

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

KUR’AN KURSLARINA DEVAM EDEN KADINLAR
ARASINDA DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNİ BAŞA
ÇIKMA FAALİYETLERİ VE PSİKOLOJİK İYİLİK
HALLERİ

Hatice ACAR

Danışman
Prof. Dr. Recep YAPAREL

İZMİR-2014

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

KUR’AN KURSLARINA DEVAM EDEN KADINLAR
ARASINDA DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNİ BAŞA
ÇIKMA FAALİYETLERİ VE PSİKOLOJİK İYİLİK
HALLERİ

Hatice ACAR

Danışman
Prof. Dr. Recep YAPAREL

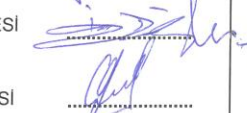
İZMİR-2014

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2007800558

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Hatice ACAR
Tez Başlığı : Kuran Kurslarına Devam Eden KADınlar Arasında Dindarlık Biçimleri, Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri
Savunma Tarihi : 15.08.2014
Danışmanı : Prof.Dr.Recep YAPAREL

JÜRI ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Recep YAPAREL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.İbrahim EMİROĞLU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Mustafa YILDIRIM	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Ali İhsan YITIK	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Üzeyir OK	İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği ☒
Oy Çokluğu ()

Hatice ACAR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Kuran Kurslarına Devam Eden KADınlar Arasında Dindarlık Biçimleri, Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri" başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Kur’an Kurslarına Devam Eden Kadınlar Arasında Dindarlık Biçimleri, Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2014

Hatice ACAR

ÖZET

Doktora Tezi

Kur'an Kurslarına Devam Eden Kadınlar Arasında Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri

Hatice ACAR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmanın amacı, Sivas merkezdeki Kur'an kurslarına devam eden kadınların dindarlık biçimlerini, dinî başa çıkma faaliyetlerini ve psikolojik iyilik hallerini ve bunlar arasındaki ilişkileri incelemektir. Ayrıca, bunların sosyo-demografik niteliklerle ilişkisini ortaya koymaktır.

Araştırmanın evrenini, Sivas ilindeki Kur'an kurslarına devam eden kadınlar oluşturmaktadır. Örneklemi ise, Sivas merkezdeki Kur'an kurslarında 2008-2009 yılları arasında eğitim gören ve amaçlı örneklem yoluyla seçilen 658 kadın meydana getirmektedir. Araştırmanın amacını gerçekleştirmek için burada *anket* tekniği kullanılmıştır. Ankette *dinî yönelim, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri* ölçekleri ve bazı demografik değişkenler yer almıştır. Yaklaşık yarım saat süren anket uygulaması neticesinde edinilen veriler, SPSS programıyla, *f testi, korelasyon, faktör, madde, geçerlik ve güvenirlik analizleri* kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmamızın sonuçlarına göre, Kur'an kurslarına katılanların çoğunu, *genç yetişkinler* oluşturmaktadır. Onların çoğu evlidir, *ilkokul mezunudur* ve genelde *illerde* ikâmet etmektedir. Katılımcılar, genelde *orta düzeyde bir gelir* seviyesine sahiptir ve *orta düzeyde dindardır*.

Kur'an kurslarına devam eden kadınların *sosyo-demografik özellikleri, genel olarak dindarlık biçimlerini, dinî başa çıkma faaliyetlerini ve psikolojik*

iyilik hallerini etkilemektedir. Diğer taraftan Kur'an kurslarına devam eden kadınlarda iç güdümlü dindarlığın, dinî başa çıkma faaliyetleriyle ve psikolojik iyilik halleriyle anlamlı pozitif bir ilişkisi söz konusudur. Dış güdümlü dindarlığın ise, dinî başa çıkma faaliyetleriyle ve psikolojik iyilik hallerinden sadece kişisel gelişimle anlamlı negatif bir ilişkisi mevcuttur. Ancak dış güdümlü dindarlığın psikolojik iyilik hallerinin diğer boyutlarıyla anlamlı bir ilişkisi tespit edilmemiştir.

Kur'an kurslarına devam eden kadınlarda *dinî başa çıkma faaliyetleri* ile psikolojik iyilik hallerinin boyutlarından olan *kişisel gelişim* arasında anlamlı bir korelasyona rastlanmamıştır. Buna karşılık *bunun* psikolojik iyilik hallerinin diğer boyutlarıyla (*olumlu ilişkiler ve çevre becerisi*) pozitif anlamlı bir ilişkisi söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Kursu, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın, Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri, Psikolojik İyilik Halleri.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
The Types of Devoutness Among The Women Participating In Quran Courses,
Their Religious Coping Activities and Psychological Wellbeing
Hatice ACAR

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religion Sciences
Philosophy and Religion Sciences Program

The aim of the present study is to investigate the types of devoutness among the women participating in the Quran courses in the central district of Sivas and to evaluate their religious coping activities and psychological wellbeing and the interrelation between these variables. Moreover, it seeks to reveal the interaction of these variables with socio-demographic characteristics.

The universe of the study includes the women participating in the Quran courses in Sivas. The sample group of the study includes 658 women participating in the Quran courses in the years 2008-2009 in the central district of Sivas, selected by non-randomized sampling. In order to obtain data, the researcher used the questionnaire technique. The items in the questionnaire include scales for religious tendencies, religious coping activities and psychological wellbeing and some demographic variables. The data obtained by means of the questionnaire taking nearly half an hour for each participant were analyzed through the use of some analytical tools in SPSS, that is, *f test, correlation, factor, item, validity and reliability analysis*.

According to the results of the present study, the majority of the participants in the Quran courses are *young adults*; most of them are *married* and *primary school graduates*, to a greater extend living in *the central district*.

The participants, commonly, have a moderate-income level and it can be said that they are moderately religious.

The socio-demographic characteristics of the women participating in the Quran courses generally have an effect on their *types of devoutness, religious coping activities, and psychological wellbeing*. Moreover, as for *the internally motivated devoutness*, there is a meaningful positive relation between, *religious coping activities* and psychological wellbeing of the women participating in Quran courses. On the other hand, in terms of the externally motivated devoutness, there is a meaningful negative correlation between *the religious coping activities* and *individual development* one of the items within the psychological wellbeing. However, no other meaningful correlation between *the externally motivated devoutness* and *the other dimensions of the psychological wellbeing* has been found.

No meaningful correlation has been found between *religious coping activities* and *individual development*, among the dimensions pertaining to the psychological wellbeing of the women participating in the Quran courses. On the other hand, there is a meaningful positive relation between *individual development* and other dimensions of psychological wellbeing (positive relations and environmental skills).

KeyWords: Quran Course, Gender and Woman, The Types of Devoutness, Religious Coping Activities, Psychological Wellbeing.

**KUR’AN KURSLARINA DEVAM EDEN KADINLAR ARASINDA
DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNİ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ VE
PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE**

1.1. KUR’AN KURSLARI	13
1.1.1. Mevcut Kur’an Kursu Öğretim Programı	15
1.1.2. Kur’an Kursları ve Kadın	18
1.2. DİNDARLIK BİÇİMLERİ	21
1.2.1. Din	21
1.2.1.1. Dinî İncanın Kaynağı ve Oluşumu	24
1.2.2. Dindarlık Biçimleri (Dinsel Yaşayış Biçimleri)	27
1.2.2.1. Gordon Allport ve Din	31
1.2.2.1.2. Allport’un Dindarlık Yaklaşımında Kişiliğin Yeri	36
1.3. DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ	41
1.3.1. Başa Çıkma	41
1.3.1.1. Başa Çıkma ve Din	51
1.3.2. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri	55
1.4. PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ	64
1.4.1. Psikolojik İyilik Halleri ve Din	71
1.5. TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN KADIN	74

1.5.1. Toplumsal Cinsiyet Kuramları	82
1.5.1.1. Psikanalitik Kuram	82
1.5.1.2. Sosyal Öğrenme Kuramı	84
1.5.1.3. Bilişsel Gelişim Kuramı	86
1.5.1.4. Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı	86
1.5.1.5. Toplumsal Cinsiyete Dair Diğer Yaklaşımlar	87
1.6. DİNDARLIK, DİNÎ BAŞA ÇIKMA ve PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	89
1.6.1. Dindarlık Biçimleri İle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler	89
1.6.2. Dindarlık Biçimleri İle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler	91
1.6.3. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri İle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler	93
1.7.SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER İLE DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ ve PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	95
1.8. KADIN ve DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ, PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ	100
1.8.1. Kadın ve Dindarlık Biçimleri	101
1.8.2. Kadın ve Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri	102
1.8.3. Kadın ve Psikolojik İyilik Halleri	104
1.9.KUR’AN KURSUNDA EĞİTİM GÖREN KADINLAR, DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ ve PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR	105
1.9.1. Kur’an Kurslarına Devam Eden Kadınlara ve Toplumsal Cinsiyete Dair Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış	105
1.9.2. Dindarlık Biçimleriyle İlgili Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış	112
1.9.3. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri İle İlgili Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış	116

1.9.4. Psikolojik İyilik Halleriyle İlgili Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış	120
--	-----

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1. YÖNTEM	126
2.1.1. Araştırmanın Modeli	126
2.1.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	128
2.1.3. Veri Toplama Araçları	129
2.2. İŞLEM	134
2.2.1. Veri Toplama Süreci ve Veri Analizi	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.1. Değişkenlere Dair Betimsel İstatistik Verileri	136
3.2. Örneklemen Sosyo-Demografik Yapısına Dair Bulgular	138
3.2.1. Örneklemen Yaş Değişkenine Göre Dağılımı	138
3.2.2. Örneklemen Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı	139
3.2.3. Örneklemen Medeni Durumuna Göre Dağılımı	140
3.2.4. Örneklemen İkamet Yerine Göre Dağılımı	141
3.2.5. Örneklemen Gelir Düzeyine Göre Dağılımı	142
3.2.6. Örneklemen Dinî İnanç Düzeyine Göre Dağılımı	143
3.3. Sosyo-Demografik Özellikler, Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular	144
3.3.1. Dindarlık Biçimlerinin Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle İlişkileri	146
3.3.1.1. Dindarlık Biçimleriyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler	146
3.3.1.2. Dindarlık Biçimleriyle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler	146
3.3.1.3. Psikolojik İyilik Halleriyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler	146

3.3.2. Yaş Değişkeninin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri İle ilişkileri	147
3.3.3. Eğitim Düzeyinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle İlişkileri	147
3.3.5. Dinî İnanç Düzeyinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Haleriyle İlişkileri	149
3.3.6. Medeni Durumun Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle İlişkileri	150
3.3.7. İkâmet Yerinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle ilişkileri	153
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	189
EKLER	

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi
Akt.	Aktaran
Ark.	Arkadaşları
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
Der.	Derleyen
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dib	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dikab	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
GÜ	Gazi Üniversitesi
HÜ	Hacettepe Üniversitesi
MÜ	Marmara Üniversitesi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OMÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
pp.	Sayfaları Arası
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfaları Arası
SÜ	Selçuk Üniversitesi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
UK	United Kingdom (Birleşik Krallık)
USA	The United States of Amerika (Amerika Birleşik Devletleri)
UÜ	Uludağ Üniversitesi
vb.	Ve Benzeri
vs.	Vesaire

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Değişkenlerin Ortalamaları ve Ölçeklerin Güvenirlikleri	s.136
Tablo 2: Örneklemin Yaş Durumuna Göre Dağılımı	s.138
Tablo 3: Örneklemin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı	s.139
Tablo 4: Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı	s.140
Tablo 5: Örneklemin İkamet Yeri Göre Dağılımı	s.141
Tablo 6: Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı	s.142
Tablo 7: Örneklemin Dinî İnanç Düzeyine Göre Dağılımı	s.143
Tablo 8: Sosyo-Demografik Değişkenler İle Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Hallerine Dair Korelasyon Verileri	s.145
Tablo 9: Medeni Durum İle Dindarlık Biçimleri ve Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları	s.150
Tablo 10: Medeni Durum Değişkeni ve Psikolojik İyilik Halleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları	s.152
Tablo 11: İkamet Yeri İle Dindarlık Biçimleri ve Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları	s.153
Tablo 12: İkamet Yeri İle Psikolojik İyilik Halleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları	s.154

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Araştırmanın Değişkenleri	s.8
Şekil 2: Psikolojik İyilik Halleri Ve Yararlandığı Kuramlar	s.67

EKLER LİSTESİ

EK 1:İzin Belgesi

ek s.1

EK 2:Anket Soruları

ek s. 2

EK 3: Faktör Analiz Sonuçları

ek s. 8

GİRİŞ

İnsanlar, yaşamlarını yönlendirirken genelde dini değerleri tercih etmektedir. Bunun gerekçesi ise, bireylerin değişmez ve üst olan değerler üzerine sağlıklı bir hayat kurma ve buna göre yaşama isteği olabilir.

Kişi, dini değerleri, içsel ve dışsal yapısına ve koşullarına göre yorumlamıştır ve buna göre de kendisini yönlendirmiştir. Bu durum, dinsel yaşayış tarzlarını diğer bir deyişle *dindarlık biçimlerini* gündeme getirmiştir. İnsanlar, karşılaştıkları her sorunun çözümünde, kabul ettikleri değerlerden/dinî değerlerden de yararlanmıştır. Bunun neticesinde de *dinî başa çıkma yöntemleri* ortaya çıkmıştır.

İnsanların yaşamlarını düzenleyen, yönlendiren değerlerinden ve bunun uzantısı olan ilişkilerinden edindiği tatmin, *psikolojik iyilik hallerini* ifade etmektedir. Bu doğrultuda psikoloji bilimi de, insanların değerlerini yaşayış tarzlarını, problemle başa çıkmada kullandıkları dini yöntemleri ve bunların psikolojik iyilik hallerini nasıl etkilediğini konularıyla yakından ilgilenmiştir.

Örneğin dindarlık biçimleri konusunda bilhassa Allport¹ ön plana çıkmaktadır. O (1968), bireyi güdü ve niyetleriyle çok boyutlu olarak incelemeye çalışmıştır. Bunun neticesinde *dinî yönelim ölçeğini* (religious orientation scale) geliştirmiştir. İçgüdümlü ve dış güdümlü dindarlık şeklinde kategorize ettiği dindarlık biçimleriyle Allport, bir dindarlık modeli ortaya koymuştur. Böylelikle insanların dinî değerleri hangi maksatla benimsediği konusuna da açıklık getirmiştir (akt. Kayıklık, 2000: 37–38; Kayıklık, 2003: 133 ve 134).

Tercih edilen dindarlık biçimi, kişinin sorunlarıyla mücadele etme ve çözme yöntemini de etkilmektedir. Bu konuya Pargament² geliştirdiği *dinî başa çıkma faaliyetleri* (religious coping scale) ölçeğiyle katkı sağlamıştır. Böylelikle Wullf (1991)'un da belirttiği gibi dinin insan hayatındaki fonksiyonunu somut olarak

¹ Allport, modern psikolojinin önemli şahsiyetlerindendir. Kişilik ile ilgili yaptığı çalışmalar, modern psikolojideki yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Harvard'da lisans eğitimini tamamlayan Allport, bir yıl kadar da İstanbul'da Robert kolejinde öğretmenlik yapmıştır. Kişilik, sosyal psikoloji alanlarında yaptığı çalışmalarla birçok ödül almıştır. Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanlığını da yapan Allport; James ve Pratt'tan sonra Hümanistik Psikoloji geleneğinin üçüncü ismidir (Allport, 2004: 7–9).

² Pargament, alanında kendini ispat etmiş bir klinik psikoloğudur. *Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeğini* geliştirmiştir. Bugün Bowling Green State Üniversitesinde psikoloji profesörüdür. Amerikan Psikoloji Derneğinin ve Amerikan Psikoloji Topluluğunun bir üyesidir. Stres ve Başa Çıkma konularında önemli çalışmalar yapmış ve ödüller almıştır (Memiş, 2003: 72).

anlama fırsatı elde edilmiştir (akt. Memiş, 2003: 20; Pargament ve ark. 1990: 793–819).

Genel olarak sosyal bilimlerde özelde de psikolojide dikkat çeken bir diğer konu ise, hem psikolojik gelişmeyi hem de ruh sağlığını içeren *psikolojik iyilik halleridir*. Burada insanların pozitif gelişimi ve değişimi üzerinde durulmaktadır ve onların psikolojik iyiliklerinin unsurları yer almaktadır. Bu konuda Ryff³ tarafından *çok boyutlu psikolojik iyilik halleri* (psychological well-being scale) ölçeği geliştirilmiştir. Ryff (1989a/1989b), teorisini geliştirirken Maslow, Rogers, Jung gibi birçok bilim adamının yaklaşımından yararlanmıştır (akt. Hauser ve ark. 2005: 2; Ryff, 1989b: 35–55; Kinnier, 1997: 48–63; Ryff and Singer, 1996: 14–23; Cenksever, 2004: 6).

İnsanın hayatında önemli bir değere sahip olan ve psikolojinin de önemseydiği konulardan olan din, farklı özelliklere sahip insanlar tarafından yorumlanmaktadır ve yaşanmaktadır. Bu durum, farklı dindarlık biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her bireyin dindarlık tarzını ortaya koymak, bir araştırmanın sınırlarını aşabilir. Ama en azından ortak niteliklerine göre dindarlık biçimleri kategorize edilebilir. Allport ve Ross (1967) da, geliştirdiği *dinî yönelim ölçeğiyle* bunu amaçlamıştır. Bu ölçeklerin bu çalışmada da olduğu gibi farklı kültürlerde uygulanması, teorilerin geçerliliğinin sorgulanması açısından katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu tür araştırmalarla toplumların kendilerine dair farkındalık kazanmalarına ve kendilerini değerlendirmelerine fırsat verilmek istenmektedir.

Genelde bireyler, sorunlarını halletmek için her yolu denemektedir. Çözüm yöntemleri içerisinde ise dinin yeri ayrıdır. Bu noktada bireylerin dinî başa çıkma yöntemlerinden hangisini tercih ettiklerine dair yapılacak bir çalışma, literatürü zenginleştirecektir. Diğer taraftan bu tür araştırmalarla dindarlık biçimlerinin insanın hayatındaki işlevsel değeri hakkında fikir sahibi olunacaktır. Bu çalışmada bu konu, Kur'an kurslarındaki kadınlar çerçevesinde incelenmiştir. Böylelikle konuyla ilgili olarak literatürdeki bilgiler de güncellenmek istenmektedir. Zira buradaki

³ Ryff, *psikolojik iyilik halleri ölçeğini* geliştiren bilim adamıdır. Pensilvania Eyalet Üniversitesinde psikoloji profesördür. Genel olarak iyilik halleri, sosyo-demografik unsurlar ve kültür konuları üzerinde çalışmalar yapmıştır (Ryff, 1995: 99).

muhatap kitle, sosyo-demografik olarak ortalama ya da ortalamanın altında niteliklere sahiptir.

Hayat koşulları sürekli bir değişim ve gelişim içerisindedir. Bu duruma uyum sağlamada insanoğlu zaman zaman zorlanmaktadır. Bu da, kişinin ruh sağlığını tehdit etmektedir. Bu açıdan bireyin psikolojini koruyacak ve iyilik halini artıracak mekanizmalar önem kazanmaktadır. Bunlar içerisinde din de yer almaktadır. Dinin insanın psikolojik iyilik haline katkısının olup olmadığını ortaya çıkaracak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Böylelikle dinin insan hayatındaki işlevi hakkında ipucu elde edilecektir. Ayrıca bu çalışmalarla alanın zenginleştirilmesine, genişletilmesine ve *psikolojik iyilik halleri teorisinin* geliştirilmesine de katkı sağlanacaktır. Bu araştırmada bilhassa toplumda önemsenen bir kurum olarak Kur'an kurslarında eğitim gören kadınların dindarlığının ve kullandığı başa çıkma yöntemlerinin psikolojik sonuçlarının ne olduğu irdelenmektedir. Böylece başta din psikolojisi olmak üzere bir alana önemli veriler sunmak amaçlanmıştır.

İnsanlar, benimsedikleri dinler hakkında bilgi sahibi olmak ister. Bu durum, Müslümanlar için de geçerlidir. Günümüzde Müslümanlara dini öğretme ve onu bir yaşam tarzı haline getirme durumu, kurumlar vasıtasıyla yürütülmektedir. Kur'an kursları da bunlardan birisidir.

Koç (2005)'un belirttiği gibi Kur'an kursları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın belirli bir plan ve program çerçevesinde, formasyon sahibi öğreticiler vasıtasıyla İslami din eğitimi faaliyetlerini gerçekleştirdiği yaygın din eğitimi kurumudur. Cumhuriyet döneminde kurulmuştur. Başkanlığın izni dâhilinde faaliyet göstermektedir. Kur'an kursları, insanların isteklerine ve ihtiyaçlarına paralel olarak açılmaktadır (akt. Aydın, 2008: 33).

Günümüzde Kur'an kurslarına, genelde kadınlar ilgi göstermektedir. Bu durum, kadın öğreticilerin daha fazla atanmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla kursların son dönemlerde hem öğrenci hem de öğretici profili değişmiştir. Ayrıca koşulların bir gereği olarak da mevzuatta yapılandırılmaya gidilmiştir (Aydın, 2008: 101-103). Bu doğrultuda Kur'an kursları, daha etkin hizmet verebilmek için esnek eğitim programını kullanmaktadır. Buna göre mesai saatleri 40 saate kadar çıkarılmıştır. Talep olması durumunda mesai saatleri dışında ve hafta sonları da ders

verilebilmektedir.(Diyanet İşleri Başkanlığı, [http ://www. diyanet. gov.tr/ foyvolant/8 _mulga_ mevzuat/ 14. pdf](http://www.diyanet.gov.tr/foyvolant/8_mulga_mevzuat/14.pdf) (08.09.2013), s.2.).

Kur'an kurslarının genelde hitap ettiği kitle olan kadınların tarih boyunca statüleri ve rolleri hep tartışma konusu olmuştur. Ancak her halükarda kadın, toplumda açık ya da gizli olarak otoritesini, gücünü hissettirmiştir. Bu durum, bilimsel alanda da gözlenmiştir ve kadınlarla ilgili birçok alanda çalışmalar yapılmıştır. Böylece kadın dünyası anlaşılmak istenmiştir. Dolayısıyla kadınlarla ilgili yapılacak çalışmalar, alandaki boşlukları dolduracaktır. Diğer taraftan bu tür çalışmalar, toplumun kanayan yaraları olarak değerlendirilen kadın sorunlarına çözüm üretilmesine yardımcı olacaktır. Araştırmamızda da bu maksatlar, gözetilmiştir.

Bu çalışmada bilhassa mahalle arasında açılmış Kur'an kursları incelenmiştir. Burada eğitim alanlar ise, gelir, eğitim düzeyi vs. gibi hususlarda ortalamanın altında olan ve genelde 20 ve üzeri yaşlardaki ev kadınlarıdır. Bu bağlamda yatılı kız Kur'an kurslarının dışında eğitim gören bu kadınların değer dünyasının incelendiği bu araştırmayla literatüre farklı bir bakış açısı sunulmak istenmektedir.

Sonuç olarak çalışmamız, Kur'an kurslarına devam eden kadınlarda sosyo-demografik özellikler çerçevesinde dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasında nasıl bir ilişki olduğuna odaklanmıştır.

1. Araştırmanın Problemi, Sorusu ve Hipotezleri

Bu araştırmanın problemi, Sivas ilindeki Kur'an kurslarına devam eden kadınların dindarlık biçimlerini ve düzeylerini, dinî başa çıkma faaliyetlerini ve psikolojik iyilik hallerini ve bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu irdelemektedir. Ayrıca, bunların sosyo-demografik niteliklerle ilişkilerini incelemektedir. Buna göre araştırmanın sorusu ve hipotezleri şu şekildedir:

A. Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

1. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *iç güdümlü dindarlıkla dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır. Ancak *dış güdümlü dindarlıkla dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.

2. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) psikolojik iyilik halleri (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler ve çevre becerisi)* arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
3. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle ile psikolojik iyilik halleri (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler ve çevre becerisi)* arasında *negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.*

B. Dindarlık Biçimleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

1. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) yaş değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
2. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) eğitim düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
3. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleri (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) medeni durum değişkenine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
4. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleri (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) ikâmet yeri değişkenine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
5. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) gelir düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
6. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) dinî inanç düzeyi* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.

C. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

1. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle yaş değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
2. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle eğitim düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
3. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleri medeni durum değişkenine göre* anlamlı bir farklılık göstermektedir.
4. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleri ikâmet yeri değişkenine* anlamlı bir farklılık göstermektedir.
5. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle gelir düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
6. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle dinî inanç düzeyi* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.

D. Psikolojik İyilik Halleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

1. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi) yaş değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
2. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi) eğitim düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.

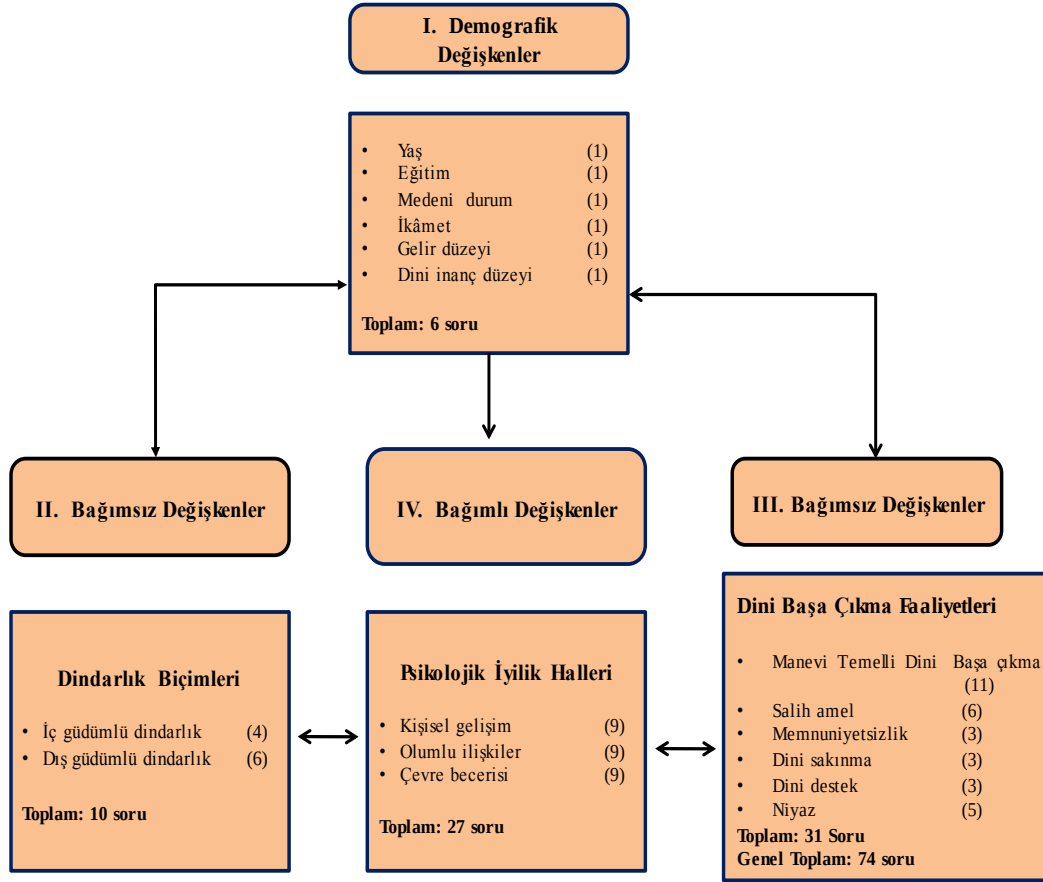
3. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleri*(*kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi*) *medeni durum değişkenine göre* anlamlı bir farklılık göstermektedir.
4. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleri* (*kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi*) *ikâmet yeri değişkenine göre* anlamlı bir farklılık göstermektedir.
5. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle* (*kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi*) *gelir düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.
6. Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle* (*kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi*) *dinî inanç düzeyi* arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.

Bu denencelerin test edilmesinin yanı sıra çalışmada şu soruların da cevaplanması amaçlanmıştır:

Kur'an kurslarına devam eden kadınların *yaş, eğitim, medeni durum, ikâmet, gelir düzeyi ve dini inanç düzeyi* şeklindeki demografik özellikleri nelerdir?

Bu sorulara bağılı olarak çalışmanın değişkenleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Şekil 1: Araştırmanın Değişkenleri⁴

Bu araştırma, birkaç açıdan oldukça önemlidir. Öncelikle Kur'an kursları, ülkemizde, daha önce de belirttiğimiz gibi, dinî eğitim açısından önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma, Kur'an kursu öğrencilerinin sosyo-demorafik özellikleri açısından bir protipini ortaya koyma amacındadır. Haliyle bu çalışma, bu kursların hitap ettiği kitle hakkında bilgi edinmeyi hedeflemektedir. Diğer taraftan bu doktora tezi, önceden yapılmış araştırmaların verilerini güncelleme maksadı da taşımaktadır. Dolayısıyla da literatürün zenginleştirilmesine katkı sağlama amacındadır.

⁴ Tablodaki parantez içerisindeki rakamlar, söz konusu maddeyle ilgili çalışmamızın anketinde yer alan soru sayısını göstermektedir.

Diğer taraftan bu araştırma, Kur'an kursunda eğitim gören kadınların dinî değerleri nasıl algıladıkları ve nasıl yaşadıklarına dair bilgi vermiştir. Katılımcıların hayatlarında yaşadıkları sorunlarla başa çıkmada dine ne kadar başvurdıkları konusuna açıklık getirmiştir. Bu çalışmayla kadınların hem dindarlığının hem de dinî başa çıkma faaliyetlerinin onların psikolojik iyilik haline katkı sağlayıp sağlamadığı konusu sorgulanmıştır. Bu çerçevede burada benimsenen dindarlığın kadınların iç ve dış dünyasına etkisi irdelenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Sivas ilindeki Kur'an kurslarına devam eden kadınların dindarlık biçimlerini, dinî başa çıkma faaliyetlerini ve psikolojik iyilik hallerini ve bunlar arasındaki ilişkileri tespit etme amacındadır. Bunların sosyo-demografik niteliklerle ilişkisini ortaya koyma da bu amaç kapsamındadır.

Araştırmamızın amaçlarını maddeler halinde sunacak olursak bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'an kurslarına devam eden kadınların sosyo-demografik olarak hangi özelliklere sahip olduğunu tespit etmek. Bu özelliklerin katılımcıların dindarlık biçimlerini, dinî başa çıkma faaliyetlerini ve psikolojik iyilik hallerini nasıl etkilediği konusuna açıklık getirmek.
2. Kur'an kurslarına devam eden kadınların dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri konuları çerçevesinde durumlarını değerlendirmek. Ayrıca bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinin nasıl ve hangi yönde olduğunu incelemek.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bilimsel bir çalışmanın temel ilkelerinden birisi de, onun amacı, uygulanacağı alan ve sonuçlar vs. açısından sınırlarının belirlenmesidir. Bu, aynı zamanda emek ve zaman israfını da engelleyecektir. Ayrıca okuyucu kitle, araştırmanın sonuçlarını bu sınırlılıkları da dikkate alarak daha isabetli bir şekilde değerlendirme şansı elde edecektir. Bu çerçevede araştırmacı, çalışmanın sınırlılıklarını şöyle belirlemiştir:

- ✓ Araştırma, Sivas merkezde yer alan 26 Kur'an kursu ve burada 2008-2009 yıllarında eğitim gören 658 kadınla sınırlıdır.
- ✓ Araştırma, "dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri" teori ve ölçekleriyle sınırlıdır.

- ✓ Araştırma, “eğitim, yaş, gelir düzeyi, ikâmet, dindarlık düzeyi, medeni durum” şeklindeki sosyo-demografik özelliklerle sınırlıdır.
- ✓ Araştırmada veri toplama araçları, anket tekniğiyle sınırlıdır.

Önceden de ifade edildiği üzere bu araştırma, Kur'an kurslarında eğitim gören kadınların dini yaşayış biçimleri, sorunlarıyla başa çıkma yollarını ve bunların psikolojik sonuçlarını irdelemektedir. Yine burada katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin dindarlık biçimlerine, dinî başa çıkma faaliyetlerine ve psikolojik iyilik hallerine etkisi de incelenmektedir.

Araştırmanın amacı çerçevesinde bu doktora tezi bir *Giriş* ve *üç bölümden* oluşmaktadır: *Girişte* araştırmanın amacı ve bunun önemiyle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır (*problem ve amaç, araştırmanın soruları, araştırmanın sınırlılıkları vs.*). Birinci bölümde, konuyla ilgili yapılan araştırmaların değerlendirildiği *literatür* kısmı yer almaktadır.

İkinci bölümde, araştırmanın evren ve örneklemine, veri toplama ve analizine dair bilgilerin sunulduğu *araştırmanın yöntemi* bulunmaktadır. Üçüncü bölümde, *araştırmanın istatistiksel bulgularına* yer verilmektedir. Çalışmanın sonunda ise, araştırmanın verilerinin özeti ve gelecekte yapılacak araştırmalara dair öneriler sunulmuştur.

4. Kavramlar

Kavramlar, bilimsel çalışmaların temelini oluşturan anahtar kelimeleri ve onların tanımlarını içermektedir. Bu, özellikle okuyuculara araştırmanın genel çerçevesi hakkında ipucu verebileceği gibi çalışmanın içeriğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu doğrultuda bu çalışmada yer alan kavramlardan bir kaç şöyledir:

1. **Dindarlık:** Allport'un literatürde sunulan yaklaşımından ayrı olarak din şöyle tarif edilmektedir: Din, insanlara yol gösteren, insanların hayatlarına belli bir kurallar getiren, "hesap günü, ceza, mükafat" vs. tarzı kavramları içeren ve her şeyden üstün varlığa bağlanma, teslim olma ve tapınma davranışlarını içeren bir kavramdır (Tümer, 1994: 313 ve 314; Gündüz, 1998: 96; Peker, 2003: 29 ve 31). Dindarlık ise; dinin emrettiği her şeyi yapma ve yasakladığı her şeyden de uzak durmaktır. Bir anlamda kuvvetli bir dini inanca sahip olmak, dinin emrettiği emir ve yasaklara tavizsiz bir şekilde bağlanmaktır (Günay, 2006: 9; Mehmedoğlu, 2004; Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996). Bu çalışmada ayrıca *dindarlık düzeyi* kavramı kullanılmıştır. Bununla dindarlığın derecesi kastedilmektedir.
2. **Başa Çıkma ve Dinî Başa Çıkma:** İngilizce'de 'coping with' ile ifade edilen başa çıkma, "çaresini bulmak, bir şeyle uğraşmak, altından kalkmak, başarmak" gibi manalara gelmektedir (Avery, Bezmez, Edmonds ve Yaylalı, 2000: 61; Warren, 1998: 140; Ayvaşık ve ark. 2000: 40). Başa çıkma, birey ve çevresi arasındaki etkileşimin sonucu devamlı değişmektedir. Diğer bir deyişle insanlar, sorunlarıyla farklı şekillerde mücadele etmektedir. Hem zihinsel hem de davranışsal uzantıları olan başa çıkma, bir anlam arayışı olarak da nitelendirilebilir (Pargament, 1997: 90). Bir anlamda o, çözülmesi düşünülen meselelerde anlamlı olanın araştırılma sürecidir (Ekşi, 2001: 19).

Diğer taraftan problemlerle başa çıkma sürecinde dini verilerin referans olarak kullanılması durumuna da *dinî başa çıkma* denilmektedir. Zira başa çıkma sürecinde dinî unsurlar da yer alabilmektedir (Pargament, 1997).

3. **Psikolojik İyilik Halleri:** İyilik hali, kişinin kendisini iyi hissetmesi, sağlıklı ve zinde olması gibi anlamları içermektedir. Psikolojik iyilik halleri, psikolojik olarak sağlıklı olmaktır ve zinde hissetmektir (Ayvaşık ve ark. 2000: 146 ve 196). Kavramsal olarak ise o, insanın yaşama dair tutumlarını ve bunlardan edindiği olumlu anlamdaki tatmini ifade etmektedir (Hauser ve ark.: 2; Scott ve Agresti, 1998: 1).
4. **Kur'an Kursu:** Kur'an kursları, arzu eden Türk vatandaşlarına Kur'an'ı Kerim-i usulüne göre yüzünden okumanın öğretildiği, ibadetler için gerekli surelerin ve duaların ezberletildiği, hafızlığın yaptırıldığı, İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve siyer esasları hakkında bilgilerin verildiği yaygın din eğitimi kurumudur (Çelebi, 2008; Aydın, 2008).
5. **Toplumsal Cinsiyet:** Toplumsal cinsiyet, genelde cinsiyet (sex) kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Ancak cinsiyet kavramından daha geniş bir anlamı içermektedir. Cinsiyet, kadın ve erkek olmanın biyolojik yönüyle ilgilidir. Toplumsal cinsiyet ise, toplumun kadın ve erkeğe yüklediği anlamları ve onlardan buna uygun tutum ve davranış geliştirmelerine dair beklentileri ifade etmektedir. Bu doğrultuda o, hem biyolojik yapıyı hem kültürel unsurları hem de bunların beraberinde getirdiği psikolojik özellikleri içermektedir. Buna göre toplumsal cinsiyet, kişiyi *kadını* ve *erkeksi* olarak nitelemektedir (Dökmen, 2010: 20 ve 21).

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KUR'AN KURSLARI

Her din, büyük oranda taraftarlarıyla ayakta durmaktadır ve varlığını devam ettirmektedir. Bu açıdan dinin mensuplarının kendi inançları hakkında bilgi sahibi olması, bunları nasıl ve ne şekilde uygulayacaklarını öğrenmeleri büyük önem arz etmektedir. Bu durum, İslam dini ve Müslümanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla belli bir disiplin içinde din ile ilgili işleri yürütecek, insanları din hakkında aydınlatacak kurum ve kuruluşlar birer ihtiyaç halini almaktadır. Buna binaen Osmanlı'da din hizmetlerini 'Meşihat Makamı', sonraları 'Şeriyye ve Evkaf Vekâleti' yürütmüştür. Bugün ise ülkemizde bu görevi, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte 'Diyanet İşleri Başkanlığı' yerine getirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 22.06.1965 tarih ve 633 sayılı kanun çerçevesinde “merkez, taşra ve yurt dışı” teşkilatlarıyla ülke içindeki ve dışındaki Türk vatandaşlarına hizmet etme amacındadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8222.aspx> (11.10.2011). s.1). Aydın (2008)'nın belirttiğine göre DİB, laiklik ilkesi temelinde İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkeleriyle alakalı olarak insanları bilgilendirmek ve ibadet yerlerini yönetmek gibi hususlarda önemli roller üstlenmektedir. Bunu yaparken de, İslam'ın temel iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet ile çağın ihtiyaçlarını göz önünde tutmaktadır.

Dolayısıyla DİB, farklı birimleriyle ülke insanlarının dini eğitiminin planlanması ve yürütülmesi işlemlerini yerine getirmek için kurulmuştur. Bu çerçevede başkanlık; camiler, Kur'an kursları ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla insanların dinen eğitilmelerine katkı sağlama amacındadır. Bu yönüyle Kur'an kursları, diğer örgün eğitim kurumlarının alternatifi olmaktan ziyade onlara yardımcı olmaya çalışmaktadır (ss. 27-33).

Kur'an kursları, öğreticilerinin istihdamının dışında tüm ihtiyaçları halk tarafından karşılanan bir kurumdur. Anayasal zemini olmasına rağmen bu kurslar, zaman zaman şu hususlarda eleştirilmektedir:

- ❖ “Kur'an kursları, eğitimde ikilik oluşturmaktadır,
- ❖ Kur'an kursları, laiklik ilkesine aykırıdır,

- ❖ Kur'an kursunda verilen eğitimin pratik ve pragmatik bir katkısı yoktur” (Aydın, 2008: 27).

Buna rağmen Batı toplumları, insanların kişisel, toplumsal, ahlaki, maddi ve manevi birçok sorununu çözme noktasında dinden yararlanmaktadır. Konuyla ilgili yeni yaklaşımlar üretme çabaları devam etmektedir. Buna karşılık Türkiye’de asgari düzeyde de olsa insanları din konusunda eğitmeye çalışan bu kursların geliştirilmesi yerine eleştirilmesi ve kısıtlanmak istenmesi, pek de makul görülemez (Aydın, 2007a: 29). Zaten DİB, laiklik ilkesi doğrultusunda insanlara karşı objektif bir yaklaşımla birleştirici ve bütünleştirici bir rol yüklenme amacındadır. Konuyla ilgili olarak projeler geliştirilmektedir ve uygulamaya geçirilmektedir. Bir kamu hizmeti yürüten başkanlık, hiçbir zaman seçkin ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmamıştır (Karaman, 2009: 31-33). Diyanet İşleri Başkanlığı’yla ilgili tartışmaların nihayete ermesi, laiklik kavramının Türk kültürü çerçevesinde yeniden tanımlanmasını bir ihtiyaç haline getirmektedir. Aksi halde başkanlığın statüsü ve faaliyetleri belirli çevreler tarafından sürekli eleştirilecektir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yönetiminde ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın denetiminde olan bu kurslar, kadınlara, erkeklere ve okulların kapanmasıyla da çocuklara hitap etmektedir. Bilhassa sekiz yıllık kesintisiz eğitim-öğretim sisteminin kaldırılması, Kur’an kurslarının sayısını artırmıştır (Aydın, 2008: 109). Öyle ki artık her yaş grubu bu kurslara gelmektedir ve buralardan eğitim almaktadır. Tüm bunlar, bu kursların sorumluluğunu daha da artırmaktadır.

Kur’an kursları, bilhassa farklı eğitime, yaşa ve kültüre sahip insanlara hitap etmektedir. Burada bilhassa gençler, bir yandan dini eğitim alırken diğer yandan eğitimlerine devam etmeleri noktasında teşvik edilmektedir (Aydın, 2008: 101-108; Aydın, 2007f: 28-32; Subaşı, 2006: 25-28). Söz konusu kurslara katılma fikrinde ailelerin dini eğitim hususundaki beklentileri ve akrabaların teşviki etkilidir (Uzuner, 2009: 96-98; Öztürk Ö, 2007: 88).

1.1.1. Mevcut Kur'an Kursu Öğretim Programı

Kur'an kurslarında insanlar, dini konularda bilgilendirilmektedir. Bu maksatla eğitim ve öğretim programlı bir hale getirilmiştir. Bunda, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, hitap edilen kitlenin ve dini konulara yönelik ihtiyaçların farklılaşması gibi gerekçeler etkili olmuştur (Aydın, 2008: 131). Bu doğrultuda başkanlık, akademisyenlerin de katılımlarıyla *Kur'an kursları öğretim programını* geliştirmiştir. Öğretim programında öğrenen odaklı bir yaklaşım esas alınmıştır. Bir anlamda hitap edilen kitlenin bilişsel, sosyal ve duygusal yönden gelişimleri önemslenmiştir. Ayrıca öğretim programı geliştirilirken Kur'an ve Sünnet, temel alınmıştır (Dib, 2004: 1-4).

Kurslardaki öğretim programıyla şu amaçlar gerçekleştirilmek istenmiştir:

- ❖ “İslam dininin değerlerini, insan hayatına anlam kazandıran unsurlardan biri olarak fark ettirmek ve bunlardan çözüm üretebilmeyi sağlamak.
- ❖ İbadetlerle ilgili bilgileri davranışa dönüştürmek,
- ❖ İslam'ın temel kaynağı Kur'an'ı Arapça metninden doğru ve usulüne uygun bir şekilde okuyabilmek,
- ❖ İbadetleri ve dini törenleri yerine getirebilecek yeterlilikte Kur'an ezberine sahip olabilmek,
- ❖ Hz. Muhammed (as)'ın yaşantısından değerler üretebilmeyi gerçekleştirmek.
- ❖ Toplumda barış ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında İslam dininin değerlerini yorumlayarak katkıda bulunabilmek” (Dib, 2004: 1-4).

Başkanlık, Kur'an kursu öğreticilerini mevcut öğretim programını yürütebilecek kişilerden seçme gayretindedir. Bu doğrultuda alan bilgileri, genel yetenek ve genel kültür seviyesi yüksek, pedagojik formasyona sahip öğreticilere öncelik tanınmaktadır (Aydın, 2008: 93-100, 207, 208). Zira din, Kur'an kursu öğreticileri tarafından -din kültürü öğretmenlerinden farklı olarak- bir yaşam şekli olarak sunulmaktadır. Ayrıca onların hitap ettiği kitle, yaş, kültür, eğitim gibi birçok alanda çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla öğreticilerin seçiminde oldukça itina göstermek gerekir.

Başkanlık bünyesinde fakülte mezunu öğreticilerin sayısı oldukça düşüktür. Üstelik İlahiyat mezunu olan; ama pedagojik formasyona sahip olmayan öğreticiler

de vardır. Bu doğrultuda başkanlık, söz konusu eksiği, öğreticileri hizmet içi eğitim seminerleriyle destekleyerek gidermeye çalışmaktadır. Ancak yapılan seminerlerin kısmen faydalı olduğunu tespit eden çalışmaların verileri (Demir, 2010:112-113) dikkate alınarak, konuyla ilgili yeni yöntemlere başvurulmalıdır (Aydın, 2007e: 216 ve Aydın, 2007g: 143). Çünkü din, hassas bir konudur. Hitap edilen kesim, genelde vasat ya da vasatın altında bir eğitim seviyesine sahiptir. Dolayısıyla eğitim sürecinde yapılacak bir hata, ileride din, toplum, bireyin kendisi adına geri dönüşümü olmayan sıkıntıları ve sorunları beraberinde getirebilir.

Diğer taraftan başkanlık tarafından derslik açılmasına izin verilen Kur'an kurslarında 40 saatlik bir mesai söz konusudur. Esnek program çevresinde öğreticiler, ihtiyaçları da göz önünde tutarak 07:00-23.00 saatleri arasında ders işleyebilir. Talep edildiği takdirde hafta sonunda ve mesai saatleri dışında da eğitim ve öğretim yapabilir.

Temel eğitim bağlamında 18 saat Kur'an ve dini bilgiler dersi verilmektedir. Ek derslerle birlikte 30 saat ders işlenebilmektedir. Tekli eğitim-öğretim yapılan kurslarda dersler 45 dakikadır; teneffüsler ise 15 dakikadır. İkili eğitim-öğretim yapılan kurslarda ise, dersler 40 dakika, teneffüsler 10 dakika olarak yapılmaktadır.

Kursta, sadece başkanlık ve diğer resmî kurum ve kuruluşların yayınları ile başkanlıkça uygun görülmüş olan yayınların yer almasına itina gösterilmektedir. Kur'an kurslarının eğitim ve öğretime başlaması için sınıf mevcudunun en az 12 olması gerekmektedir. Öğrenci sayısının sınıf mevcudunun iki katına çıkması durumunda ikinci bir sınıf açılmaktadır. Kurslara kayıtlar, her yıl Eylül ayı içinde başlamaktadır. Öğrenci kabulü noktasında ise; sadece 'Türk vatandaşı olmak' şartı aranmaktadır. Yabancı uyruklu olanlar, Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü alındıktan sonra, başkanlığın izni ile kursa kaydedilebilir. Türkiye'de oturma ve eğitim izni olanlar ise, direkt kayıt yaptırabilir. Geçerli koşulları taşıyanlardan da sadece 'kayıt olmak istediğini ifade eder dilekçe' istenmektedir.

Kayıt için başvurular, yukarıdaki belgeleri tamamlamaları hâlinde başvuru sıralarına göre öğrenci sicil defterine kaydedilmektedir. Hafızlığa çalışan öğrenciler için ayrı sicil defteri tutulmaktadır. Kur'an kurslarına devam eden öğrencilerin kaydı ise, aşağıdaki hallerde silinmektedir:

- a. “Öğrencinin devamsızlığının, katıldığı programa ait dönemin/kurun 1/8 ‘ini aşması.
- b. Yönetimce belirlenen kurallara uyulmaması, öğrencilerce yazılı olarak iki defa uyarıldığı halde öğrencinin tutum ve davranışlarında bir düzelme olmaması.(Diyanet İşleri Başkanlığı, [http ://www. diyanet. gov.tr/ foyvolant/ 8_mulga_mevzuat/14.pdf](http://www.diyaret.gov.tr/foyvolant/8_mulga_mevzuat/14.pdf) (08.09.2013), s. 2).

Kur-an kursları, yarıyıl dinlenme tatiline ilköğretim kurumlarıyla birlikte girmektedir. Ayrıca, doğal afet, kötü hava şartları ve benzeri sebeplerle okullar tatil edildiği takdirde o yerdeki Kur’an kursları da kendiliğinden tatile girmektedir.

Kur’an kurslarının eğitim-öğretimi, dönem/kur bitiminde yapılan sınavla sona ermektedir. Kur’an kursu öğrencileri, üç kişiden oluşan bir komisyon tarafından sözlü sınava tabi tutularak mezun edilmektedir. Genelde bu komisyon, ilgili müftü, müftü yardımcısı vs. başkanlığında teşekkül etmektedir. Öğreticisi tek olan kurslarda sınav komisyonu, yukarıdaki isimlerden birinin başkanlığında kurs öğreticisi ve müftünün uygun göreceği bir din görevlisinden oluşmaktadır. İhtiyaç duyulması hâlinde bu komisyonların sayısı çoğaltılabilir.

Öğretim programlarında her düzey/kurun sonunda öğretici tarafından öğrencilere *katılım belgesi* verilmektedir. Belge sınavına giren öğrenciler için sınav tutanakları, iki nüsha olarak düzenlenmektedir. Öğretici tarafından bir nüshası, yöneticiye verilmektedir. Diğer nüsha ise, kursta muhafaza edilmektedir. Dönem sonunda yapılan sınavdan geçerek *başarı belgesini* alanlar, kurstaki belge defterine kaydedilmektedir. Kur sonunda verilen *katılım belgesini* alanlar ise, deftere kaydedilmemektedir. Başarı belgesi alanların listesi, yönetici tarafından doldurularak müftülüğe teslim edilmektedir. Hafızlık tespit sınavında başarılı olanlara ise, başkanlıkça *hafızlık belgesi* verilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, [http:// www. diyanet. gov.tr/ foyvolant /8_ mulga_ mevzuat/14.pdf](http://www.diyaret.gov.tr/foyvolant/8_mulga_mevzuat/14.pdf) (08.09.2013), s. 6).

Aydın (2007b)’nın belirttiğine göre yaz Kur’an kurslarında 2005 yılından itibaren üçer haftalık üç dönem şeklinde devam eden bir kur sistemi uygulanmaktadır. Kur’an-ı Kerim ve temel dini bilgiler dersi, üç kur olarak işlenmektedir. Bu kurlar, aynı anda açılabilceği gibi bunlardan biri ya da ikisi de açılabilir. Bunu belirleyen ihtiyaçlar ve imkânlardır.

Kur sistemi, öğrencilerin her yıl aynı seviyeden başlaması ya da farklı gerekçelerle kursa gitmeme vs. gibi durumlarda ciddi katkı sağlamaktadır. Burada insanlar bilgi ve becerileri dikkate alınarak eğitime tabi tutulmaktadır. Ayrıca bu sistem, esnek programı sayesinde ihtiyaca binaen öğreticiye sistem içi planlama yapma imkânı da sunmaktadır (s. 47). Yaklaşık üç yıldır uygulanmaya çalışılan söz konusu sistem, henüz yerleşmemiştir. Bunda kullanılan mekânların yetersizliği, elaman eksikliği ile hitap edilen kitlenin yaş, eğitim gibi niteliklerinin farklı olması etkili olabilir. Buna rağmen sistemin uygulanabilir hale getirilmesi noktasında çalışmalar devam etmektedir (Önder, 2009: 157-161). Demir (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar da bu hususu teyit etmektedir (s. 116). Her şeye rağmen Kur'an kursları, insanların özellikle kadınların Kur'an eğitiminde önemli bir yere sahiptir.

1.1.2. Kur'an Kursları ve Kadın

Kur'an kursları, son yıllarda öğrenci ve öğretici profili, yapılandırılan mevzuatı ve yüklendiği misyon ile öne çıkan yaygın din eğitimi kurumlarındandır. Bu kurslarda, sadece dinî eğitim verilmemektedir. Aynı zamanda bu mekanlar, katılımcıların hem sosyalleşmesi hem de sorunlarını çözmeleri konusunda yol göstericidir (Aydın, 2008). Söz konusu kurslar, çok farklı sosyo-demografik özelliklere sahip olan bir kitleye hitap etmektedir. Bu da, bu kursların sorumluluğunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kur'an kursu öğrencileriyle ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur. Ancak bunların çoğunluğu, yatılı kız Kur'an kurslarında yürütülmüştür. Bunun muhtemel gerekçesi; zamandan ve emekten tasarruf yaparak, çalışmalarını yürütecek yeterli sayıya ulaşmaktır. Bunların verileri, söz konusu kursların muhatapları hakkında bir fikir vermiştir. Bu çerçevede bu kurs öğrencilerinin genel özellikleri şu şekildedir:

Yatılı Kur'an kurslarına genelde ergenler rağbet göstermektedir (Öztürk Ö, 2007: 66; Uzuner, 2009: 92; Öztürk F.Z, 2007: 28; Karabulut, 2010: 28). Öğrencilerin büyük bir kısmı, ilköğretim mezunudur. Bunlar, eğitim düzeyi düşük ailenin üyeleridir. Öyle ki ebeveynler, çoğunlukla ilkokul mezudur. Öğrencilerin anneleri, genelde ev hanımı; babaları ise işçi ya da serbest meslek sahibidir (Öztürk Ö, 2007: 63-66; Uzuner, 2009: 92; Öztürk F.Z, 2007: 31-37; Karabulut, 2010: 28-31; Aköz, 2010: 185-186).

Kur'an kursu öğrencilerinin hayatlarının çoğunu nerede geçirdiği ile ilgili farklı veriler söz konusudur. Örneğin bazı çalışmalarda onların büyük bir kısmının illerde yaşamlarını devam ettirdiği tespit edilmiştir (Öztürk Ö, 2007: 63-66; Öztürk F.Z, 2007: 41; Aköz, 2010: 184). Diğer çalışmalara göre ise bu kurslara devam edenlerin çoğu, kırsal kesimden gelmektedir (Uzuner, 2009: 91; Karabulut, 2010: 28). Konuyla ilgili verilerde farklılıkların olması, daha çok araştırmanın odaklandığı evren ve örneklemin farklılığından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Kur'an kursu öğrencileri, iyi ya da orta düzeyde sosyo-ekonomik düzeye sahiptir (Öztürk Ö, 2007: 63-66; Öztürk F.Z, 2007: 38; Karabulut, 2010: 32).

Kur'an kurslarına öğrenciler, kendi istekleriyle ve çevrelerinin teşvikiyle Kur'an'ı ve dini öğrenmek için gelmiştir. Onların çoğu, bu eğitim sisteminden memnudur. Ama yine de bazıları, öğretmenlerinin olumsuz tutumlarından (azarlanmak, alay edilmek) rahatsızdır. Kurslarda sosyal aktivitelerin yokluğu ya da azlığı da öğrencileri rahatsız eden diğer bir konudur (Uzuner, 2009, s.98; Öztürk F.Z, 2007: 42- 60; Aköz, 2010: 189-190). Bu durum, kurslardaki verimi artırma adına hem kursların fiziki yapısının hem de öğretici kadrosunun pedagojik olarak yeniden gözden geçirilmesini ihtiyaç haline getirmektedir.

Kur'an kursunda eğitim gören öğrenciler, istedikleri arkadaş çevresini oluşturabilmektedir. Ancak geleceklerindeki belirsizliklerden ve aldıkları kurs diplomalarının resmi anlamda bir geçerliliği olmamasından dolayı huzursuzdur. Ama yine de onlar, geleceklerine umutla bakmaktadır. Genelde ileride hafızlık yapmak ve din hizmetlerinde çalışmak istemektedir (Öztürk Ö, 2007: 67; Karabulut, 2010: 37-45). Bu görüşler, çoğunlukla hafızlık yapan yatılı kız Kur'an kursu öğrencilerine aittir. Bu çerçevede onlar, uzun bir zaman ve çaba gerektiren emeklerinin resmi anlamda bir görev üstlenme şeklinde (Kur'an kursu öğretici vs.) ödüllendirilmesini arzu etmektedir. Bu tür beklentilerin gerçekleştirilmesi, hem kurslara rağbeti hem de buradaki eğitimin başarıya ulaşması noktasında motivasyonu artırabilir.

Diğer taraftan Kur'an kurslarında verilen eğitim, öğrencilerin dini yaşayış tarzlarında ve ruh sağlıklarında etkilidir. Örneğin kurslar, öğrencilerin dindarlıklarında olumlu katkı sağlamaktadır. Öyle ki onların dine olan ilgileri, kursla birlikte daha da artmıştır (Karabulut, 2010: 37-40). Yine kursa isteyerek gelenlerin, buralardan memnun olanların, kolay arkadaş edinenlerin, diğerlerine göre depresyon

düzeyi daha düşüktür. Buna karşılık kurs öğrencileri arasında yaş, eğitim, sosyo-ekonomik düzey değişkeni vs. ile depresyon arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Öztürk Ö, 2007: 77-88).

Kur'an kursu öğrencilerinin çoğu namaz başta olmak üzere düzenli olarak dinî ibadetleri yerine getirmektedir. Kurs öğrencisi olmaktan ve bunu ifade etmekten çekinmemektedir. Toplum da onları takdir etmektedir. Aileler ve sosyal çevre, bu öğrencilerden genelde Kur'an okuma ve dua etme, ibadetlerini yapma ve davranışlarını düzeltme şeklinde tutum ve davranışlar beklemektedir. Öğrenciler de, kurslardan öğrendikleri bilgileri çoğunlukla çevreleriyle paylaşabilmekte ve hayatlarına uygulayabilmektedir. Öğrencilerin yaşamlarını, çevreleriyle ilişkilerini çoğunlukla kurslarda öğrendikleri dini bilgiler yönlendirmektedir. Örneğin onlar, aileleriyle daha az kavga etmektedir. Onlara daha fazla ilgi ve saygı göstermektedir. Yine onlar, dini değerlerle uyuşmayan ve inkar içeren müzikler dinlememektedir (Öztürk F.Z, 2007: 76-89; Karabulut, 2010: 36-37 ve 46). Bu doğrultuda bu kursların ve verdikleri eğitimin insanların yaşamlarını yönlendirme ve biçimlendirme rolü de üstlendiği görülmektedir.

Karabulut (2010) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kurs öğrencileri, çoğunlukla kendilerini dindar olarak görmektedir. İbadetlerini yerine getirecek kadar iyi bir bilgi düzeyine sahiptir. İbadetlerini tam olarak yerine getirme çabasıdadır. Onlar, ibadetsiz bir dindarlığı kabul etmezler. Kur'anı Kerim'le sürekli irtibat halindedir. İslami eserlere çok fazla zaman ayıramazlar. Kur'an kursuna devam eden öğrenciler, dini şüphe yaşamazlar. Ama yine de niçin inandığını sorgularlar. Sorunları çözerken referans olarak büyük oranda dini alırlar. Onların dindarlık algısında ahlakın çok önemli bir yeri vardır (ss. 51-58). Kurs öğrencilerinin temel değerler konusunda şüphe yaşamamış olmasında burada verilen eğitimin ve onun veriliş tarzının etkisi olabilir. Öyle ki din eğitimi, mutlak değerler bağlamında yürütülmektedir. Bunlarda şüpheye yer yoktur. Değerleri sorgulamak ise, iyi bir inanan/bilinçli bir mümin olmanın önemli araçlarından.

Genel olarak literatüre göre Kur'an kursu öğrencileri, sosyo-demografik özellik itibarıyla –yukarıda da belirttiğimiz gibi- genelde orta ya da ortanın altı sayılabilecek niteliklere sahiptir. Hafız yetiştirme amacı güden yatılı kurslarda daha

çok gençler eğitim görmektedir. Bunda büyük oranda onların fiziki, zihinsel ve sosyal olarak daha uygun bir yapıya sahip olmaları etkilidir.

Sonuç itibariyle buraya kadar araştırmanın muhatap kitlesi olan kadınların eğitim-öğretim gördüğü Kur'an kursları, bunların işleyişi ve buradaki kadınların genel özellikleri -bilimsel çalışmalar çerçevesinde- hakkında bilgiler sunuldu. Böylelikle kadınların dünyasında etkili olduğu düşünülen bu kurumların içeriği hakkında okuyucuların bir fikir edinmesi amaçlandı. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların verileri ile araştırmamızdaki verilerin ne denli uyduğu ya da çalışmamızın literatürdeki bilgileri ne kadar güncellediği konusuna açıklık getirilmeye çalışıldı.

Diğer taraftan Kur'an kurslarıyla ilgili yapılan araştırmalar, genelde yatılı Kur'an kurslarında gerçekleştirilmiştir. Ancak yatılı olmayan Kur'an kurslarındaki öğrencilerin de niteliklerinin nasıl olduğu konusuna açıklık getirilmelidir. Sonuçta ülkemizdeki yatılı Kur'an kursları, şehir düzeyinde bakıldığında sınırlı sayıdadır. Mahalle aralarında açılan kurslar ise, çoğunluktadır ve onların sayısı da günümüzde giderek artmaktadır (Aydın, 2008). Bu çerçevede araştırmacı tarafından yürütülen bu çalışma, literatürde önemli bir boşluğu doldurmayı ve ona katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.2. DİNDARLIK BİÇİMLERİ

Araştırmanın bu bölümünde din, dini inancın kaynağı ve dindarlık biçimleri konusunda bilgi verilecektir.

1.2.1. Din

İnsan, hayatını sistemli dolayısıyla da sorunsuz bir şekilde tasarlama ve yaşama maksadındadır. Bunu sağlamak için de üst değerleri keşfetmeye, anlamaya ve bunlara göre yaşantısını yönlendirmeye çalışmaktadır. Böylece hayatını daha da yaşanılır kılabilecektir. Bu durum, hem tarihsel hem de kişisel bir vakadır. Sonuçta insan, varoluşundan itibaren gerek toplumsal gerekse kişisel gerekçelerle hem kendisini hem de dış dünyayı anlamaya çalışmıştır.

Bireylerin doğumdan itibaren hayatını anlamlandırma çabasında genelde alternatif, din ya da dinler olmuştur. Zira onlar, insanın yaratılma nedenleri, nasıl yaşamaları gerektiği ve ölümden sonraki hayat vs. olmak üzere birçok konuda etraflı açıklamalar yapmaktadır. Böylece kişilerin kendilerine, çevrelerine ve dış dünyaya

dair bir fikir sahibi olmalarına ve bir yol haritası belirlemelerine katkı sağlamaktadır (Mehmedoğlu, 2007: 799; Acar, 2006: 7; Bahadır, 2002: 111; Mehmedoğlu, 2006a: 466; Kılavuz, 2007: 241; Acar ve ark. 1996: 45). Bu da, onların kendilerine ait bir kimlik oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Öyle ki din, insanı ırksal, kültürel ve cinsel olmak üzere birçok alanda yönlendirmektedir. (Yapıcı, 2006: 207-258). Bir anlamda o, sosyalleşme sürecinin daha sorunsuz gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu aynı zamanda değer sahibi bir toplum içerisinde yaşayabilmenin de şartıdır (Mehmedoğlu, 2004: 78).

Arapça bir kelime din; “yol, inanç, bağlılık, hukuk, hesap günü, ceza, mükâfat, yaşam biçimi, örf, adet” gibi anlamlara gelmektedir (Tümer, 1994: 313 ve 314; Gündüz, 1998: 96).

Terim olarak dinin sayısız tarifi yapılmıştır. Ancak bunlar içerisinde genel geçer bir tanımdan bahsetmek güçtür. Zira din; ferdi, toplusal, duygusal, zihinsel ve davranışsal olarak çok yönlü bir yapıya sahiptir. Ayrıca o, insanlar ve onların içerisinde yaşadıkları kültürle içe içedir. Sonuçta toplumlar, onu kendi kültürleri çerçevesinde yaşamaktadır. Dolayısıyla bütün bunlar, dinle ilgili farklı yaklaşımları gündeme getirmiştir (Mehmedoğlu, 2006b; Günay, 2006; Vergote, 1999). Bunlardan bir kaçış şöyledir: Mülher, aklı ön plana çıkararak dini şu şekilde tanımlamıştır: “Din, his ve akla karşı olmamakla birlikte onlardan ayrı olarak kendi muhtariyetine sahip olup, insana değişik görüntü ve isimler altındaki namütenahiye kavrama ve idrak etme kabiliyeti kazandıran bir meleke ve istidattır” (Leuba’dan akt. Yaparel, 1987: 410).

Schleiermacher (1996) ise, duygu temelinde dinle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: “Din, faaliyet ve düşünce (bilim ve felsefe) hayatı ile kesin münasebet içerisinde bulunan hislerde kaynağını bulur. Din, faaliyetin olmadığı bir durumdur, yani teemmüldür. Kendi başına insanı harekete geçiremez” (akt. Yaparel, 1987: 410).

Ameli dikkate alarak James da, din hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “...dini hayatımız, gözle görülemeyen bir nizamın mevcut olduğu, en yüksek hayrın bu nizama ahenkli bir biçimde intibak etmemizde yattığı hususundaki inancımızdan kaynaklanmaktadır. Bu itikat ve intibak ruhun dini tavrıdır (James ve Leuba’dan akt. Yaparel, 1987: 412).

Herhangi bir dine bağlı kalmadan genel geçer bir tanımın yapılamadığından rahatsızlık duyan Fromm (2006) ise, dini şu şekilde tarif etmektedir: “Bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin veya bir tapınma nesnesi sunan bir düşünceler ve eylemler sistemidir (s. 31).

Yukarıda da ifade edildiği üzere dinin herkesçe kabul edilebilecek bir tanım yapılamamıştır. Ancak dinlerin ortak noktalarından bahsetmek mümkündür. Bunlar, Yavuz (1982) tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

- ❖ “Her şeyden üstün ve kuvvetli bir varlığın kabul ve tasdik edilmesi.
- ❖ Kabul ve tasdik edilen bu varlığın bilgi ve akıl gücünün üstünde olması.
- ❖ İlahi (kutsal) varlığın insandan yapmasını istediği ve istemediği talepleri.
- ❖ Bunları kabul ve tasdik sonucu dini hayatın teşekkül etmesi” (s. 87).

Bu unsurlar doğrultusunda din, “herşeyden üstün bir varlığa ya da varlıklara, nesnelere inanma ve onu kutsal kabul edip, ona bağlanma ve tapınma davranışlarını ihtiva eden kurallar bütünü şeklinde tanımlanabilir.” (Peker, 2003: 31). Bu noktada dinin özü, güven ve teslimiyettir. Dolayısıyla insanın bağlandığı, kendini adadığı ve hayatını düzenlediği her şey psikolojik anlamda din olarak kabul edilmektedir. Buna göre insanlar; kişileri, kurumları, ideolojileri, hayvanları, ağaçları, putları Tanrı olarak kabul edip, bu doğrultuda hayatlarını dizayn edebilirler (Fowler, 1991: 25). Zaten Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an 'da da bazılarının Hz. İsa'yı, birbirlerini ve hahamları rab edindiklerinden bahsedilmektedir (Ali İmran, 3: 64 ve Tevbe, 9: 31).

Dinin özünün teslimiyet ve güvenden ibaret kılınması ve bu doğrultuda onun kapsamının geniş tutulması, zaman zaman eleştiri de almıştır. Bilhassa Vergote (1999), bu tür bir yaklaşımın, dini inkâr etme ve bir dine inanma olgularını devre dışı bıraktığını ve bir anlamda karmaşaya neden olduğunu dile getirmektedir. Yani bu bakış açısıyla dini benimseyen ve benimsemeyenin nasıl ayırt edileceği sorusunun hiçbir zaman cevap bulamayacağını belirtmektedir (s. 15). Buna karşın insanların hayatlarını anlamlandıracak üst maksada ulaşması (bu kutsal/ilahi varlık olsun ya da olmasın) ve bu doğrultuda yaşantısını düzenlemesi, insanlar arasında barış ve huzur ortamını tesis edebilir. Ötekileştirmeyi engelleyebilir. Bir anlamda bu, insanlarımıza ‘dindarsın ya da ateistsin’ şeklindeki ithamların bir kenara bırakılıp, onların

kendilerince keşfettikleri değerleri benimsemeleri ve ona göre yaşamalarını saygıyla karşılama duygusunu kazandırılabilir.

1.2.1.1. Dinî İnancın Kaynağı ve Oluşumu

Dini inancın kaynağına ilişkin birçok fikir ileri sürülmüştür. Ancak İslami gelenekte yaygın olan kanaat, ‘dini inancın fitri olduğu’ şeklindedir (Peker, 2003: 114). Fitrat, ‘yaratılış, yaratma, meydana getirme, istidat, kabiliyet, doğuştan gelen yeti, güdü, içgüdü’ gibi anlamları taşımaktadır. Dini manada ise fitrat, insanın doğuştan Allah’a inanmaya eğilimli ve dini inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılışa sahip olmasıdır (Yavuz, 1982: 108 ve 109). Karacoşkun (2005)’a göre fitrat, Kur’an-ı Kerim çerçevesinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Genelde insanın yeti ve yönelimleri, yapı itibarıyla olumlu ve olumsuz yönelmeye açık, işlevsel olma yönünden kendisi için öngörülen davranış biçimlerini gerçekleştirmeye dönük sürekli ve potansiyel bir hazır oluş halindedir”(s. 2).

Konuyla ilgili bir ayette fitrat, şöyle anlatılmaktadır:“O halde yüzünü (Allah’ı birleyen) bir hanif olarak dine çevir; o Allah’ın fitratına ki, insanları onun üzerine yaratmıştır” (Rum, 30: 30).

Kur’an’a göre Allah, insanı önce şekillendirmiştir. Sonra ona ruhundan üflemiştir. Böylece insan, kısmen de olsa yapısında Tanrısal özelliği taşımaktadır. İnsandaki bu Tanrısal özelliğin ortaya çıkması, *fitrat* denilen özün açılması ve yaşantılanmasıyla mümkündür (Karacoşkun, 2005: 4 ve 5). Böylece fitrata dinsel yani kutsal bir nitelik atfedilmiştir.

Peker (2003)’e göre insanda var olan tabii eğilim, daha sonra dış faktörlerin etkisiyle belli bir şekil kazanır. Çevresindeki kişilerin çocuğa aşıladıkları dini esaslar, bireydeki inanma yetisiyle birleşerek, onu belirli bir dine yöneltir (s. 115). Bu aşamadan sonra kişi, artık hayatını bunlar çerçevesinde yönlendirecektir. Konuyla ilgili bir hadiste, şöyle buyrulmaktadır: “Her çocuk, fitrat üzerine doğar. Sonradan anneleri ve babaları onu Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır veya Mecusileştirir (Buhari, *Cenaiz*, 80; Müslim, *Kader*, 22; Ebu Davut, *Sünnet*, 17; Tirmizi, *Kader*, 5).

Bu hadisin içeriğiyle ilgili çok şey söylenmiştir. Örneğin Certel (2000)’e göre, insanın yapısında var olan Allah’a inanma eğiliminin muhafazası ve gelişmesi için, uygun ortam ve çevre şartları oluşmalıdır (s. 41). Yavuz (1987)’un belirttiğine göre Vergote de, çocukta dini yetinin var olduğunu ifade etmiştir. Bu yeti, uygun

şartların oluşturulması halinde erken yaşlarda ortaya çıkmaktadır. Ancak insan, eğitim ve sosyal çevre unsurlarının olumsuz etki ve yönlendirmesiyle fitratının gereği olan davranışın zıddını yapabilir (akt. Certel, 2000: 39-41). Dolayısıyla fitrata rağmen insan, iç ve dış unsurların etkisiyle, yapısındaki olumsuz yönelimi işlevsel kılabilir (Karacoşkun, 2005: 5). Tütüncü (1987) ise, *fitratın*, dini şuurun oluşumunun ve gelişiminin temelini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Buradan, bireyin dini gelişiminin belli bir süreç sonunda gerçekleşeceği sonucuna varılabilir (s. 281).

Peker (2003)'e göre insandaki dini inanca sahip olma eğiliminin karşılığı olan fitrilik konusu, birçok psikolog tarafından 'içgüdü, eğilim, tabiatüstü varlığa bağlanmak' gibi kavramlarla kendine karşılık bulmuştur (s. 113). James, Flournays, Girgensonh, Spranger, Schleiermacher, Jung, Winzen, Felden, Gemelli, Remplein, Gesell gibi isimler, bunların başında gelmektedir (Peker, 2003: 113; Certel, 2000: 39). Ancak Ardoğan (1998), *fitrat* için kullanılan içgüdü ve tabi kanunların fiil halinde bulunduğunu, oysa din duygusunun potansiyel halde olduğunu ileri sürmektedir (s. 28).

Şu ya da bu şekilde *güdü* ya da *iç güdü*, hem insanları hem de hayvanları davranışa yönlendirmede bir motivasyon unsurudur. İslami gelenekte fitrat ise, bir noktada insanın, inanma ihtiyacının bir ifadesidir. Bu çerçevede fitrat, insanı inanmaya yönelten bir motivasyon unsuru olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İslam'da insan, her türlü özellik itibarıyla üst bir varlık kabul edilmektedir. Buna karşılık içgüdü, hayvanlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla içgüdünün, insanda var olduğu kabul edilen fitratla eş değer görülmemesinin temelinde, insanı hayvandan farklı ve daha üstün görme düşüncesi olabilir. Bu anlamda Ardoğan (1998), *fitrat* ile *içgüdü* arasında ayrıma gitmekle, insan ve hayvan arasında gözetilen farklılığa bu açıdan dikkat çekmek istemiş olabilir. Diğer taraftan içgüdüde, irade unsuru devre dışı kalmaktadır. Dolayısıyla motivasyon unsuruna sahip olan varlıklar, eylemlerinde otomatik olarak bir programlanmışlık görüntüsü vermektedir. Oysa insanın sahip olduğu fitratın, değişik biçimlerde ortaya çıkmasında, insan iradesinin etkin olduğu kabul edilmektedir. Sonuç olarak Ardoğan (1998), *içgüdü* ve *fitrat* arasında bir ayrım yapmakla inanma eğiliminin iradesel yönünü vurgulama amacını taşımış olabilir.

Sonuç olarak inanma eğilimi, en azından Türkiye'deki birçok kesim tarafından, değişik eser ve kişilere atıfta bulunularak kabul edilmektedir. Yavuz

(1994)'a göre insanda var olan herhangi bir dini kabul etme eğilimi, çocuğun arayışı neticesinde dini inancı kabule yönelmektedir. Güven temeline kurulu olan bu süreçte, güvenin en üst sınırını, asıl güveni veren varlığa dayanma ve bağlanma oluşturmaktadır (akt. Karacoşkun, 1998: 11). Bu dayanma ve bağlanma yetisi, dinin de evrenselliğine delil gösterilmektedir (Peker, 2003: 80).

Argyle (1964), *dini inancı* aşağıdaki yedi psikolojik unsurla izah eder. Bu da, insanın dini inancını etkileyen iç ve dış unsurlara işaret etmektedir. Bunlar, şu şekildedir:

- ❖ “Doğrudan bir ihtiyacı giderme.
- ❖ Sıkıntıyı giderme.
- ❖ İç çatışmaları giderme.
- ❖ Tanrı'nın ebeveyn figürleri olarak algılanması.
- ❖ Ben hüviyetinin sağlanması.
- ❖ Dinin izahlarını anlama ihtiyacına yönelik bilişsel açıklık içermesi.
- ❖ Yaşanan dini tecrübenin bireye yaşattığı mutluluk” (akt. Karacoşkun, 1998: 12).

İnsanın dini değerleri benimseme gereksiniminin temelinde hem bireysel hem de toplumsal unsurlar etkili olmaktadır. Konunun bu yönü de, psikoloji bilimini dine ve dini yaşayış irdelemeye yönlendirmektedir.

Diğer taraftan insandaki dini inanca sahip olma eğiliminin muhtevasının, monoteist yani tek Tanrı inancına yönelik olduğu ileri sürülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Peker (2003), şunları söylemektedir: “İnsanın içindeki inanma eğilimi, tek Tanrıya inanç şeklinde olduğu için, tek Tanrı inancı ile ilgili esasları kolay benimserken, çok tanrılı putperest inançları benimsemesi, aynı kolaylıkta olmamakta, karşı çıkmalar ve tek bir yaratıcı bulmaya yönelik akıl yürütme ve tecrübe söz konusu olmaktadır” (s. 115).

Hatta bu konuyu desteklemek için de Peker (2003), Hz. İbrahim olayını delil olarak göstermektedir (s.115). Ancak çoğu psikolog, çocuğun tek Tanrı (*tevhid*) inancına sahip olarak doğduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Bunlardan birisi de, Yavuz (1987)'dur. O, konuyla ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunur: “Açıkçası Allah katından arıya bal yapmasının vahyedilmesi gibi Tanrı inancının biyolojik olarak fitri

olduğunu savunamıyoruz. Böyle olsaydı, hiçbir ateistin olmaması gerekirdi” (akt. Ardoğan, 1998: 28).

Bu anlamda insan, dini inanç eğilimiyle doğar, herhangi bir dini inanca sahip olarak doğmaz (Clark, 1998: 184). Zaten İslami geleneğin de bunu ifade ettiği, yukarıda da kabul edilmektedir. İnsandaki inanma ise, eğilim olarak değerlendirilmelidir. Atay (1982) tarafından yapılan bir çalışmada, Kur'an 'ın Allah'ın varlığını ispat konusunda çok durmadığı ve Allah'ın varlığını ikrarın fitri bir iş olduğu belirtilmiştir. Bu yaklaşımın Allport'ta da var olduğu görülmektedir. Zira o da, Tanrı fikrinin onun varlığını gerekli kıldığını dile getirmiştir. Zira onu bulma, keşfetme arzusu Tanrı tarafından insana yerleştirilmiştir (akt. Ardoğan, 1998: 34; Allport, 2004: 153).

Yukarıdaki değerlendirme, sanki insandaki Allah inancının ya da genel olarak inanmanın fitrat (eğilim) olmaktan öte, doğuştan var olduğunu çağrıştırmaktadır. Bu durumda, bunun bir çelişki ifade ettiği iddia edilebilir. Ancak dikkatli incelendiğinde söz konusu ifadelerin bir çelişki oluşturmadığı anlaşılabilecektir. Çünkü eğer insanda iman ve imanın objesi, eğilim olarak varsa Kur'an 'ın bunu tekrar ve temelden yerleştirme çabasına girmesine gerek yoktur. Sonuç olarak Allah'ı ikrar ya da imanı ikrar, bir eğilim anlamındaki fitrat olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak, dini inancın kaynağı değişik şekillerde, değişik branşlarda tartışılmıştır. Hala da tartışılmaktadır. Bilinen bir şey vardır ki, insanın dini içerikli olsun ya da olmasın, değerlerinin temeli, çocukluk döneminde atılmaktadır (Clark, 1998:183). İnsan, değerlerini hayatının merkezine koymaktadır. Hayatını, bunların çerçevesinde yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu anlamda değerler, insanın hayatının temel çizgilerini belirleyerek, insanda etkin olan ve birçok unsurun birleştiği bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Dindarlık Biçimleri (Dinsel Yaşayış Biçimleri)

İnsanın yaşamaya değer temel gerekçeyi tespit etmesi ve bu yönde hayatını dizayn etmesi, karşımıza dinsel yaşayışı, dolayısıyla da dindarlığı çıkarmaktadır. Hayatımızdaki değerlerin/dini değerlerin etkisini bilimsel olarak inceleme çabasında olan din psikolojisi için de bu konu hayli önemlidir. Zira dini değerler, yaşamın amacına, içeriğine ve biçimine dair temel kaideleri koymaktadır.

Fransızca'da dindarlık için *religiosite*, *piete*, *devotion* İngilizce'de ise *religiosity*, *religiousness*, *piety* ve *devotion* gibi kavramlar kullanılmaktadır. Türkçe'de ise dindarlık, dini inancı güçlü, dini emir ve yasaklara bağlı kimse anlamına gelmektedir. Bunlarda anlam olarak kısmen farklılaşmalar görülmektedir. Bu da, onların manalarının bulunulan kültüre, koşullara ve zamana bağlı olarak değişmesinden kaynaklanmaktadır (Günay, 2006: 9; Doğan, 1990: 284).

Dindarlığın genel geçer bir tanımı ise bulunmamaktadır. Çünkü dinin evrensel bir tanımı yapılamamıştır (Mehmetoğlu, 2004: 30-38). Buna karşılık onun temel kriteri, üst varlığı tanıma ve ona bağlanmadır. Dini değerler, bir şekilde hayata aksediyor, yaşamı yönlendiriyorsa o kimse de *dindardır*. Bir anlamda din, insan yaşamında bir bakış açısı, tutum meydana getirmektedir. Onların tercihlerinde temel ölçü olmaktadır. Dolayısıyla dindarlık, iman ve uygulama tarzlarını barındıran bir olgudur (Draz'dan akt. Mehmedoğlu, 2004: 30; Acar ve ark. 1996: 45-56). Bu durum İslam için de geçerlidir. Bilindiği üzere gerçek anlamda inanan, kabullendiği değerleri davranışlarına da uygulamak durumundadır. Kur'an 'daki salih ameller anlayışı bununla paraleldir (Bakara, 2: 1,177; Ali İmran, 3: 134, 135).

İnsanların farklı dini algılayış ve yaşayış biçimi ile dinin genel geçer tanımının olmayışı, bilim adamlarını dindarlığın genel hatlarını ve boyutlarını belirlemeye yöneltmiştir. Ancak her biri, farklı kriterlerden yola çıktıkları için farklı dindarlık biçimleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında dindarlığı sadece duygu boyutunda inceleyenler olmuştur. Örneğin Leuba, Starbuck ve James bunlar arasında sayılabilir. Buna karşılık bazıları ise, sadece davranış ölçüt almıştır ve bu noktada çalışma yapmıştır. Bu konuda da Argyle örnek verilebilir. Ancak Durkheim (1969)'in inanç ve davranış arasında bir ayrıma gitmesi ve dinin kurumsal yönüne dikkat çekmesi, dindarlığı tek bir boyutla inceleme konusundaki alışkanlığı ortadan kaldırmıştır (Glock, Wulf, Meadow ve Kahoe'den akt. Yıldız, 2006a: 85-86; Taş, 2006: 175-206; Çelik, 2006: 81-111; Güllü, 2006: 347-374).

Dindarlıkla ilgili tasniflerden bir kaç şöyledir:

Adorno (1950) dindarlığı *etkisiz-geleneksel* ve *içselleştirilmiş* olmak üzere iki şekilde izah etmiştir. Bu tür bir ayrımın dinin fonksiyonel olup olmamasını temel almıştır (Derks ve Vander Lans'tan akt. Kayıklık, 2000: 4).

Lenski (1961) ise, Allport (1968)'un izinden gitmiş ve ona benzer bir şekilde dindarlığı, toplumsal dindarlık ve özümsemiş dindarlık şeklinde ikiye ayırmıştır. Burada toplumsal dindarlıktan kasıt, dışgüdümlü dindarlar; diğerinden kasıt ise iç güdümlü dindarlardır (akt. Kayıklık, 2000: 5).

Allen (1965), dindarlığı tahkiki ve taklidi diye ikiye ayırmıştır. Taklidi dindar, dini değerleri kabul etmiştir; ama gerçek anlamda içselleştirmemiştir. Diğerinde ise, içselleştirme vardır (Glock, Wulf, Meadow ve Kahoe'den akt. Kayıklık, 2000: 5).

Fromm (2006), otoriter ve humaniter olarak dindarlığı ikiye ayırmıştır. Otoriter din anlayışında en önemli unsur, teslimiyettir. Zira Tanrı, insanın üstünde bir kudrete sahiptir. Kişi de, Tanrı'nın lutfundan yararlandığı müddetçe güçlü olabilir. Diğerinde ise, insanın kendini anlaması ve evrenle bütünleşmesi söz konusudur. Tanrı, burada insanın yaşamı boyunca anlamlandırmaya çalıştığı kendi yeteneklerinin bir simgesidir (ss. 42 -46).

Sonraki zamanlarda dindarlığı kavramlaştırma konusunda çok boyutluluk gündeme gelmiştir. Zira onlara göre dindarlıkla ilgili geliştirilen iki boyutlu yaklaşım artık yetersizdir. Bu çerçevede bilim adamları, dindarlığın kapsamını tespit etmek istemiştir. Bu tür çalışmalara bilim adamlarının yaşadıkları kültürel ortamın nitelikleri yansımıştır. Dolayısıyla bunlar, daha çok Hristiyanlığın unsurları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Dindarlığın boyutları ile ilgili tespitler şu şekildedir (Yıldız, 2006a: 84-97):

- ❖ *“Hügel (1908): Geleneksel ve tarihsel, rasyonel ve sistematik, sezgi ve irade’;*
- ❖ *Pratt (1920): Geleneksel, rasyonel, mistik ve uygulama;*
- ❖ *Wach(?): İnanç, uygulama ve sosyolojik;*
- ❖ *Glock (1972): İnanç, davranış, duygu ve etki, bilgi (Wullf ve Roof'dan akt. Yıldız, 2006a: 89);*
- ❖ *Lenski (1961): Dini inanç, dini duygu, ibadetlere katılma, dini gurup üyeliği;*
- ❖ *Fukuyama (1961): İnanç, davranış, duygu ve bilgi;*
- ❖ *Nünning (1972):Dini bilgi, kiliseye bağlılık, genel dindarlık, Tanrıya iman, açıkça yapılan dini uygulama, evliliğe ve cinselliğe ait ahlakilik;*

- ❖ King (1967): *Akideyi tasdik etmek ve kişisel teslimiyet, cemaat faaliyetlerine katılma, kişisel dini tecrübe, cemaatteki kişisel bağlar, şüphe karşısında entelektüel arayışta kararlılık, dini gelişime açıklık (dogmatizm ve dışsal yönelim), mali davranış ve mali tutum, din hakkında konuşma ve okuma* (King, daha sonra bunu Hunt'la yaptığı çalışma sonucu ona çıkarmıştır).
- ❖ Goldestein ve Goldscheider (1968), *Kültürel yönelimi* esas almıştır. Bu, dini eğitimde ve dinin etnik kullanımında ortaya çıkmaktadır. Dil, sanat ve müzik gibi dini hayatın farklı yönleriyle ilişkilidir.
- ❖ Parsons (1952) (ve daha sonra buna Stark ve Glock da katılacaktır): *Ahlaki değerlerle ilişki.*
- ❖ Himmelfarb (1975): *Doğaiüstü, toplumsal, kültürel, kişilerarası.*”

Batıdaki dindarlığı tarif etme çabası karşısında ülkemizde de konuyla ilgili çalışma yapanlar olmuştur. Mesela Taplamacıoğlu (1962), dini hayatın şiddet ve yoğunluğunu dikkate alarak beş çeşit dindarlıktan bahsetmiştir: a) Sadece cenaze törenlerine katılan *gayri amil dindarlar*, b) Toplumun eğilimlerine göre yaşantısını belirleyen *idare-i maslahatçı dindarlar*, c) Dini sadece namaz ve oruçla sınırlı tutan *dini bütün veya amil dindarlar*, d) Farz, sünnet ve nafile ibadetleri yerine getirip, yeniliklere karşı duran *sofu dindarlar*; e) Genelde çoğu şeyi haram sayan ve şüpheli, karamsar olup yeniliklerin karşısında duran *softa ya da yobaz dindarlar* (akt. Taş, 2006: 181).

Günay (1999) ise, şiddetin azlık ve çokluğuna göre soflar, softalar, grupçu dindarların oluşturduğu *ateşli dindarlar*, *alaca dindarlar*, *mevsimine göre dindarlar*, *beynamazlar*, *ilgisiz dindarlar* olmak üzere beş tipoloji oluşturmuştur. Biçim itibarıyla ise *geleneksel dindarlar*, *seçkinlerin dindarlığı*, *laik dindarlar* bir de gelenek ve laikler arasında geçişi ifade eden *tranzisyonel dindarlar* söz konusudur (ss. 260-262).

Taş (2006), popüler dini yaklaşımlarla ilgili olarak şu tipolojilerden de bahsetmektedir: a) Kur'an ve sünnetin yanında din adamlarının yorumları ve ilmihal bilgilerine dayanan *geleneksel dindarlık*; b) Evrensel ahlaki değerlerin benimsenip dinin bireysel boyutta yaşandığı *modernist/hümanist dindarlık*; c) Organize olup

kitabî dinlerde yer alan ancak kurumsal olmayan inanç ve ayinleri içeren *popüler/hurafecî dindarlık* (s. 201).

Sonuç itibarıyla dindarlık konusunda ortak bir görüşe varılamamıştır. Genelde dindarlığın boyutları üzerinde durulmuştur. Bunun muhtemel nedeni ortaya konulan her tespitin genel geçer bir dindarlığı ifade etmede yeterli olmayışındır.

Diğer taraftan dindarlık tarifleri, bazı bilim adamlarına göre insanların yaklaşımlarının arkasındaki güdülerini ifade etmektedir (Stark ve Glock'tan akt. Kayıklık, 2006: 494). Bir anlamda dindarlığı tarif etme çabalarının neticesi olan dindarlık biçimleri, insanların niyetlerinin birer uzantısıdır.

Hangi faaliyetin dinsel olduğu konusunda yaşanan tartışmaya Hallahmi (1989) son vermiştir. Buna göre bir davranışın ya da faaliyetin ilahî bir nitelik taşıması gerekir. Yani uyarıcının niteliği, burada devreye girmektedir. Diğer bir deyişle üst varlıkla kurulan ilişkinin söz konusu olması gerekmektedir.

Walters ve Bradley (1971)'e göre ise; insan davranışları üzerinde Tanrı etkilidir ve insan bunu algıladığı anda onun davranışları dînî nitelik kazanmaktadır (akt. Kayıklık, 2000:3). Elbette bütün bunlar; insanın psikolojik yapısıyla etkileşim içinde dindarlığı oluşturmaktadır. Yani dindarlık, hem ilahî nitelikleri hem de bunun insan tarafından algılanışını, yorumlanışını ve yaşanışını içermektedir.

1.2.2.1. Gordon Allport ve Din

Bu araştırmada, katılımcıların dindarlık biçimlerini tespit etmek için Gordon Allport tarafından geliştirilen *dînî eğilim ölçeği* kullanılmıştır. Bu doğrultuda burada Allport'un dine ve dindarlığa dair yaklaşımına yer verilmiştir.

Allport, birçok bilim adamı gibi din ve dindarlık gibi konularda bazı tespitlerde bulunmuştur. Bunların başında *'faith ve belief'* kavramları gelmektedir. Ona göre *faith*, güveni; *belief* ise, imanı temsil etmektedir. Birbirlerinin alternatifi olarak kullanılan bu kavramlardan güven (*faith*), daha güçlü bir bağlılık ve daha değerli bir neticeyi ifade etmektedir. O, kişinin bir takım değerleri ve bunların uygulanabilirliğine duyulan güveni içermektedir. Emin olunamayan inançlarda güven devreye girmektedir. Örneğin "iki kere iki dört eder" önermesine güvenilmektedir. Güvende, şüpheye yer yoktur ve diğerine göre daha fazla kesinlik içermektedir (Allport, 2004: 140 -147).

Ülkemizde ise güven kavramı, inanç (faith) olarak isimlendirilmekte, iman (belief)'nın bir şubesi olarak kabul edilmekte ya da onun yerine kullanılmaktadır. Fowler'nın önderliğini yaptığı diğer bir kesim ise, faith (inanç) kavramını şemsiye kavram olarak değerlendirmektedir. Onlar, imanı da onun bir parçası, özelleştirilmiş bir boyutu olarak görmektedir (Fowler ve Keen, 1978). Dolayısıyla *faith ve belief* terimleri noktasında bir kavram kargaşası ve bunu çözme noktasında önemli adımların varlığı söz konusudur. Ancak araştırmanın sınırlarını aşmamak adına burada konuyla ilgili teferruata girilmeyecektir (Acar, 2006: 7-9).

Diğer taraftan Allport (2004)'a göre insanların bir şeye yönelik inançları, duyu organları ve akıl yürütmelerle desteklenirse, bilgiye erişilir. Aksi kişiyi yanılgıya götürür. İnançlarda olasılıklar söz konusu olursa, imana ulaşılmış olur. Ama ortada bir gerçek vardır ki o da hepsinde şüphenin yeti olarak varlığını devam ettirmesidir (s. 154). Burada Allport'un yaklaşımında akıl ve duyularla beslenen inançlar, imana nazaran daha sağlam bir pozisyonudur. Bunda muhtemelen iman unsurlarının paket sistem gibi insanlara sunulması ve kişilerden ona tam bir teslimiyet göstermesi arzusu etkili olabilir. Böylelikle onların akli muhakeme yapmasına fırsat verilmemekte, eleştirilme olgusu ise hiç kabul edilmemektedir. Ancak bu durum, sonradan akli melekelerin devreye sokulmayacağı ve inanılan meselelerinin kritik edilmeyeceği anlamı taşımamaktadır. Sonuçta hem inançta hem de imanda şüphe, bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Bu, bir yerde bir şekilde ya da bir uyarıcıya paralel olarak harekete geçebilir ve kişiyi güçlü bir müzakereye yöneltebilir. Bunun neticesinde ya değerlerden vazgeçilebilir. Ya da onlar, daha makul bir zeminde daha güçlü gerekçelerle yeniden inşa edilebilir. Böylelikle kişinin değerleri, belki de gerçek anlamını bularak hayatın her alanında söz sahibi olacaktır. Bir anlamda Allport'un ifadesiyle içselleştirilmiş değerlere dolayısıyla içselleştirilmiş/iç güdümlü dindarlığa erişilmiş olunacaktır.

1.2.2.1.1. Allport'a Göre Dindarlığın Biçimleri

Dindarlığı iki boyutlu olarak ele alanlar içerisinde Allport'un önemli bir yeri bulunmaktadır. O, sistemini oluştururken temel olarak bireyin kendisine has özelliklerini dikkate almıştır. Ona göre din, temelde bireysel ihtiyaçların neticesidir. Böylece insanı davranışa yönlendiren temel niyet ve güdülerini tespit etme ve onun, kişinin spesifik özellikleriyle ilgisini ortaya çıkarma imkanı elde edilebilir (Kayıklık, 2000: 38; Karakaya, 2008: 50-51). Onun sisteminde hayatın nihai maksatlarını tespit etmenin yanı sıra bedensel istek ve arzularla ilgili motifler de söz konusudur (Bahadır, 2002: 111-123; Allport, 2004: 147). Allport'un yaklaşımıyla insanı dine yönlendiren sebepler tespit edilebilir, bireyin iç dünyasını anlama ve onun hayatında dinin yerini görme noktasında önemli imkanlar elde edilebilir.

Allport, dinin insan hayatındaki yerini ve etkisini tespit etme adına dindarlığı kavramlaştırma konusuyla bayağı uğraşmıştır. Çünkü din ya da dinler, bir şekilde insanlarla bağlantıya geçmiş, geniş kitlelere hitap etmiştir. Ayrıca her birey, değerleri kendi bakış açısına ve bulunduğu kültürel çevreye göre yorumlamıştır (Karakaya, 2008: 50 ve 51). Böylece bireysel din bağlamında yeni bir anlayış gelişmiştir. Bu elbette dinin bizzat kendisiyle değil; bilakis onun insani boyuttaki yansımasıyla alakalıdır. Yani insanın onu nasıl yorumladığı burada öne çıkmaktadır. Bunun neticesinde birçok dindarlık biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak hepsini tespit etmek hayli zordur. Bu noktada en azından insanların dini yaklaşımındaki genel ilkeleri keşfetme ve insan hayatını anlama adına bazı çalışmalar yapılmıştır. Allport, bunlardan birisidir.

Allport, *olgunlaşmış ve olgunlaşmamış* dindarlık; ardından *içselleştirilmiş ve kurumsallaşmış*; sonrasında *deruni ve dış beklentiye yönelik dindarlık* en sonunda ise *içe dönük ve dışa dönük dindarlık* isminde karar kılarak ikili bir yaklaşım geliştirmiştir. Allport, isimleri farklı olsa da içerik olarak aynı mesajı vermiştir (Kayıklık, 2003: 133-134). Sonraları bu yaklaşım, *iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık* olarak bilimsel çalışmalara konu olmuştur.

Allport (1968)'a göre insanın algısının neticesi olan dini yaşayışın iki şekli bulunmaktadır. İlki, dini değerlerin içsel olarak tecrübe edilmesi olarak ifade edilen *iç güdümlü dindarlıktır*. Burada birey, esas güdülerini dinde bulur. Yani söz konusu

değerlerle insan bütünleşmekte, var olan uyumsuzluklar giderilmektedir. Dinin özünün anlaşılmasının öncelik kazandığı bu yaklaşım tarzında dini değerler, hayatın her alanında kendini göstermektedir ve yaşanmaktadır. Sonuçta dinin de taleplerine uygun olarak burada herhangi bir beklenti söz konusu olmadan ve samimi bir inanan olmak söz konusudur. Genelde arzulanan da bu tür dindarlıktır (akt. Kayıklık, 2000: 38).

Diğer yandan iç güdümlü dindarlarda diğerlerine göre daha az kaygı ve stres söz konusudur. Onlarda anksiyete, depresif semptomlar, anlamsızlık, ölüm kaygısı ve günahkârlık duygusu şeklinde varoluşsal kaygı daha azdır (Kıraç, 2007: 95; Maltby ve ark. 1999: 363). Zira onların maddiyata endekslenmiş çıkarları söz konusu değildir. Temel maksatları; değerlerini içselleştirme, ona göre yaşama ve iç dünyalarında tatmine ulaşmaktır.

Bir araştırmaya göre iç güdümlü dindarların ayrıca sosyal ilişkileri daha zayıftır. Onlar, yalnızlık duygusunu daha fazla yaşamaktadır (Kayıklık, 2000: 69). Bu da, muhtemelen hayatlarını sadece dini değerlerine adanmalarından kaynaklanmaktadır.

İç güdümlü dindarlığı benimseyenler, aynı zamanda olumlu benlik algısına sahiptir (Yıldız, 2006b: 507). Sonuçta dini değerlerin özünü kavrayan, içselleştiren ve onunla bütünleşen insanlar, dinle kendisi arasındaki uyumsuzlukları gidermektedir. Bunun neticesinde de başta kendisi olmak üzere her alana yönelik tutarlı, olumlu bir yaklaşım benimsemektedir. Sonuçta onun, dünya görüşünün temelini oluşturan prensiplerle sorunu yoktur. İçselleştirdiği değerler bağlamında diğer ilişkilerini düzenlemektedir. Bu da, onun gerek kendisine gerekse dış dünyaya yönelik yaklaşımında etkili olmaktadır (Kayıklık, 2000).

Dış güdümlü dindarlıkta ise kişi, Allport (1968)'un belirttiğine göre kendini güvende hissetme, teselli olma, statü elde etme gibi değişik amaçlarını gerçekleştirmek için dini kullanmaktadır. Tabir yerindeyse Tanrı dikkate alınır, ama birey için benliğinden ve isteklerinden vazgeçme diye bir şey söz konusu değildir. Dolayısıyla da din, burada maksatlara ulaşma aracıdır (akt. Kayıklık, 2000: 38). Olgunlaşmamış dindarlık olarak da adlandırılan bu tarz dindarlık, daha ziyade alışkanlık olarak varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla değerler, içselleştirilmemiştir ve taklit düzeyinde kalmıştır. Kabul edilen emir ve yasaklar, bir

müddet sonra otonomlaşmıştır (Allport, 2004). Bu doğrultuda bunun insanın hayatında belirgin bir etkisi ve katkısı yoktur.

Gösterişçi dindarlık olarak da görülebilecek bu tarz dindarlıkta, samimiyet söz konusu değildir. Sonuçta kişi, burada bazı maksatlara ulaşmak için çevreye yaranmaya çalışmaktadır. “Ben de sizdenim” duygusunu vermektedir ve gösterişte bulunmaktadır. Bir anlamda burada ikiyüzlü bir yaklaşım söz konusudur. Bu, İslam dininde kısmen *münafıklık* kavramını zihinlere getirmektedir. Zira burada da din kullanılmaktadır. İç ve dış tutarlık söz konusu değildir. Dini değerlerin gereği olan niyet, bilgi ya da uygulamalar noktasında zafiyetler gösterilmektedir. Bu noktada kişi, gerçek bir dindardan beklenen sorumlulukları yerine getirmemektedir. O zaman da durum, günümüzün meşhur deyişi olan *sözde dindar* niteliğine bürünmektedir (Okumuş, 2005).

Bazı çalışmalarda insanların neden samimi bir inanan olamadığı konusu araştırılmıştır. Konuyla ilgili şu gerekçeler sunulmaktadır: a) Kişilik zafiyeti, biyolojik rahatsızlıklar, tatminsizlik, gurur, çıkar beklentisi tarzında *psikolojik nedenler*; b) İmaj ve moda kaygısı, dışlanma, tutuculuk, aile yapısı, meslek seçimi, kimlik bunalımı biçiminde *sosyolojik nedenler*, c) Sosyal baskı, kötü eğitim, inanç ve düşünce özgürlüğünden yoksunluk gibi *siyasi nedenler* (Okumuş, 2005: 110-152).

Allport (1968)’un subjektif dini yaşayışın iki yönünü dile getiren *iç güdümlülük* ve *dış güdümlülük* sisteminin temel sloganı şudur: “İç güdümlü dindarlar, dini amaç edinir; diğeri ise kullanır”. Bir anlamda iç güdümlü dindarlıkta herhangi maksat güdülmeden değerlere bağlanılmaktadır. Dolayısıyla da hakiki bir dindar olunmaya çalışılmaktadır. Buna karşın dış güdümlü dindarlıkta farklı maksatlara hizmet ettiği gerekçesiyle değerlere sahte bir düşkünlük gösterilmektedir. Bir anlamda fonksiyonlarından dolayı dine hayranlık ve sempati beslenmektedir (akt. Kayıklık, 2000: 39).

Allport’un yaklaşımında insanın değerlerini yaşama tarzı, iki kategoriye sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda insan, bu iki kutuptan birisinde kendisine yer bulmalıdır. Ancak burada söz konusu iki kutubun arasındaki bir süreci yaşamakta olan insanların durumu göz ardı edilmiş gözükmektedir.

İç güdümlü ve dış güdümlü dindarlığın kapsamı zaman zaman tartışılmıştır. Zira bazı araştırmacılar, bu kavramların sadece değerleri algılama konusunda değil,

iş, aile, okul hayatı gibi alanlarda da bir şekilde bireyi yönlendirdiğini ifade etmektedir. Buna göre dini içsel olarak yaşamaya çalışan bir birey, diğer ilişkilerinde de bu tarz bir yaklaşım içerisinde olabilir (Paloutzian, 1996: 211-213; Kayıklık, 2000: 11). Diğer taraftan insan, yaşamın her sahasında kişisel ya da toplumsal bir çıkar peşinde olmaz. Böylelikle değerler, belki de bizatihi değerli oldukları için anlam ifade eder.

1.2.2.1.2. Allport'un Dindarlık Yaklaşımında Kişiliğin Yeri

Allport (1970)'a göre insanın dindarlığında kişiliğin önemli bir yeri vardır. Hatta dindarlık, kişiliğin bir parçasıdır. Kişilik ise, “bireyde bulunan ve onun çevresine uyumunu sağlayan psiko-fizik sistemlerin dinamik organizasyonudur” (akt. Kayıklık, 2003: 123; Kayıklık, 2000: 20).

Allport (1961)'a göre kişilik, dinamik bir yapı arz etmektedir, dolayısıyla kendisini yenilemektedir (akt. Kayıklık, 2000: 20; Pervin, 1993: 297). Çünkü insanın kişiliğini oluşturan niyetler, ilgilerin içeriği ve kapsamı zamanla değişmektedir. Dolayısıyla kişilik, çevre tarafından şekillendirilmektedir. Çevrenin niteliklerinin değişmesi, kişiliği de etkilemektedir.

Koşulların değişmesiyle birlikte insanın çocukluk, gençlik ya da yaşlılık döneminde geliştirdiği kişilik yapısı farklılaşmaktadır. Onun dini bakış açısında ve dini yaşama tarzında da değişiklikler gözlenmektedir. Yapılan araştırmalara göre çocukluk döneminde somut, taklit temelli ve antropomorfik meyilli dini bir yaklaşım; gençlik döneminde daha sorgulayıcı ve soyutlayıcı bir nitelik arz etmektedir. İlerleyen dönemlerde ise, hayatın değişen koşulları bağlamında değerlerini belirleme ve ona göre yaşama söz konusudur. Her alanda olduğu gibi dini alanda da sorumluluk duygusuna sahip olunur. Bu dönemde edinilen ahlaki değerlerin uygulamaya geçmesi söz konusudur. Yaşlılık döneminde ise dine yönelik düşkünlük belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Zira kişi, artık yavaş yavaş ölüme doğru yaklaştığının bilincine varmaktadır (Acar, 2006: 40-49; Onur, 2004: 355; Karakaya, 2008: 50; Çelik, 2004: 10).

Kişilik konusuyla ilgili olarak Allport (1961)'ta *özellik* kavramı mevcuttur. Özellik, genel olarak insanın olaylar karşısındaki davranış tarzını ifade etmektedir. Örneğin pesimist insanlar, her alanda kötümser bakış açısıyla olayları değerlendirmektedir. İnsanı anlamak için ise, bilhassa kişisel nitelikler, bireysel

özellikler üzerinde durmak önemlidir (akt. Kayıklık, 2000: 23 ve 24). Bunlar, “hakim özellikler, merkezi özellikler ve ikincil özellikler” olmak üzere 3’e ayrılmaktadır:

Hakim özellik, Hijelle ve ark. (1992)’nın belirttiğine göre insanın tüm yaşamına egemendir. Yaşamı yönlendirmektedir ve davranışları belirlemektedir. *Merkezi özellik* ise, fiiller üzerinde yönlendirici ve şekillendirici bir nitelik arz etmektedir. İnsan, kişiliğin yapı taşı olarak da ifade edilen bu niteliklerin bilincinde değildir (akt. Kayıklık, 2000: 23). *İkincil özellik* ise, Allport (1937)’un ifade ettiği gibi diğerleri kadar insan üzerinde etkili değildir. Sayıları az olmakla birlikte genelleştirilmesi zor olan özelliklerdendir (akt. Kayıklık, 2000: 23).

Allport (1961)’un kişilik yaklaşımında güdülerin de önemli bir yeri vardır. Ona göre insanların güdeleri mutlak anlamda değişmeye ve gelişmeye mecburdur. Çünkü insanın kişiliği değişip gelişmektedir. Her durumda amaç; çevreyi tanıma, anlama ve ona uyum sağlamadır. Bu doğrultuda kişi, mutlaka yeni güdüler, gerçekleştirmek istediği yeni hedefler ortaya koyacaktır. Hatta bunları tespit etmek ve genelleştirmek imkansızdır (akt. Kayıklık, 2000: 24-27).

Kişinin istek ve arzularını ise, yine bir diğer güdü biçimi olan *niyet* oluşturmaktadır. Bu da, insanın ne yapmak, neye ulaşmak ve neyi gerçekleştirmek istediğini ifade etmektedir. Mevcut anı temsil etmekle birlikte, geleceğe dair ipuçlarını da içinde barındırmaktadır. İnsanın davranışlarını yönlendirebilmektedir (Kayıklık, 2000: 26 ve 27). Bunlar, insan hayatının geleceğini ya da bir sonraki adımını da tasarlamaktadır. Sonuçta insan, dış dünyada göstereceği tutum ve davranışlarının emrini iç dünyasından almaktadır. O yüzden iç dünyanın fonksiyonu göz ardı edilemez.

Allport(1961)’a göre kişiliğin geçmişle bağlantısının kalmaması, yeni ve farklı maksatları gerçekleştirme çabasına düşmesi, birey olmanın temel şartıdır. *Fonksiyonel bağımsızlık* olarak da adlandırılan bu konu, davranışçılığa ve psikanalize tepki olarak da geliştirilmiştir. Bu, yeni bir kişilik oluşturma çabasında olanlar için şarttır. Ancak bu şekilde mevcut durum idare edilebilir ve gelecekle ilgili tasarılar kurulabilir. Böylece birey de, kişiliğine uygun olan (Proprium) yaşantıyı bir şekilde kuracaktır (akt. Kayıklık, 2000: 27). Bu, dini yaşam için de geçerlidir. Bunda gerilimler ve çatışmalardan da yararlanılabilir. Çünkü onlar, insana yeni kapıları açabilir, yeni anlayışları aralayabilir (Allport, 2004: 73-76, 81). Sonuçta geçmişte

bireyin hayata dair anlam arayışı tamamlanmamıştır. Bu noktada araştırmacılar ya da Allport için yaşanmış, geçmiş yaşantılara yönelmenin çok fazla katkısı olmayabilir. Dolayısıyla oluşumunu devam ettiren ve her an yenilenen kişilik yapısını incelerken geçirilen süreçle birlikte ulaşılan noktayı değerlendirmek bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir. Ancak bu, değer dünyamızda bir şekilde özü temsil eden önceki deneyimleri bir tarafa bırakmak anlamına gelmemelidir. Sonuçta insan, yaşanmışlar temelinde bugünkü yaşam tarzını oluşturmaktadır.

Allport (1961)'a göre fonksiyonel bağımsızlık aynı zamanda biyolojik güdülerde de kendisini göstermektedir. Burada alışkanlıklar genel olarak aynı olsa da içeriği farklılaşmaktadır. Dolayısıyla önceki zamanlara göre yediği yemek türleri ile istirahat süresi vs. değişkenlik arz edecektir (akt. Kayıklık, 2000: 28). Fonksiyonel bağımsızlık, daha çok kişilik yaklaşımındaki dinamizmle ilgilidir. Kişilik değişebiliyor, farklı yaşam tarzlarına paralel olarak kendini yenileyebiliyorsa bundan onun parçaları da nasibini alacaktır.

Allport (1961,1965)'a göre insanın kişiliği, çocukluk döneminde farkında olunmayan bir boyutta olup, somut düzeyde bir algılamaya sahiptir (Bodily Sense). Kısmi anıların hatırlanması söz konusu olabilmektedir (Self-Identity). Bebeklik döneminde daha çok çevrenin hakim olduğu kişilikte yavaş yavaş öz güven oluşur. Diğerlerinden farklı olduğunun bilincinde olan çocuk, kendisini başkalarından ayırt etmeye de başlar (Self-Awareness). Başkalarının yanı sıra çevreyle ilgili olarak da bir farkındalık kazanılmakta, *sahip olma* duygusu edinilmektedir (Ego-Extension). Rasyonel süreçlerin kendini göstermeye başladığı bir dönemde arzulara yönelik kontrol duygusu ve sentez kabiliyeti oluşmaktadır (Rational Agent).

Okul öncesi dönemde ben-merkezci düşünce anlayışı öne çıkmaktadır. Dünya, insanlar, hayat, bireye hizmet etmektedir. Tanrı da bundan nasibini almaktadır. Kişi, bir müddet sonra gerek kendi özelliklerini fark edecek gerekse neler yapmak istediğine karar verecektir (Self-Image). Tüm bunlar, okula girinceye kadar devam etmektedir. Bu dönemlerde anne, din ve akran grubu önemli bir yere sahiptir. Birey kendisini hayata hazırlayacak ve sadece kendisinin kuracağı bir yaşam felsefesi bağlamında benlik mücadelesine girmektedir. Başkaları ise, giyim-kuşamda, söylemde ve maksatlarda oldukça belirleyicidir (akt. Kayıklık, 2000: 27-29; Acar, 2006: 36-49).

Allport (2004), kişiliği olgunlaşmış ve olgunlaşmamış olarak ikiye ayırmıştır. Olgunlaşmamış kişilikte dini değerler, anne-babadan sorgulanmadan olduğu gibi alınıp yaşanmaya çalışılmaktadır. Bunun bir diğer adı, *farklılaşmamış dindarlık* namı diğer *dış güdümlü dindarlık*'tır. Bu kavramın, Fowler (1981)'daki karşılığı ise *yapay geleneksel inanç*'tır. Bu tür inançlar, irdelenmeden benimsendiği için kişinin gelgitleri, çatışmaları oldukça yoğundur. Yaklaşım olarak da *benmerkezcilik* benimsenmektedir. Bu bağlamda, olaylar, olgular, tek yönlü olarak değerlendirilmektedir. Genelde toplumun duygu ve düşüncelerinin izleri görülmektedir. İnsan da, neyi niçin benimsediğinin ya da reddettiğinin farkında değildir. Olaylar görünüşlerine göre değerlendirilmektedir. Buradan da insanın ya da çocuğun inancının ve içeriğinin sonradan toplumun yapısına göre şekillenmesi söz konusudur. Bu bağlamda Allport'a göre dini duygu, doğuştan değil, sonradan kazanılan bir yapı arz etmektedir (Fowler, 1981:167; Allport, 2004: 73-76, 81).

Bilindiği üzere dinler, soyut olgular üzerine kuruludur. Bu nitelikteki dinlerin mensupları, somut algıdan soyut algıya geçemediklerinde Allport (2004)'a göre yüzeysel dindarlık düzeyinde kalmaktadır. Zira dini değerlerin temelinde yatan hikmet, öz kavranamamış, dolayısıyla maksat tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Çünkü insan, anladığı kadarını kabul etmektedir ve yaşamaktadır. Dini değerlerin özü kavranmadığında ise söz konusu şahısların her daim cevaplanması istenen soruları söz konusu olacaktır. Bu da, gelgitlerin, çalkantıların ve çatışmaların yaşanmasında son derece etkilidir. Bu süreç, genelde ergenlik döneminde söz konusu olmaktadır.

İnsanoğlu, değerlerini, inançlarını akıl süzgecinden geçirir, sorgular ve sonrasında değer dünyasını yeniden inşa ederse o zaman da *farklılaşmış dindarlık*, *olgunlaşmış*, *içselleştirilmiş dindarlık* düzeyine ulaşmaktadır. Burada mevcut değerlerinin yetersizliği ya da çarpık noktaları tespit edilmektedir. Bunların olmadığı bir değer, inanç dünyası inşa edilmeye çalışılmaktadır. Sonuçta maksat, bizzat kendisinin onayını almış bir dünya görüşü oluşturmaktır. Genelde gençlik dönemine geçişte yaşanan bu durumun bir sonraki aşaması ya da onun ileriki boyutu, Allport'a göre *olgunluk dinidir (iç güdümlü dindarlık)*. Mistik düzeye de erişebilecek bu dindarlık biçiminde çocukluk döneminden farklı maksatlar ve amaçlar söz

konusudur. Bu durum, dindarlık için de geçerlidir. Dolayısıyla burada bir dinamizm söz konusudur (ss. 73-76, 81).

Allport (1961)'a göre olgunlaşmış dindarlığa sahip olanlar, diğer varlıklardan farklı olmanın getirdiği özelliklerine paralel olarak dış dünyayla irtibat halindedir (Extension Of The Sense Of Self). Hoşgörünün hakim olduğu olgun kişilikte, başkalarıyla dostane ilişkiler kurulabilmektedir (Warm Of Self To Other). Kişi, kendi kabiliyetlerinin farkına varmaktadır ve kabullenmektedir (Emotional Security And Self-Acceptance). Burada gerçekler, ön plandadır. Olması gerekenlerden ziyade mevcut olanlar üzerinde akıl yürütme söz konusudur (Realistic Perception, Skills and Assignments). Kişi, kendi sınırlarının, kapasitesinin farkındadır (Self-Objectification). Hayatın hangi maksat çerçevesinde yaşanmasına karar vermiştir. Artık zevk *alma* boyutuna erişilmiştir (akt. Kayıklık, 2000: 34; Allport, 2004: 73-76, 81). Bir anlamda hayatın küçük çaptaki çıkarları devre dışı kalmış, daha erdemli maksatlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Olgun dindarlığın ahlak anlayışı da, tutarlıdır. Bu, elbette maksatlar arasında kordinasyonu da sağlamaktadır Sonuçta Tanrı-insan; insan-insan arasındaki ilişki açısından din, vazgeçilmez olarak değerlendirilmektedir (Allport, 2004).

Allport'taki iç güdümlü ve dış güdümlü ya da olgunlaşmış ya da olgunlaşmamış dinsel yaşayış şeklinde gelişen dindarlık tarzı, Gazali'de üç şekilde gelişim göstermektedir: a) Taklit, b) Tahkik ve c) Özümsemiş. Buna göre kişi önce değerleri akli muhakemeden geçirmeden benimsemektedir. Ergenlik dönemine gelindiğinde veriler, değerler, din anlayışı sorgulanmaktadır ve irdelenmektedir. Akli bir muhakeme söz konusudur. Benimsenen her şey, bakış açısı yeniden inşa edilmektedir. Yeniden inşa edilen ya da keşfedilen değerler, zevk döneminde yaşam felsefesi haline getirilir. Kısacası insan, önce değerlere inanmakta, inandığını sorgulamaktadır. Bilgiyle değişmekte ve gelişmekte, en sonunda da din ya da değerler yaşanacak kıvama getirilmektedir: *İman, İlim ve Zevk* (Kayıklık, 2002: 125-130).

İnsanın değerlerini ya da dini yaşayışını içselleştirilmiş, farkına varılmış, zevkine erişilmiş bir boyuta taşıması o kadar da kolay değildir. Sonuçta yılların verdiği alışkanlıkları bozmak imkansızdır. Bu süreçte kişinin kaygıları, çatışmaları yoğun olarak yaşaması söz konusu olacaktır. Her insan, bu süreçlerden geçebilir.

Fowler (1981) gibi bilim adamları ise insanların bazı aşamalardan geçse de zirveye ulaşması, ideal insan ya da ideal dindar olmasının imkansız olduğunu dile getirmektedir. Yani her bireyin dini gelişim aşamasının son noktasına ulaşması mümkün değildir. Bunda ise çoğunlukla kişinin tercihleri ve koşulları gibi birçok sebep rol oynamaktadır (s. 201).

Allport'un dinsel eğilim yaklaşımında sadece duygusal boyut değil, aynı zamanda bilişsel ve akli boyut da söz konusudur (Allport, 2004: 27-39). Genelde din önce tecrübe edilmektedir, sonra onun içeriği akli muhakemeye tabi tutulmaktadır. Ardından keşfedilen üst değerler bağlamında hayat yönlendirilmektedir. Elbette bu sıra değişebilir.

Sonuç olarak Allport, insanların dindarlık biçimlerini iki şekilde sınıflandırmıştır. Ancak Pargament ve ark.(1985), buna karşı çıkmıştır. Onlara göre insanların belirli bir dindarlık biçimi olmayabilir. Ya da insanların farklı özellikler barındırmalarına paralel olarak dindarlık biçimi çeşitlilik arz edebilir (akt. Memiş, 2003: 30). Diğer taraftan Allport'un yaklaşımının, insanları *kendini mi değerlerini mi seçeceği* noktasında bir tercihe zorladığı iddia edilmektedir. Söz konusu teoremin maddeleri arasında tutarsızlık olduğu ve maksadı tam anlamıyla gerçekleştirmediği de eleştirilen diğer hususlardandır (Pargament, 1997: 66). Ama her şeye rağmen Allport'un yaklaşımı, insanı ve değerlerini anlama noktasında katkı sağlamıştır. Yeni çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

1.3. DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ

Araştırmanın bu bölümünde başa çıkma, başa çıkmanın dinle ilişkisi ve dinî başa çıkma konularında bilgi verilmiştir. Böylelikle konu, farklı yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

1.3.1. Başa Çıkma

İnsanoğlu, yaşamı boyunca deprem, sel gibi doğal afetler, ölüm, boşanma, hastalık ya da başarısızlık, gelecek kaygısı ve mesleki sorunlar vs. gibi sıkıntılarla mücadele etmektedir. Bunların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu, aynı zamanda psikolojik ve sosyal uyumun da bir gereğidir. Çünkü onda olumlu olana yaklaşma, olumsuz olandan uzaklaşma eğilimi söz konusudur. Aksi takdirde hayat, sorunların oluşturduğu fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik etkiler nedeniyle yaşanmaz hale gelebilir. İnsan, bu süreçte tükenmişlik duygusuna kapılabilir. Çünkü kendisini

ayakta tutan anlam duygusu ya zedelenmiş ya da yıkılmıştır (Balaban, 2000: 1-8; Kula, 2002: 237-238; Özgüven, 1992: 5-13; Hossain, 2005: 1-8; Yaşan ve Gürgen, 2004: 16-19; Ilgar, 2001: 66; Pargament, 1997: 6). Yani her şey alt üst olmakta, bir belirsizlik, umutsuzluk ve güvensizlik duygusu oluşmaktadır. Bir anlamda kişi, hayatı üzerindeki hakimiyetini kaybetmekte ve çok yönlü bir yabancılaşma yaşayabilmektedir (Kula, 2000: 370-372). Bu noktada o, anlam duygusunu yeniden kazanmaya ve iç ve dış kontrolünü yeniden sağlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla kişi, sorunlarıyla başa çıkma ve onların üstesinden gelme amacındadır (Ayten, 2012b). Zira insanın önündeki sorunlarla mücadele etmesi ve onları bir çözüme kavuşturması, hayatı yaşanılır kılacak yeni sebepleri de oluşturacaktır.

Örneğin 1999 Marmara depremini yaşayan insanlar, hayatlarının alt üst olduğunu belirtmiş, yarına dair hiçbir beklentilerinin bulunmadığını, telaş ve korku yaşadıklarını dile getirmiştir (Kula, 2006: 77). Vigil ve Geary (2008) de Katrina kasırgasından kurtulan ergenler üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu kasırgaya tutulanların ailelerinin yüksek düzeyde stres ve akabinde psikolojik rahatsızlıklar yaşadığı tespit edilmiştir (s. 176).

Şahin (2002) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise gelecek kaygısı tarzındaki sorunlar, bireylerde umutsuzluk ve ümitsizlik yaratabilmektedir. Bilhassa fakülteye yeni başlamış olanlar, bu konuda en yüksek puanı almıştır. Bunlar, aynı zamanda motivasyon kaybını da yoğun olarak yaşamaktadır (ss. 155-156).

Sorunlar, insanı sadece ruhsal anlamda sarsmamaktadır. O, kişinin fiziki yapısını da olumsuz etkilemektedir. Örneğin Güçlü (2001) tarafından yapılan bir araştırmaya göre tansiyon, kas ve çene ağrıları, mide bozuklukları, yorgunluk, kalp krizi bunlar arasında zikredilebilir. Bunun dışında bireyde saldırganlık, konsantrasyon bozukluğu, takıntı, insani ilişkilerde bozulma vs. söz konusu olabilir (akt. Çimen, 2007: 8). Bir araştırmaya göre ise bireyler, yaşadıkları sorunlar nedeniyle canlarına bile kastedebilmektedir. Bu tür vakalarda çare olması adına psikolojik danışmanlık ve rehberlik bürolarına başvurulmaktadır. Gerekçeler ise; genelde depresyon, anksiyete, aile içi sorunlar, problemlili çocuklara sahip olmak gibi sebeplerdir (Yaşan ve Gürgen, 2004: 16-18).

Sonuç olarak hayatın gelişen ve değişen şartları kontrol altına alınmalıdır (Yaparel, 1994). Bunun için de insanoğlu, kişisel, sosyal ve fiziksel vb. özelliklerine

paralel olarak sorunlarla mücadele edecektir ve çözüm üretmeye çalışacaktır. Bunun psikolojideki karşılığı *başa çıkmadır*.

Başa çıkma, özünde yaşamın zorlayıcı koşullarıyla olabildiğince mücadele etmeyi ve bunların üstesinden gelebilmeyi içermektedir. Kavram olarak Lazarus tarafından geliştirilmiştir. Birey ve çevresi arasındaki karşılıklı irtibatın sonucu devamlı değişen ve zihinsel, davranışsal, duygusal ve psikolojik değerlendirmeleri içeren bir süreçtir. Hatta bir anlam arayışı olarak da nitelendirilebilir (Pargament, 1997: 71, 84, 85, 90; Avery ve ark. 2000: 61; Warren, 1998: 140; Pargament ve ark. 1990: 795; Maynard ve ark. 2001: 65). Çünkü stres yaratan olaylar, insanın kurduğu düzeni tehdit etmektedir ya da tahrip etmektedir. Psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik olarak huzursuzluğa neden olmaktadır. Olaylar üzerindeki hakimiyet duygusunu azaltmaktadır. Bu da, insanlarda yetersizlik duygusu oluşturmaktadır. Bunun karşısında birey; istikrarı, anlam duygusunu korumak veya yeniden tesis etmek için çaba sarfedecektir (Maynard ve ark. 2001). Dolayısıyla başa çıkma, insanın kendi varlığını koruma ve geliştirilen hedeflere göre hareket etme noktasında kuvvetli bir destektir. Bireyin sağlığına olumlu katkı sağlamaktadır (Memiş, 2003: 2). Çünkü hayatı çekilmez hale getiren sorunların halledilmesi için insan mücadele etmektedir. Bu da, meselelerin çözümünde ona umut vermektedir.

Başa çıkma, aynı zamanda sıkıntılı olaylarla karşılaşıldığında iç arzularla dış dünyanın koşulları arasında dengeyi sağlama bir anlamda onları idare etmek için geliştirilen tutumlardır (Folkman ve Maskowitz'den akt. Ayten, 2012b: 38).

İnsanlar, sorunlarla mücadele ederken farklı tutumlar sergileyebilir. Konuyla ilgili olarak Lazarus (1966-1967), şu tespitlerde bulunmuştur: Birey, mesele karşısında doğrudan teyakkuz halinde olabilir. Buna göre o, sorunlara hazır olabilir, kızgınlık oluşturabilecek nitelikteyse saldırganlık gösterebilir. Bazen de sorunlardan uzak durma, çaresizlik nedeniyle eylemsizlik hali gibi tutumlar sergileyebilir. Kişi, bir diğer yol olarak sıkıntının etkisini azaltmaya çalışabilir. Bunlar arasında alkol, ilaç alma (semptomatik yöntemler), savunma mekanizmalarına başvurma (psişik yöntemler), sayılabilir (akt. Özgüven, 1992: 10). Buna göre başa çıkmanın farklı biçimleri bulunmaktadır.

Durak ve Şahin (1995) tarafından bir çalışmada ise, bireylerin başa çıkma stratejileri şu şekilde özetlenmektedir (44-56):

- ❖ Freud tarafından geliştirilen *savunma mekanizmaları*.
- ❖ Erikson'un yaklaşımında dile getirilen *özgüven, özyeterlilik veya içsel kontrol* tarzındaki *kişisel kaynaklar*.
- ❖ Evrim kuramcıları ve davranışçılarda söz konusu edilen *problem çözme çabaları*.
- ❖ Cannon ve Selye gibi bilim adamlarının öne sürdüğü insan ve hayvanlarda söz konusu olabilen genetik olarak *programlanmış tepki*.
- ❖ Canlının psikolojik ve fizyolojik kaynaklarının zorlandığı hatta tükendiği zaman gösterdiği uyum sağlamaya yönelik daima değişen *bilişsel ve davranışsal gayretler*.

Başa çıkma sürecinin başlangıcı, olayın niteliğiyle yakından ilgilidir. Problemlerin bireyi mi yoksa bireyleri mi etkilediği, sorunların sayısı ve tahmin edilip edilemediği gibi hususlar bunlardan bir kaçıdır. Buna göre birey, başa çıkma sürecinde öncelikle meselenin kendisiyle ilgisi ya da onun kendisi için ne anlam ifade ettiği üzerinde durmaktadır. Sorunun niteliğine, içeriğine ve etkisine göre tedbirler almaktadır. Böylelikle sorunu çözmeye çalışmaktadır (Pargament, 1997: 126-127). Örneğin öğretmenler, çeşitli sorumluluklar ya da mesleki anlamda yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle strese girebilmektedir. Bu bağlamda onlar, sorunun tespiti ve bunun nasıl çözüleceği üzerinde düşünmektedir. Zira bu hususla ilgili olarak kişisel ve kurumsal plan yapılması, problemlerin çözümüne katkı sağlayabilir. Buna göre zamanı iyi kullanma, okulun ve öğrencilerin beklentilerini netleştirme, kişisel performansı ayarlama, geliştirilebilecek çözümler arasında zikredilebilir (Balaban, 2000: 5-6). Sonuçta başa çıkma, gelişi güzel bir süreç değildir. Karşılaşılan durumun özelliğine ve etki derecesine vs. göre şekil almaktadır. Bu da, başa çıkmada insanın aktif rolüne işaret etmektedir. Zira insan, pasif bir konumda değildir.

Pargament (1997)'a göre başa çıkma, sekiz aşamalı bir süreçte gerçekleşmektedir:

- ❖ İnsanlar anlam ararlar.
- ❖ Olaylar, anlamlarına göre yapılanmıştır.

- ❖ İnsanlar, başa çıkma sürecinde yönelim sistemlerini ortaya koyar.
- ❖ İnsanlar, yönelim sistemlerini özel başa çıkma yöntemlerine dönüştürür.
- ❖ İnsanlar, başa çıkmada ya *muhafaza* ya da *dönüştürme* mekanizmalarını kullanarak anlam arar.
- ❖ İnsanlar, mecbur oldukları yollarla başa çıkar.
- ❖ Başa çıkma, kültürün içine yerleşmiştir.
- ❖ İyi başa çıkmanın ana yolu, süreç ve sonuçlarla ilişkilidir (s. 91).

İnsanların sorunlarla mücadele etme sürecini, anlam duygusu etkilemekte ve belirlemektedir. Çünkü bireyler, meseleleri kültürleri içerisinde biçimlenen temel yaklaşımlarına göre değerlendirir ve buna göre kendilerine bir yol çizer. Bir anlamda düşünce sistemi, zor zamanlarda da insanı yönlendirir ve onlara referans olur. Buna göre alışkanlıklar, değerler, inançlar, kişilik ve ilişkiler, burada rol oynamaktadır. Ancak insanın temel yaklaşımı, her probleme belirli bir çözüm sunmaz. O zaman da kişiye anlam duygusundan hareket ederek özel yöntemler geliştirmek ya da seçmek düşmektedir. Bu süreçte problemin önceden görülüp görülemeyeceği, ondan uzak durulup durulamayacağı şeklindeki olasılıklar, başarılı olunup olunmayacağı gibi riskler de göz önünde tutulmaktadır.

Diğer taraftan başa çıkma, kültürün ürünüdür (Pargament, 1997: 85-86, 93-106; Maynard ve ark. 2001: 66; Memiş, 2003: 8). Çünkü insan ve onun faaliyetleri, kültür tarafından biçimlendirilmektedir. Bu da, insanın sorunlarıyla mücadele sürecini ve başvuracağı mekanizmaları etkilemektedir.

Başa çıkma faaliyetleri, anlam duygusunu muhafaza etme veya dönüştürme çabasını içermektedir. Bu da, dört olasılığı gündeme getirmektedir. Bunlar, şunlardır:

- ❖ *Koruma*: Birey, bazen karşılaşılan vakalara alışlagelmiş eylemleri göstermektedir. Bakış açısında herhangi bir düzenlemeye gitmemektedir. Bir anlamda kişi, sermayeden yararlanarak, meseleye yaklaşmaktadır. *Sorunun tehdit edici sonuçlarını görmezden gelme, psikolojik destek alma, metanet gösterme* bunun yollarından bir kaçıdır.
- ❖ *Olayın Yeniden İnşası*: Tecrübe edilen stresli durumu ortadan kaldırma noktasında kullanılan yöntemler yeterli gelmeyebilir. Bu durumda yeni ve farklı yollara başvurulmaktadır. Bir anlamda vasıtalardan, burada

yenilenmektedir ve bakış açısında herhangi bir düzenlemeye gidilmemektedir.

- ❖ *Yeniden Değer Verme:* Kişi, zaman zaman değerlerini problemin çözümünde yeterli bulmaz. Bu nedenle bunları değiştirmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle burada hayatı yaşanılır kılacak yeni hedefler inşa edilmektedir; ancak ana felsefeye dokunulmamaktadır.
- ❖ *Yeniden Yaratma:* İnsanoğlu, bazen hayatın anlamını geçersiz kılan sıkıntılı ve bir o kadar da kaygı yaratan olaylarla karşılaşabilmektedir. Ya da kişi için tercih yapmanın söz konusu olmadığı ve ikisinin de devam ettirilmesi gerektiği durumlar olabilir. O zaman birey, *yeniden yaratma* yöntemine başvurmaktadır (Pargament, 1997: 111 ve 112).

Örneğin şeker hastalığı sonucunda gözlerini kaybeden bir kişi için artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Her şeye rağmen o, hayatını devam ettirmelidir. Bu durumda yaşama dair ne varsa her şeyi yeniden anlamlandırmaktadır. Bunun paralelinde yeni hedefler de icat etmektedir.

Başa çıkma faaliyetleri, zor zamanlarda zor kararları ya da tercihleri gerektiren aktif bir yöntemdir. Kriz yaratan meseleler karşısında verilen tepkiler, kısmen de olsa bir tercihin neticesidir. Ancak insanlar, her zaman tercihlerinin farkında değildir. Bazı başa çıkma tarzlarında önceden öğrenilmişliğin katkısıyla bilinçli ya da planlı işlemler olmayabilir. Ama yine de o, stresli durumlar karşısında karar verme ve bilinçli farkındalık hususundaki güçlü değerlendirmeleriyle savunma mekanizmalarından daha geniş bir anlam ifade etmektedir (Pargament, 1997: 87).

Savunma mekanizmaları ise, refleks niteliği taşımaktadır. Onlar, otonomlaşmış tepkilerdir. Bunlarla varlıklar, tehlike anında kendini koruma altına almaya, tehditten kurtulmaya çalışmaktadır. *Olayların mantıklı taraflarını görme, karşıt tepki geliştirme, yansıtma, özdeşleşme* vs. bunlardan bir kaçıdır (Cüceloğlu, 2000: 301-304). Geçici de olsa insanları bir nebze rahatlatan bu mekanizmalar, sorunları tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bunlar, zaten gerginliği azalttığı ve uyumu sağladığı müddetçe katkı sağlayıcıdır. Aşırı kullanıldığında ise zararlıdır (Morgan, 1991: 324-329). Bu doğrultuda insanlar, problemlere kalıcı çözüm bulmada sorunların kaynağına inmeli ve nihai çözümler üretmelidir.

Başa çıkma faaliyetlerinde süreç ve edinilen sonuç, son derece önemlidir. Bireyler, olayın kendilerini olumsuz etkileme derecesine paralel olarak kapasitelerine göre başa çıkma yöntemlerine karar vermektedir (Pargament ve ark. 1990: 795). Lazarus ve ark. (1984)'na göre insanlar, olayları üç türlü zihinsel değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bunlar, şunlardır: a) Birincil değerlendirme, b) İkincil değerlendirme, c) Yeniden değerlendirme.

- ❖ *Birincil Değerlendirme:* Burada kişi, olayın kendileri için ne anlam ifade ettiği üzerinde durmaktadır. Önemsiz bir konu söz konusu ise, ilgisiz kalınır. Sonuç olumlu olacaksa pozitif bir değerlendirme yapılır. Bir tehlike, tehdit söz konusu olduğunda da stresli bir değerlendirmeye gidilmektedir.
- ❖ *İkincil Değerlendirme:* Birey, burada sorunu halletmek için kaynakları ve şartları gözden geçirir. Bu tarz değerlendirmede stratejilerin belirlenmesi, tercih edilmesi, uygulanması ve amaçlar bağlamında sonuçların değerlendirilmesi söz konusudur.
- ❖ *Yeniden Değerlendirme:* Birey, farklı bilgilerden hareket ederek yeni değerlendirmeler yapabilir. Burada süreç esnasında gelişen yeni koşullar ve şartlar dikkate alınmaktadır. Bunlar, başa çıkmanın sonucu da olabilmektedir. Böyle durumda bu değerlendirmeler, savunma değerlendirmesi olarak isimlendirilmektedir (akt. Memiş, 2003: 14).

Başa çıkma faaliyetlerinin neticesi ise, uzun süreli, kısa süreli, durumsal, fiziksel, psikolojik, olumlu, negatif ya da karışık olabilir. Buna göre başa çıkma faaliyetleriyle olaylar kontrol altına alınabilir ya da istenmeyen duygu ve düşünceler oluşabilir (Lazarus ve Folkman'dan akt. Pargament ve ark. 1990: 795; Pargament, Malton ve Hess'ten akt. Memiş, 2003: 132). Bu durum, dinî başa çıkma faaliyetleri için de geçerlidir. Dolayısıyla dini hassasiyeti az olan ya da dini anlamda şüphelere vs. sahip olan bireyler için din çözüm üretmeyebilir (Şahin A, 2006: 165-175). Ayrıca bireyler, farklı dini kanaatlerle ya da genel olarak dini hayatla ilgili sorunlar yaşayabilir (Ok, 2005a). Bu da, dinin katkısının kişiye ve kişinin dini yargılarına göre değişeceğini gösterir. Yine söz konusu dini yöntemler, her zaman insan üzerinde olumlu katkı sağlamayabilir. Diğer bir deyişle dini başa çıkma faaliyetlerinin sorunların çözümündeki etkili olma durumu, insanın dinle ilgili

yargılarını olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilir. Örneğin dindar bir kişi, dini başa çıkma faaliyetlerinden beklediği sonucu alamayınca dinden soğuyabilir, Tanrıya kızabilir.

Başa çıkma faaliyetleri, sorunun niteliği, yaş, cinsiyet vs. gibi unsurlar tarafından belirlenmektedir (Memiş, 2003: 14). Çünkü insanlar, sahip oldukları iç ve dış koşullar çerçevesinde çözüm mücadelesine girmektedir. Örneğin Ekşi (2001) tarafından yapılan bir araştırmaya göre öğrencilerin yaşadıkları sorunun niteliği, genelde duygusaldır. Bunlar içinde bilhassa aile içi sorunlar ve akademik sorunlar öne çıkmaktadır. Öğrenciler, sorunlarını çözerken en fazla *kabullenme* ve *olumlu tarzda yeniden yorumlama* yöntemlerinden yararlanmaktadır. En az ise *alkol ya da ilaç içme* ile *yadsıma* yöntemini kullanmaktadır.

Ekşi (2001) tarafından yapılan araştırmaya göre genel olarak kız öğrenciler, *aktif dinî başa çıkma, sosyal destek arama, duygulara odaklanma, kabullenme* vs. şeklindeki başa çıkma tarzlarını kullanmaktadır. Erkek öğrenciler ise, *olumsuz dinî başa çıkma tarzını* daha fazla kullanmaktadır. Stresin kaynağı ve stresin denetlenebilirliği de, başa çıkma biçimlerini etkilemektedir. Bu bağlamda hastalık, yaralanma vs. sorunlarda *sosyal destek aramaya, yadsıma* ve *kabullenmeye* başvurulmaktadır (ss. 135-169).

Sahip olunan meslekler ve yaş değişkeni, stresi dolayısıyla başa çıkma yöntemlerine başvurma olasılığını etkilemektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre örneğin rol belirsizliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü doktorlar, stresi özel sektörde çalışanlara nazaran daha yoğun yaşamaktadır. Yine öğretmenler, kişilere ve geleceğe dair daha fazla sorumluluk hissetmektedir. Onlar, fiziki koşulların iyi olmaması nedeniyle kaygı yaşamaktadır. Özel şirkette çalışanlar ise, kendileriyle ilgili verilen dış kaynaklı kararlar nedeniyle strese girebilmektedir.

Diğer taraftan yaş ilerledikçe insanların yaşadıkları stres düzeyi artmaktadır. Bunun kaynağı, özellikle kişilere karşı sorumluluktan kaynaklanan strestir. Ayrıca burada çalışma dünyasında iş güvenliğinin etkisinin azalması, terfi beklentisinin olmayışı vs. hususlar etkilidir (İlgar, 2001: 210-214; Sağlam, 2005: 18-21).

Bilhassa kültür ve başa çıkma arasında bir alış-veriş mevcuttur. Sonuçta kültürel şartlar, sorunun içeriğini, bunun nasıl değerlendirileceğini, nasıl çözüleceğini ve bunun için hangi mekanizmaların gerektiğini belirler. Çünkü birey, bulunduğu

sosyal çevrenin ürünüdür. Dolayısıyla kültürel şartlara göre başa çıkma yöntemleri farklılıklar arz etmektedir (Aldwin, 2004).

Kültürel bir unsur olan din; genelde dindarlar için meselelerin üstesinden gelmede katkı sağlayıcıdır. Yapıcı ve Zengin (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ilahiyat öğrencilerinin ve bunlardan bilhassa geliri orta ve ortanın altında olanların değer önceliğinde ilk sırayı din almaktadır (ss. 190-194). Yine bedensel engelli insanlar, dini hayat düzeylerinin yüksek olmasına paralel olarak dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir. Bilhassa *salih amel, dua, dinî destek ve manevi temelli dinî başa çıkma* tarzında yöntemleri tercih etmişlerdir (Kula 2005: 242). Genel olarak dindarlar için din her şeyin ötesindedir ve değerlidir. Sorunlarının üstesinden gelinmesi sürecinde de etkili olmalıdır.

Başa çıkma, dini nitelik taşımayabilir (Pargament, 1997: 90). İnsanlar, sorunlarını çözerken farklı yöntemler de kullanabilir. Bunlardan bir kaçış şöyledir: Gevşeme Teknikleri (egzersizler, meditasyon, hipnoz vs.), Davranışsal Kontrol, Zaman Yönetimi, Koşulların İyileştirilmesi, Stres ve Meslek Danışmanlığı, Kötü Alışkanlıklara Başvurma, Savunma Mekanizmaları (İlgar, 2001: 72-90).

Batıgün (2000)'e göre insanlar, genelde sorunları çözerken ya soruna odaklanmaktadır ya da sorunun insanda oluşturduğu duyguların kontrolü (sorunların oluşturduğu rahatsız duyguları azaltıp, pozitif duyguları kazanma vs.) üzerinde durmaktadır. Bu noktada başa çıkma, *problem odaklı* ya da *duygu odaklı* şeklinde tezahür etmektedir. *Problem odaklı bakış açısında*, durumu değiştirmeye yönelik yaklaşımlar söz konusudur ve birey aktiftir. Genelde erkekler, bu yöntemi tercih etmektedir. Burada soğukkanlı, bilinçli çabalar mevcuttur. Bunun hedefi ise, sorunun kaynağına inmek ve onu çözmektir.

Buna karşılık *duygu yoğunluklu bakış açısında* uzlaşmacı, denetimli, kabullenici ve sosyal destek arayışı tarzında bir yönelim söz konusudur. Genelde de kadınlar, bunu tercih etmektedir (akt. Memiş, 2003: 15; Sağlam, 2005: 19). Bir anlamda sorunun oluşturduğu olumsuz duyguları azaltmaya çalışmak, burada temel maksattır.

Bir araştırmaya göre sosyal beceri düzeyi yüksek olup, kendini mutlu hisseden bireyler, daha çok *problem odaklı başa çıkma* yöntemini kullanmaktadır. Aksi durumda ise, *duygu odaklı başa çıkma* yöntemi tercih edilmektedir (Karahan

ve ark. 2007: 55). Kendilerini hem sözel hem de bedensel olarak ifade edebilen ve ruhsal olarak sağlıklı olan bireyler, diğerlerine göre daha akli çözümler üretebilmektedir. Bu da, muhtemelen kişinin sorunlar üzerindeki hakimiyetini ve çözüm üretme hususundaki özgüvenini artırmaktadır. Feliciano (2005)'ya göre, mesleki stres yaşayan insanlar, duygu odaklı başa çıkma yöntemine daha fazla başvurmaktadır (s. 91).

Atkinson ve ark. (1999)'na göre genelde insanlar, öncelikle *problem odaklı başa çıkmayı*; sonrasında *duygu odaklı başa çıkmayı* tercih etmektedir (akt. Çifçi, 2007: 18). Ancak bunun istisnası da söz konusu olabilmektedir. Bilhassa kansere yakalanan hastalar, daha çok duygusal tepki vermektedir. Bir araştırmaya göre kansere yakalandığını öğrenen insanlar, aşırı üzüntü, isyan, derin şok, inkâr gibi davranışlar göstermiştir. Bu bağlamda onu, takdir, imtihan, ceza ya da uyarı şeklinde algılayanlar olmuştur (Çifçi, 2007: 18 ve 58). Böylelikle sorun çözülemez de onun insan psikolojisi üzerinde yarattığı olumsuz duygu azaltılmaya çalışılmaktadır.

Sorunların neden olduğu olumsuz duygular azaltılmadığında insanların yaşadığı stres ve kaygı düzeyi artmaktadır. Bu süreçte bireyin olumsuzluklar içerisinde olumlu olanı görmeye ve bunun katkılarının farkına varmaya ihtiyacı vardır. Aksi halde hayatın hiçbir anlamı kalmaz. Örneğin depremden canını zor kurtaran bir kimse, ilk etapta yaşadığına şükredebilir, talan olan malına ve mülküne aldırmayabilir. Ancak aynı kişi, ertesi gün ne zahmetle yaptığı evinin ve büyük çabalarla aldığı mallarının enkazını görür. Yaşadığı hüznü nedeniyle kalp krizi geçirip ölebilir. Dolayısıyla insan, hem ruhen hem de bedenen zarar görmektedir (Kula, 2006: 82 ve 83).

Kısaca ifade etmek gerekirse kişinin anlam duygusunu zedeleyen ya da yok eden durumların olumsuz neticelerinin ortadan kaldırılması ve bunların bir çözüme ulaştırılması insanın iç ve dış huzuru için bir ihtiyaçtır. Aksi takdirde yaşamı devam ettirecek gerekçeler ortadan kalkacaktır. İşte başa çıkma faaliyetleri bu çerçevede önemli bir yere sahiptir.

1.3.1.1. Başa Çıkma ve Din

Başa çıkma, insan hayatındaki stresli ve sıkıntılı olaylara odaklanmıştır. Bu süreçte din de, genelde sorunlu vakalarla mücadelede katkı sağlayan yollardan birisidir. Zira din, kutsalla ilişkili tarzlarla bir anlam arayışıdır. Bir anlamda o, farklı insanlar için ömür boyu farklı şekil ve istikâmetler alan dinamik süreçtir. Bu noktada problemlerini çözmede ve maksada ulaşmada birey, zihinsel, duygusal ve davranışsal vs. yapıyı içeren dini değerlerine hareket edebilmektedir. (Pargament, 1997: 32, 60). Buna göre din, insanın hayatındaki yerine göre sorunlarla başa çıkma sürecinde etkin rol üstlenecektir (Ayten, 2012b:41).

Karşılaşılan meselelerin çözümü ve huzurun yeniden inşa edilmesi hususunda manevi desteğe/dine ihtiyaç olabilir. Bu noktada din, insanları problemlere karşı korumaya da, onların üstesinden gelinmesi noktasında manevi destek olabilir. Ya da mevcut durumu yorumlama ve ona gösterilecek tepkiyi belirlemede katkı sağlayabilir. Bu da, insanları ruhen rahatlatmaktadır ve mutlu etmektedir.

Konuyla ilgili olarak Şengül (2007) tarafından yapılan bir çalışmada dindarların daha az anksiyete yaşadıkları, daha az olumsuz benlik düşüncesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Hatta ibadet eden ve dini bilgiye sahip olan insanlar, daha az depresif belirtiler göstermektedir (s. 154). Bir anlamda din, insanlara ümit vermektedir. Bu da, onların ruh sağlığına ve iyiliğine katkı sağlamaktadır.

Wullf (1991)'un belirttiğine göre evlilik, boşanma, amansız hastalık ve cenaze merasimlerinde olduğu gibi birçok olay, temelinde dini bir niteliğe sahip olabilir. Yahut vakalar, dini çerçevede yorumlanabilir ve başa çıkmanın bir parçası olabilir. Dolayısıyla din, yararlanılan kaynaklar arasında yer alabilir. Örneğin trajediler, *Tanrıdan gelen ceza, ödül ya da takdir* olarak değerlendirilebilir. Dinî başa çıkma aktiviteleri, aynı zamanda *af dileme, dini destek, dini memnuniyetsizlik* olarak da karşımıza çıkabilir. Başa çıkma süreci, dini bağlılık oranında ve cemaate katılım düzeyinde artışla sonuçlanabilir. Farklı dini yönelimler, inanç sistemleri, dini normlar ve farklı cemaatler, başa çıkma sürecinde yararlı bir kaynak ya da zorlayıcı bir neden olarak hizmet edebilir. Sonuç itibarıyla başa çıkma, Tanrıyla yakın ilişki kurma arzusu gibi manevi bir fonksiyonu hedeflemektedir.

Din, başa çıkma sürecine katkı sağlayabilir. Buna göre alkol ve uyuşturucu bağımlılığından kurtulma vs. gibi durumlarda yardımcı olabilir. Önerdiği ibadet tarzı, pratiklerle doğruluk, merhamet, adalet, sabır gibi olumlu özellikleri kazandırabilir. İnsanlarda kişiliği ve karakteri dengeleyebilir (akt. Memiş, 2003: 23, Pargament, 1990: 796). Kısacası din; insan ruhuna verdiği huzur, önerdiği düzenli ve disiplinli bir hayat vs. nedeniyle tercih edilmektedir (Hallahmi ve Argyle, 2001: 187).

Dini değerler, karşılaşılan sorunların cinsine göre dine dair olumlu ya da olumsuz bir bakış açısı kazandırarak başa çıkmanın sonucu olabilir. Pargament ve Hahn (1986), *pozitif olaylar, negatif olaylar, adaletli dünya, adaletsiz dünya* şeklinde hayali olarak dört olayı tasarlamıştır. Bunlarla ilgili kolej öğrencilerinin düşüncelerini incelemiştir. Öğrenciler, adaletsiz dünya olaylarını *Tanrı'nın iradesi* olarak değerlendirmiştir. Onlara göre pozitif olaylar, *Tanrı'nın sevgisinin*; negatif olaylar ise; *Tanrı'nın kızgınlığının* göstergesidir (akt. Pargament, 1990: 796). Kısacası insanlar, yaşadıkları olayların kendilerinde bıraktığı etki çerçevesinde dine yeni ve farklı yaklaşımlar geliştirebilir.

Dini değerler, sorunların nasıl algılanacağı, nasıl üstesinden gelineceği, değişen hayat dengelerinin yeniden kurulması noktasında önemlidir. Buna göre yaşamın ve getirilerinin nedenleri hakkında insana geniş bir çerçeve sunabilir. İnsanın kendisine, çevresine kısacası hayata dair bir bilinçlilik kazandırabilir. Hatta din, insanın var edilme gerekçeleri hakkında bilgiler sunabilir. Bu da, insana sorumluluk duygusu kazandırabilir. Örneğin İslam dinine göre bu, kulluktur (İsra, 17: 44, Müminun, 23: 115; Kıyame, 75: 36). Bu maksada kendini adayan Müslümanlar, sorunları da bu perspektiften değerlendirmektedir. Bu bağlamda kullar; korkuyla, açlıkla, ölümle, mallarla, evlatlarla, musibetlerle vs. ile imtihan edilecektir. Zira burada amaç, gayret edenlerin, sabredenlerin, şükredenlerin yani iyi işler yapanların tespit edilmesidir. Bu, Tanrı'nın geçmişten yani insanın yaratılışından itibaren süregelen tutumudur (Bakara, 2: 155; Araf, 7: 168; Enbiya, 21: 35; Ankebut, 29: 3; Cinn, 72: 16-17; Tegabün, 64: 15; Muhammed, 47: 31; Neml, 27: 40; Mülk, 67: 2). İslam dininde insanların başına gelen her musibetin mutlak bir amaca hizmet ettiği; ama bunların mutlaka sona ereceği dile getirilmektedir. İnsanlar; çaba göstermeye, sabretmeye ve iyi davranışlar yapmaya davet edilmektedir. Bu da, onları teselli etmektedir, olabileceklere hazır hale getirmektedir. Hatta sorunları

konusunda beklenen tutum ve davranışlar gösterilirse (sabır, şükür, vs.) bunun dünyada ve öteki hayatta mutlaka ödüllendirileceği ifade edilmektedir (Hud, 11: 23-24; Nahl, 16: 41-42,96; Lokman, 31: 32; Ali İmran, 3: 160; Maide, 5: 11; Tevbe, 9: 119).

Sorunların çözümünde insanların birbirinden destek alabileceği, İslami terminolojide vurgulanan diğer bir konudur. Sonuçta her inanan, diğerinin kardeşidir (Hucurat, 49: 10). Buna göre birbirlerine kardeş gibi davranmalıdır. Yani iyi ve kötü günde kardeşinin yanında olmak, onun yardımına koşmak, sıkıntıları için çareler üretmek vs. kardeşliğin bir gereğidir. Böylelikle din, insanlara sosyal bir bilinçlilik kazandırmaktadır (Enam, 6: 141; Araf, 7: 31; Bakara, 2: 80; Nisa, 4: 36). İnsanın yabancılaşma ve yalnızlık duygusuna kapılmasının önüne geçilmektedir.

Dua, tövbe, öğüt, sabır, tevekkül gibi dinî mekanizmalar, meselelerin değerlendirilmesi ve çözümünde önemli katkılar sağlayabilir. İnsanlara manen destek olabilir, moralleri düzeltebilir. Kazanılan metanetle olgun bir kişilik kazanma şansı elde edilebilir. Bireyin kendisiyle barışık olmasına, kendisini ifade etmesine ve sosyalleşmesine yardımcı olunabilir (Hayta, 2000: 177). Örneğin II. Dünya savaşında toplama kampındakiler, bedensel ve zihinsel düşkünlüklerini dua ve ibadet ederek bertaraf etmiştir. Diğerlerine rağmen daha fazla dayanıklılık göstermiştir (Frankl, 1995: 42). Çifçi (2007) tarafından kanserli hastalarla ilgili bir çalışma yapılmıştır. Araştırmaya göre bu insanlar, mevcut sorunlarının üstesinden gelirken en fazla dine ve bilhassa Allah'a ve duaya sığınmaktadır. Tedavi neticesinde kanserli hastaların dini duygularında olumlu yönde değişiklik olmuştur. Fakat bunun tersini söyleyenler de vardır (ss. 77-78). Yine depremi yaşayanlar, dua etme, kelime-i şahadet getirme, namaz kılma ve Kur'an okuma gibi dini yöntemlere başvurmuştur. Bir kısmı da Tanrıyı ve kendini sorgulamıştır, dini memnuniyetsizlik göstermiştir (Kula, 2002: 243-244).

Olayların üstesinden gelinmesinde, bilhassa Allah ve ahiret inancının yeri tartışılmaz. Bununla kayıpları kabullenme ve iyimser olma noktasında ruh sağlığına katkı sağlanmaktadır (Bakara, 2: 216). Böylece olaylar, daha farklı yorumlanabilir ve uygun çözümler geliştirilebilir. Zaten Allah ve ahiret inancı, insanları belli bir maksat etrafında örgütlemektedir. Anlamsızlık duygusunu gidermektedir. İnsanların hayatlarının ölümle bitmediğini ve öbür dünyada mutlaka yapılanların hesabının

verileceğini telkin etmektedir. Böylelikle hem insanları haksızlıklara karşı ümitlendirmektedir, hem de ölümsüzlük duygusuyla umutlandırmaktadır. Yine kader düşüncesiyle bireyleri kötü olayların tesirinden kurtarmakta ve rahatlamaktadır (Peker, 2003: 245-248).

Dinin aynı zamanda zina, hırsızlık, alkolde olduğu gibi *yasaklama* misyonu vardır. Evliliği teşvik edip, boşanmayı hoş görmemede olduğu gibi *düzenleyici* rolü bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak genel başa çıkma modeli içerisinde dinin müdahale edici ve önleyici dört işlevinden bahsetmek mümkündür: a) Olumsuz olayları engelleme; b) Olaylara dini perspektiften bakma ve sıkıntılı durumların oluşturacağı gerilimleri engelleme; c) Din ve dinî otoritelerin bilhassa batıda kiliselerin düzenlediği evliliğe hazırlık ve aile araştırma programları tarzında katkı sağlamaları; d) Başa çıkmada dinin kaynaklar üretmesi (Pargament ve ark. 1992b: 144-192).

Kısacası din, sorunların insanın ruhunda oluşturacağı kötü tesirlerini azaltabilir. Kişide duyarsızlık oluşturarak onun manen rahatlamasına katkı sağlayabilir. İnsanların yaşamlarında hidayet tarzı yeni başlangıçlar yapabilir. Vakaların olumlu yönlerinin de olabileceğini göstermek koşuluyla sarsılan anlam duygularının devamlılığını sağlayabilir. Kişi, kendi sınırlarının farkına varabilir. Üst bir varlığa yönelmek kaydıyla iç huzur, iç disiplin ve işe yararlılık duygusu kazanabilir. Ancak bunun tam tersi sonuçlarda söz konusu olabilir. Kişi dine karşı düşmanlık besleyebilir, psikolojik sarsıntı yaşayabilir. Kendisini sınırlandırılmış hissederek farklı bir arayış içerisine girebilir. Öyleyse dinin insana katkısı, dinin türüne, mutluluğun ve sağlığın kriterlerine, bireye, şartlara, dinî eğilim tarzına vs. göre değişir. Bu da, dinin her zaman ve her koşulda faydalı olmayacağını göstermektedir.

Konuyla ilgili Pargament, şu tespitlerde bulunmaktadır:

- ❖ Dinin bazı formları, diğerlerine göre faydalıdır. Buna göre içselleştirilmiş dindarlık, sağlık ve mutluluk için daha etkilidir.
- ❖ Dinin ihtilaflı formunun bile yararları ve zararları vardır. Örneğin Fundamentalizm, hem grupların türüne yönelik daha fazla önyargıya hem de daha çok kişisel sağlık ve mutluluğa bağlanmıştır.

- ❖ Herkes dinden aynı faydayı göremez. Dindarlık bilhassa yaşlı, zenci, kadın ya da fakirler gibi marjinal gruplara ya da daha dindar olanlara katkı sağlar.
- ❖ Dinin katkısı, durumlara göre değişir. Örneğin ölüm vakalarında din, daha değerli görülmektedir.
- ❖ Dinin etkisi, onun insanların hayatlarıyla bütünleşme düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla dinlerinden en fazla istifade edenler, genelde şunlardır: a) İmanlarını destekleyen daha geniş bir toplumsal bağlaman parçası olanlar, b) Dini amaçlarına uygun dini araçları kullananlar, c) Mevcut probleme yeni bir şekil veren dini değerlendirme ve çözümleri seçenler, e) Dini inanç, uygulama ve motivasyonlarını birbirine ahenkli bir şekilde harmanlayanlar (Pargament, 2005:304).

1.3.2. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri

Bu araştırmada katılımcıların sorunlarını çözmede kullandıkları dinî başa etme yöntemlerini tespit etmek için Kenneth Pargament tarafından geliştirilen *dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği* kullanılmıştır. Bu doğrultuda dinî başa çıkma faaliyetleri konusu, burada Pargament'in yaklaşımı bağlamında incelenmiştir.

Din psikolojisi, insanı ve onun hayatını yönlendiren değerlerini (dini değerlerini) incelemektedir. Dolayısıyla o, insanoğlunun sorunlarını çözme biçimlerine ve bu süreçte dinden nasıl ve ne kadar yararlandıkları konusuna yakın ilgi göstermiştir. Zira onun hayatını etkileyen dine kayıtsız kalınması, insanı kavramaya çalışan bilim dalları için mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda dini değerlerin incelenmesi hem bir zorunluluk hem de bir ihtiyaçtır. Zaten *dinî başa çıkma faaliyetleri* de, bu tür bir gereksinimin sonucudur (Kwilecki, 2004: 487).

Dinî başa çıkma, hayatın problemleriyle mücadele ederken dini inanç ve kavramlardan yararlanmak olarak tanımlanmaktadır. Bir anlamda o, problemleri ve bunların insanlar üzerinde oluşturduğu olumsuz duyguları azaltma mücadelesinde dinin olumlu yönünün vurgulanmasıdır (Mahmoudi ve ark. 2007: 363). Dolayısıyla araştırmamızda yaygın din eğitimi veren Kur'an kurslarının verdiği eğitimin insan hayatına olumlu katkısının olup olmadığına da dolaylı yünden işaret edilecektir.

Dinî başa çıkma faaliyetleri, daha çok dindarlarca kullanılmaktadır. Çünkü din, onların hayatlarının merkezindedir (Yapıcı ve Zengin, 2003:194; Hayta, 2000:

511-512, Acar ve ark. 1996: 51). Örneğin Ekşi (2001), başa çıkma, dinî başa çıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında özellikle ilahiyat fakültesi öğrencilerinin olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerini diğerlerine göre daha fazla kullandığını tespit etmiştir (s. 218). Pargament ve ark. (2005)'nın belirttiğine göre onlar, kullandıkları olumlu dinî başa çıkma faaliyetleri çerçevesinde Allah'la daha güvenli ilişki içerisinde ve diğerleriyle de manevi anlamda uyumludur (akt. Ayten, 2012b: 69). Bunun muhtemel nedeni şu olabilir: Din, dindarların hayatında etkili bir konuma sahiptir. Öyle ki onların hayatlarını din belirlemektedir. Bu da, dindarlar için sorunları çözme sürecinde dini başa çıkma yöntemlerini öncelikli hale getirebilir.

Dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma olasılığını artıran bir diğer husus ise, dinin problemlerle uğraşmanın mecburi yolu olmasıdır. Kanseri gibi tedavisi zor bulunan ya da hiç bulunamayan rahatsızlıkları, depremlerin neden olduğu kayıpları vs. yaşayanlar da *dinî başa çıkma* yöntemlerine başvurabilmektedir (Yaparel, 1994: 294-295; Kula, 2002: 243-244) Diğer taraftan insanlar, kişilik özellikleri, ortam, olayın özellikleri vs. göre de dinî başa çıkma faaliyetlerine yönelebilmektedir (Spilka ve ark. akt. Memiş, 2003: 22).

Genel olarak din, trajik olaylar karşısında insanların anlam duygusunun devamlılığını sağlayan unsurları gösterir. Bu da, onların olayları açıklamalarını kolaylaştırabilir. Söz konusu unsurlar, Thomson (1981)'un belirttiğine göre şunlardır:

- ❖ Yaşanacak her olayın katlanılır ve kontrol edilebilir olacaklarına ilişkin duyulan güven. Buna göre insanlar, yaşadıkları olayın mutlaka bir çözümü olabileceği kanaatine sahiptir. Derdi veren, dermanını da verecektir.
- ❖ Tecrübe edilen olayların olumsuz neticelerinin yanı sıra olumlu yönlerinin de aranıp bulunması. Bu doğrultuda insanlar, yaşanan olumsuz olayların daha kötüsünün de olabileceği duygusuyla hareket edip, mevcut hale şükretmektedir ve razı olmaktadır.
- ❖ Tecrübe edilen olayların bir planın parçası olup tesadüfe bağlı olmadığına dair inanç. Bu da, daha çok kadere razı olmayı ifade etmektedir (akt. Yaparel, 1994: 278; Ayten, 2012b: 62-63).

Bu noktada din, insanları yaşadıkları olayların altından kalkabilmeleri ve onları açıklayabilmeleri için düzenlenmiş, kapsamlı ve ayrıca bir bütün olan inançlarla donatabilir (Yaparel, 1994: 279). İnsanın değişen koşullar karşısında istikâmet bulmasına katkı sağlayabilir (Ayten, 2012b).

İnsanların dindarlık biçimlerine göre başa çıkma yöntemlerini kullanma amaçları da değişebilmektedir. Örneğin iç güdümlü dindarların problemleri çözmedeki maksadı, manevidir. Onlar, sorunları gidermede ahireti düşünme, kutsal kitabı okuma gibi dinsel olguları dikkate almaktadır. İç güdümlü dindarlarda benlik derdi söz konusu değildir. Tanrı'nın rızası önemsenirken; sorunlar, olumlu bir bakış açısıyla çözülmeye çalışılmaktadır. Onlar, problem çözme ölçeğinden yüksek puanlar almıştır. Dolayısıyla iç güdümlü dindarlar, pasif bir yaklaşıma sahip değildir. Manevi anlamda aldıkları risk, söz konusu koşullarda gelişim fırsatıyla ve ümidiyle dengelenmektedir. Zaten iç güdümlü dindarlar, diğerlerine nazaran daha ümitvardır. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmaya göre iç güdümlü dindarlıkla ümit arasında pozitif bir ilişki mevcuttur (Mickley, 1990: 115-116).

Dış güdümlü dindarlar ise, sorunların çözümünde kendilerine odaklanmaktadır. Mevcut yaklaşımlarını, korumak ister. Bunun için de, dine ve dini aktivitelere odaklanmaktadır. Onlar, sorunların çözümünde kendilerini çok az gözden geçirir. Kendi acziyetlerini dile getirmekle birlikte kişiliklerini geliştirme kaygısını taşımamaktadır.

Arayış eğiliminde olanlar ise, başa çıkmada manevi önerileri dikkate almaktadır. Burada nihai anlamı keşfetme maksadı egemendir. Başa çıkma sürecinde kişi, aktiftir. Genelde *dua ve iyi davranışlarda bulunma* vs. gibi başa çıkma yöntemlerine başvurmaktadır (Pargament, 1997:195; Pargament ve ark. 1992a: 509). Diğer taraftan arayış içerisindekiler, umutsuz vakalarda daha savunmacıdır. Olumsuz durumlarda kendilerini daha az suçlamaktadır. Buna karşılık onlarda sorunların kendilerine katkısının olmayacağı ve neticeye varmanın imkansızlığı düşüncesi hakimdir (Pargament ve ark. 1992a: 511).

Sonuç itibarıyla iç güdümlü dindarlar, *manevi temelli dinî başa çıkma* yı; dış güdümlü dindarlar, *iyi amellerde bulunma* ve *duayı* kullanmaktadır. Arayış içindekiler ise *iyi amellerde bulunma* ve *dini memnuniyetsizlik* tarzlarını sorunlarını çözmede tercih etmektedir (Pargament, 1997: 195-196).

Yine yapılan araştırmalarda Ellison ve T aylor (1996)'a göre kadınlar, Bjorch ve Cohen (1993)'e göre belirli dini yönelime sahip olanlar, dinî başa çıkma çıkma faaliyetlerine daha fazla başvurmaktadır (akt. Ekşi, 2001: 44; Lewis ve ark. 2005: 1199). Bilhassa i güdümlü dindarlar, dinî başa çıkma faaliyetlerini daha fazla tercih etmektedir (Pargament ve ark. 1992a).

Dinî başa çıkma sürecinde üç farklı eğilim söz konusu olmaktadır. Bunlar, şunlardır (Pargament, Kennell, Hathaway, Grevengeod, Newman ve Jones'tan akt. ve Schafer ve Gorsuch'dan akt. Kula, 2005: 60 ve 61):

- ❖ *ze-Dönük (Self Directing) Tarz/Kişisel Yönelimli Başa ıkma:* İnsanlar, problemlerinin üstesinden gelirken tüm sorumluluğu üzerlerine alabilir. Burada Tanrı'nın insana kendi yaşamını yürütme yetkisi verdiği düşüncesinden hareket edilmektedir. Bireysel mesuliyet ön plandadır. Ancak bu yaklaşımda Tanrıya rağmen ya da ona alternatif bir çözüm yolu söz konusu değildir.

Bir araştırmada bu tarz başa çıkma stili ile psikolojik iyilik hali arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Trankle, 2006: 31). Bu çerçevede insanların sorunları birebir olarak yüklenmesi ve tek başına çözmek istemesi, onu özellikle ruhen yormaktadır ve kişinin iyilik halini zedelemektedir.

- ❖ *Kararı Havale Etme (Deferring) Tarzı:* Bireyler, bazen meselelerin halledilmesinde sorumluluğu Tanrıya bırakmaktadır. Bir anlamda çözüm üretecek olan Tanrıdır burada. Bireyler ise, pasif bir konum içerisindedir.

HIV viris taşıyan hastalarla ilgili yapılan bir araştırmada *kararı havale etme tarzına* rastlanmıştır. Onlar, çaresi olmayan bu hastalık karşısında dine sığınmaktadır ve dini ayinlere katılmaktadır (Jacobson Jr. ve ark. 2006: 43-45). Yine kanser teshisi konulan hastalarda da bu tür bir tutum söz konusudur (Yaparel, 1994: 283). Bunda söz konusu sorunun çözümünde insanın her hangi bir katkısının olamaması etkili olabilir.

- ❖ *İşbirlikçi (Collaborate) Tarz:* Bu tür bir yaklaşımda mesuliyet, - problemlerle mücadele ederken- Tanrı ve insanlar arasında paylaşılmaktadır. Burada ikisi de, aktif çözüm üretme mekanizması olarak görev yapmaktadır (Pargament, 1997: 180-181).

Çifçi (2007) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kanserli hastalar, daha çok bu tarz başa çıkma yöntemini kullanmıştır. Ruhsal gerilimin azaltılmasında dua ve ibadet, önemli bir yere sahiptir (s. 76).

Yine HIV virüsüne yakalananların bir kısmı, *işbirlikçi başa çıkma* yöntemini tercih etmiştir. Buna göre hem dinden hem de onun dışındaki alternatiflerden yardım alınmıştır. Kilisenin dışında *aidsle mücadele etme* merkezlerine başvurulmuştur. (Jacobson Jr. ve ark. 2006: 46 ve 47). Başka bir çalışmada ise, erteleyici ve işbirlikçi başa çıkma eğilimi, genelde günlük sorunlarda öne çıkmaktadır (Crostley, 2005: 41).

Başa çıkma faaliyetleriyle ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin Carver, Scheier ve Weintraub (1989) tarafından *Başa çıkma ölçeği* geliştirilmiştir. Ancak alanla ilgili önemli ve geniş çaplı çalışmalar noktasında Pargament, önemli bir yere sahiptir (Ağargün ve ark. 2005: 221-226).

Pargament, başa çıkma ve dinî başa çıkmayla ilgili yaptığı önemli çalışmalarıyla dinin başa çıkma sürecindeki etkin ve dinamik yönünü ortaya koymak istemiştir. Bu bağlamda din, başa çıkma sürecinin merkezi olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa burada din ile spesifik olaylar arasında bir bağ kurulmuştur. Konu dindarlıktan bir adım öteye taşınmıştır. Çünkü son dönemlerde modernizmin getirileri ve insanların karşılaştığı ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve gündelik sıkıntılar, çözüm beklemektedir. Bu noktada söz konusu alanda çözüm üretici araştırmalar, birer ihtiyaç haline gelmiştir. Diğer taraftan dinî başa çıkma, fiziksel sağlığın, manevi iyiliğin ve ölümün kısa ve uzun süreli etkilerini ortaya koyabilir (Pargament ve ark. 1992a: 504-513; Pargament, 1997: 312). İnsana katkısı olmadığı hatta onu olumsuz etkilediği gerekçesiyle dinin devre dışı bırakılmak istendiği bugünlerde dini başa çıkma faaliyetleriyle ilgili yapılacak bir çalışma konuyla ilgili olumsuz yargıları ortadan kaldırabilir.

Pargament ve arkadaşları, insanların dini bakış açılarıyla kritik zamanların neticeleri arasında bir ilişki olabileceği yargısından hareket etmiştir. Böylelikle *dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeğini* geliştirmiştir. Bu durum, başa çıkmanın dini boyutuna daha aktif bir yaklaşım geliştirilmesi fırsatını da sunmuştur (Pargament, 1997: 302, 312).

Sonuç itibarıyla insanoğlu, huzuruna kast edecek sorunları çözme noktasında her yolu denemektedir. Başa çıkma faaliyetleri olarak değerlendirilebilecek bu

süreçte en etkili bazen de en nihai başvurulacak kaynak, din olmaktadır. Bu durum, dine yönelik eğilimi daha da artırmaktadır.

Pargament, dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeğini geliştirme sürecinde *pozitif ve negatif dinî başa çıkma* yöntemleri üzerinde durmuştur. 14 madde halinde geliştirilen ölçekte *pozitif dinî başa çıkmadan* kasıt, yararlı dini değerlendirmelerdir. Burada *işbirlikçi dinî başa çıkma, manevi destek arayışı, din adamı ya da cemaat üyelerinden destek arayışı, başkalarına dini yardımı ve dini affı* gibi konular söz konusudur.

Negatif dinî başa çıkma metotlarında ise, kişiler arası manevi hoşnutsuzluk, cezalandırıcı Tanrı anlayışı, yüzeysel ve uğursuz bir dünya görüşü gibi temalar işlenmektedir.

Pozitif dinî başa çıkma metotlarını kullanan bireyler, Tanrıyla daha güvenli ilişkiler kurabilmektedir. Yaşam, onlar için daha büyük bir anlam ifade etmektedir. Negatif dinî başa çıkma da ise; bu söz konusu değildir. Tanrıyla daha zayıf ilişkiler kurulmaktadır ve kişinin bakış açısı sağlam değildir (Pargament, Smith, Koenig ve Perez'den akt. Pargament, 2005: 284). Bu çerçevede olumlu dinî başa çıkma faaliyetleri, insanlara sıkıntılı anlarda yardımcı olmaktadır ve katkı sağlamaktadır. Olumsuz dinî başa çıkma faaliyetleri ise, insanları psikolojik olarak olumsuz etkilemektedir ve stres düzeyini artırmaktadır (Pargament ve Brant'dan akt. Ayten, 2012b: 70 ve 71).

İnsanların olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmelerinde ise şunlar etkili olabilir: Onlar, Tanrıya salt bir bağlılık geliştirmektedir ve sorumluluklarının ne olduğunu tam olarak sorgulamamaktadır. Bu da, insanlarda dünyada var olan misyonlarının ne olduğu konusunda bir bunalıma sürükleyebilir. Ya da eylemlerinde pasif/kaderci bir yaklaşım sergilemeye yönlendirebilir. Bir anlamda dinin talimatlarının yanlış anlaşılması burada etkilidir (Ayten, 2012b: 71).

Pargament, araştırmamızda da kullanılan 'religious coping activities scale' adındaki ölçeğini geliştirirken bir dizi görüşmeler yürütmüştür. Bunlar, daha çok rahipler ve sorunlarını çözerken dine yönelen insanlardır. Sonrasında görüşmeler, 32 maddelik ölçek olarak nihai bir listeye dönüştürülmüştür. Buradan da altı boyutlu dinî başa çıkma faaliyetleri ortaya çıkmıştır (Pargament ve ark. 1990: 802-803). Bu maddelerin her biri, başa çıkmada dinin farklı kullanımlarını ortaya koymaktadır.

Dinî başa çıkma ölçeğinin boyutları şunlardır (Pargament, 1997: 185-187):

1. Manevi Temelli Dinî Başa Çıkma

Manevi temelli dinî başa çıkmada, bireyin sorunları çözerken Tanrıyla irtibatı ve ona olan sevgisi söz konusudur. Meseleler, oldukça iyimser karşılanmaktadır, insanın her şeyi kontrol altına alamayacağı bilinmektedir. Diğer taraftan gerek içsel gerekse dışsal olarak bir kılavuza yönelme, ona sığınma, burada değinilen diğer temalardır.

2. Salih Ameller/İyi Davranışlarda Bulunma

Salih amel boyutu, insanın yaşadığı sorundan kurtulma ya da uzaklaşma adına iyi davranışlarda bulunmasını ifade etmektedir. Burada aksiyona odaklanılmakta, daha iyi yaşama ve yaşamla bütünleşmiş bir dindarlık hedeflenmektedir. Bu, bir anlamda İslam dinindeki *infak* kurumunu hatırlatmaktadır. Zira Müslümanlar, belalardan ve musibetlerden kurtulmak için ihtiyaç sahiplerine maddi ve manevi anlamda yardımcı olmaktadır.

Salih amel, aynı zamanda sosyal faaliyetleri içermektedir. Örneğin İslam dinine göre cemaatle namaz, ramazan aylarında mukabele bu konuda telakki edilebilir. Bir araştırmaya göre deprem sonrasında canını kurtarabilenler, camiye koşmuştur ve ibadete yönelmiştir. Böylelikle onlar, kolaylığı da zorluğu da takdir eden Tanrıya insanlar sığınmıştır. Hep birlikte Tanrıya dua ve ibadet ederek gerginliklerini azaltmaya, birbirlerine destek olmaya çalışmıştır (Kula, 2002: 254-255).

3. Dinî Memnuniyetsizlik (Serzenişte Bulunma/Hoşnutsuzluk)

Dini memnuniyetsizlik boyutunda insanlar, kaderlerini sorgulamaktadır. Üstelik dinle ilgili her şeye yönelik olumsuz bir bakış açısı, onlardan uzaklaşma ya da kendilerine dair bir öz eleştiri söz konusudur. Yer yer konuyla ilgili araştırmalar da, bunu desteklemektedir. Öyle ki Kula (2002) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre insanlar, başlarına gelen deprem afetini Tanrı'nın bir cezalandırması olarak değerlendirmiştir. Buna göre onlar, belki de Tanrı'nın beklentilerine göre bir kul olamamıştır. Dolayısıyla kişiler, bunu hak etmiş olabilir (s. 252). Bu tür bir yaklaşımın temelinde ise; muhtemelen onların kutsal kitapları olan Kur'an'ı Kerim bulunmaktadır. Zira onda ahlaki bozulmalar ve dini yozlaşmalar, inkârları neticesinde helak olan kavimlere dair kıssalar anlatılmaktadır (Sad, 38: 14; Araf, 7: 64; Fussilet, 41: 14-16).

Pargament ve ark. (1998)'nın belirttiğine göre insanların olumsuzluklardan Tanrıyı sorumlu tutması ve onu sorgulaması, aslında kendini rahatlatma isteğinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu tarz olumsuz dinî başa çıkma tarzları, insanların beden ve ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir (akt. Kula, 2002: 250).

Bazı araştırmacılar, dini memnuniyetsizlik ve akabinde gelen sorgulamaları, problem odaklı başa çıkma faaliyeti içerisinde değerlendirmektedir. Buna göre insanlar, öncelikle sorunu tanımlamış, anlamıştır. Bunun nedeni ve niçini üzerinde kafa yormuştur. Sonrasında da çözüm üretmeye gayret etmiştir. Örneğin deprem afetini yaşayan insanlar, bunu bir uyarı, bir ceza olarak yorumlamıştır. Depremin oluş biçiminden tutun da tedbirlerin ve tedbirsizliklerin neler olduğuna dair bir yordama yapmıştır. Bunların tespitinin yapılması da, bireyleri çözüme daha da yaklaştırmaktadır. Böylelikle hem hayat yaşanılır kılınabilir, hem de tecrübe kazanılarak bakış açısı zenginleştirilebilir. Bu da, muhtemelen insanın duruşunu sağlamlaştırmakta, metanetini artırmaktadır.

4. Kişiler Arası Dinî Destek

Dini destek boyutunda bireylerin sorunlarını çözerken dini kurumlara ve diğer dindarların desteğine ihtiyaç duyması söz konusudur. Sonuçta bu tür girişim, insanlar arasındaki iletişimi güçlendirmektedir. Gündelik hayatın sorunlarından uzaklaştırarak onu aşkınlığa ulaştırmaktadır. Dini destek, aynı zamanda bireylerin meselelerde hissettiği yetersizliklerini, çaresizliklerini vs. gidermede katkı sağlayıcıdır. Sorunu anlama, kabullenme ve onun üstesinden gelme noktasında yardımcı olmaktadır (Nooney ve Woodroom, 2002: 363).

5. Dua/Niyaz/Dinî Yalvarma

Dua, kelime olarak *çağırma*, *seslenmek*, *istemek* anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise Tanrıdan bir mucize bekleme, onun yardımını dileme, ona güvenme ve sığınma ile başa gelenin nedenleri konusunda Tanrıyı sorgulamayı kapsamaktadır (Cilacı, 1994: 529). Genelde insanlar, sıkıntılı anlarında bilhassa duaya başvurmakta, sorunlarını çözmeye ya da ondan uzaklaşmaya çalışmaktadır (Ardoğan, 1998; Argyle, 2006). Yapılan bir araştırmaya göre dua ile dinî başa çıkma arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir (Nooney ve ark. 2002: 363). Güner (2006) tarafından bir araştırmaya göreyse insanlar, yaşadıkları stresi azaltmak için en fazla duaya, sonrasında ise başkalarına sorunlarını anlatmaya yönelmektedir (s. 69).

Birey, duayla korkularından kurtulmaktadır, kaygılarını yatıştırılmaktadır. Onunla üst alemle irtibat sağlanmakta, sağlamlaşmaktadır. Bir anlamda aşkınlığa erişilmektedir. Farkındalık artırılmaktadır, özgüven tazelenmektedir. Kişiye bir güç, moral ve ümit verilmektedir. Bu da, beraberinde yaşama ve dine dair memnuniyeti yeniden tesis etmektedir. Hayatın zorlukları karşısında bireye sağlam bir duruş kazandırmaktadır. Genelde dinler de, hassaten İslam dininde dua tavsiye edilmektedir (Peker, 2003: 123-125; Nas, 114: 1-6; Araf, 7: 155; İsra, 17: 80; Mümin, 40: 7-9; İbrahim, 14: 40-42). Hatta İslam'da Tanrı'nın gözünde insanı değerli kılanın dua olduğu dile getirilmiştir. Böylelikle konunun önemi vurgulanmıştır (Furkan, 25: 77).

Dua esnasında kişi, tamamen Tanrıya yönelmektedir, ona odaklanmaktadır. Çaresizlik duygularının yoğun yaşandığı duada kudret, aşkın olan varlığa aittir. Çünkü tüm istekleri ve arzuları gerçekleştirebilecek O'dur. Bu yüzden burada yüceltme, övme, korku ve hayranlık karışımı bir teslimiyet söz konusudur. Kişi dua ile bağışlanma, korunma ve yardım isteme arzusunu, şikayet ve şükürlerini üst varlığa iletmektedir (Peker, 2003: 126-127; Koç, 2003: 375-377). Çünkü din ve hassaten onun temeli olan Tanrı, bireyin nazarında her şeye kadirdir. Dolayısıyla müntesiplerinin de sorunlarını giderecek bir niteliktedir.

Kişi, duayla durumu kabullenme, planlama ya da ondan vazgeçme yetisi kazanmaktadır. Bu da, içsel uyumun kazanılmasında önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan onunla Allah, insanın hem iç dünyasında hem de dış dünyasında etkili olmaktadır (Hayta, 2000: 144 ve 145). Böylelikle hem nihai varlıkla buluşma, hem musibetlerden ve günahlardan korunma ya da kurtulma mümkün olabilir. Ayrıca duygusal olarak yaşanan sıkıntılar da azaltılabilir ya da ortadan kaldırılabilir. Dolayısıyla dua, kişinin zihni, manevi ve ahlaki güçlerinin kuvvetlenmesine yardımcı olabilir. Ümit duygularının depresmesine ve iç-dış uyumun sağlanmasına katkı sağlayabilir.

Dua etme maksadının gerçekleşip gerçekleşmemesi de, onun insan ruhundaki katkısı itibarıyla önemli bir yere sahiptir. Buna göre dua, insanın sıkıntılarını kaldırabilir. İstenilen hedefe ulaşamaması durumunda tahrik edici, dini ve Tanrıyı reddedici ya da derin hayal kırıklığı tarzında bir tavra da neden olabilir (Hökelekli, 1996: 222 ve 223).

6. Dinî Sakınma/Kaçınma

Dini Sakınma, kişilerin ölüme ve sonrasındaki hayata yönelmesini ve kutsal kitapla ilgilenmesini konu edinmektedir. Bir nevi İslam inancındaki ahiret inancını simgelemektedir (Pargament ve ark. 1992a: 507-508). Yapılan araştırmalara göre insanlar, sorunlarıyla başa çıkmada ölüme ve ölüm sonrasına yönelim göstermektedir (Kula, 2002: 244). Bunda muhtemelen başa çıkma sürecinde bireyin kendini ve hayatı sorgulaması ya da onlara yüklediği anlam etkilidir. Bunun neticesinde kişi, ölümün yeni ve farklı yaşantıların kapısını araladığı ve hayatın sonu olmadığı düşüncesine varabilir. Bilhassa iç güdümlü dindarların bu tür fikre sahip olduğu araştırmalarda ortaya konmuştur. Bu da, kişinin rahatlamasını sağlamaktadır.

Kişi, ahiret inancıyla yaşamını nasıl sürdürmesi gerektiği noktasında yeni kararlar alabilir. Sonuçta hayat, sadece yaşanandan ibaret değildir (en azından İslam inancına göre). Dolayısıyla ölüm sonrası için bir şeyler yapmak gerektiği konusu önem kazanmaktadır. Bu da, kişinin ölüme ve ölüm sonrasına odaklanmasına neden olmaktadır.

Sonraki dönemlerde dinî başa çıkma konusuyla ilgili olarak çalışmalar devam etmiştir. “kısa dinî başa çıkma ölçeği” (Brief RCOPE) ile yine Pargament ve arkadaşları tarafından geliştirilen “dinî başa çıkma ölçeği tarzları” (Religious Coping Scale –Recope) bunlardan bir kaçıdır (Ekşi, 2001).

Gerek tecrübeler gerekse araştırmalar, din ve başa çıkma faaliyetlerinin insan hayatı için vazgeçilmez bir değere sahip olduğunu ortaya koymuştur (Sambur, 2005). Bilimsel araştırmaların bu konuya yoğunlaşması, bunun bariz göstergesidir. Bu çerçevede yürüttüğümüz doktora çalışması, konuyu farklı bağlamda ele alarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.4. PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ

Bu araştırmada katılımcıların psikolojik iyilik hallerini tespit etmek için Carol D. Ryff tarafından geliştirilen *psikolojik iyilik halleri ölçeği* kullanılmıştır. Bu doğrultuda burada psikolojik iyilik halleri konusu, Ryff’ın yaklaşımı bağlamında incelenmiştir.

İnsan, kendisi için daima daha iyi olanı istemiştir. Bu doğrultuda bilim adamları, *iyi olma* üzerinde çalışmıştır (Ryan ve Deci, 2000: 75).

İnsanın psikolojik anlamda iyilik haline dair yapılan araştırmalar, önceleri psikolojik bozukluklar ve rahatsızlıklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna göre bir insan, anksiyete, depresyon ya da psikolojik semptomları taşııyorsa sağlıklıdır ve psikolojik olarak iyidir. Ancak bu durum, psikolojik sağlığın önemli unsurlarını devre dışı bırakmıştır. Zira bireyin ruhsal olarak sağlıklı olması, negatif psikolojik belirtiler kadar pozitif psikolojik fonksiyonları da içermektedir. Hele de konu iyilik hali olunca bu husus daha da önem kazanmaktadır (Ryff, 1995: 99; Ryff, 1989: 1077; Ryff ve Singer, 1996: 14). Zaten psikolojik anlamda iyilik de, pozitif psikolojik fonksiyonları öne çıkarmıştır.

Bu çerçevede iyilik hali, kişinin potansiyelini gerçekleştirmesini ifade eden “mükemmellik için uğraşmak”dır (Ryff, 1995: 100). O, hedonik yani hazcılık yaklaşımı bağlamında mutlulukla eşdeğerde görülmüştür. Burada yaşamın pozitif unsurları ön plandadır. Ölçü ise, acının olmamasıdır.

Buna karşılık eudaimonik/psikolojik işlevsellik yaklaşımına göre iyilik hali, insanların gerçek benliklerini nasıl değerlendirdiklerini içerir. Yaşamın içeriğine ve sürece odaklanmaktadır. Bu bağlamda teorisyenler, bireyin yaşama gücü, şefkat, sağlık ve anlam duygusu ile ilgilenmiştir (Miquelon ve Vallerant, 2006: 260). Dolayısıyla psikolojik iyilik hali, bu yaklaşım bağlamında şekillenmiştir. Çünkü o, mutluktan ve yaşam memnuniyetinden daha geniş bir kavramdır (Ryff ve Singer, 1996: 1).

Psikolojik iyilik hali, insanın yaşama dair tutumları ve bunlardan edindiği tatmindir (Ryff, 1995: 100). Dolayısıyla o, insanın yaşama dair amaçları, kendini geliştirip geliştirmediği, kendini ne derece kabullendiği, çevresiyle nasıl ilişki kurduğu, koşulları ne denli oluşturabildiği ve organize edebildiği vs. gibi hususları içermektedir.

İnsanın psikolojik olarak iyi ve sağlıklı olması noktasında farklı kriterler öne sürülmüştür. Örneğin Jung, bireyleşme sürecinin neticesinde kişinin iyiliğe dolayısıyla da mutluluğa ulaşabileceğini dile getirmiştir (Sambur, 2005; Kısa, 2005). Allport *olgunlaşmış benliği*; Fromm ise, *özgürleşmeyi, bireyselliği yitirmeden insanlarla paylaşmayı ve sevgi bağlarıyla bütünleşmeyi* önemsemiştir (Allport, 2004; Karacoşkun, 2006).

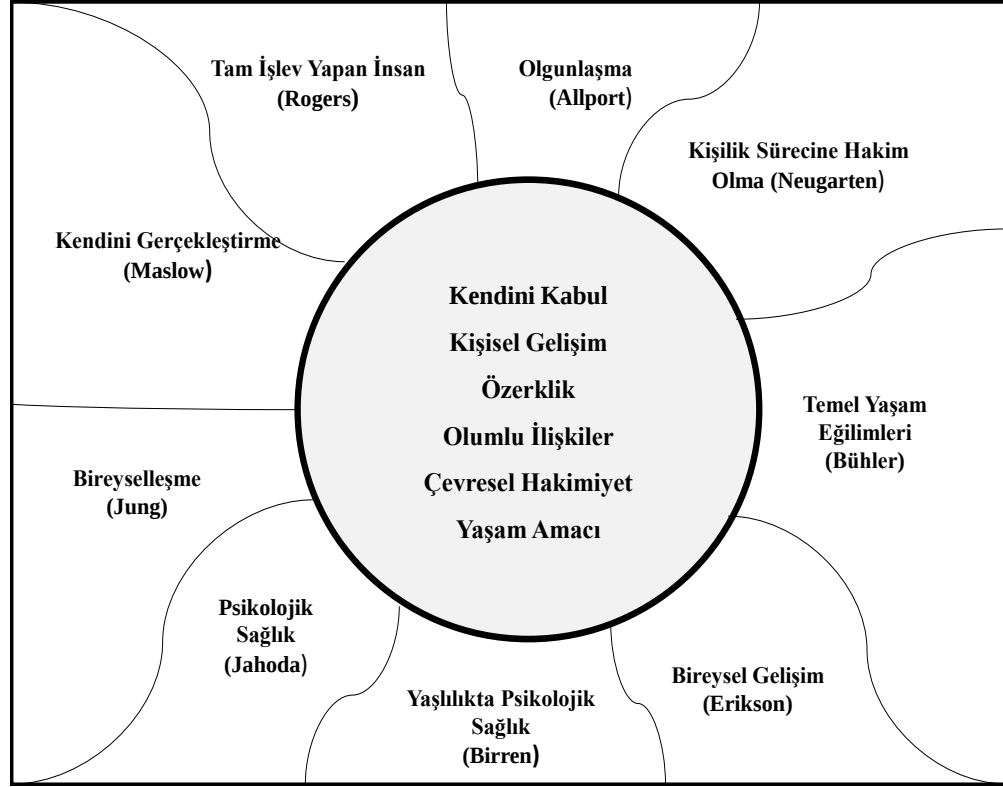
Yine 45 yıl önce Jahoda (1960) *olumlu psikolojik sağlık* üzerinde durmuştur ve konuyla ilgili bir ölçek geliştirmiştir. Buna göre psikolojik sağlığı yerinde olan insanın taşıması gereken özellikler şunlardır: a) Kendini kabul; b) Kendini gerçekleştirme yolunda sürekli gelişme ya da ilerleme; c) Yaşam amacı; d) Özerklik; e) Gerçeği algılama; f) Çevre becerisi. (Ryff, 1989a).

Psikolojik iyilik hali konusunda farklı kriterlerin öne sürülmesi, bilim adamlarını konunun genel geçer ölçütlerini çıkarmaya yönlendirmiştir. Bu tür çabaların neticesinde *psikolojik iyilik halleri ölçeği* geliştirilmiştir. Ryff'ın öncülüğünü yaptığı bu çalışmada konuya dair farklı ve dağınık olan kriterler gözden geçirilmiştir ve entegre edilmiştir.

Ayrıca bu çalışmayla bireylerin iyilik hallerini nasıl yeniden tesis edebileceği hususunda katkı sağlanmışır (Seligman ve Steen, 2005). Bir anlamda insanın mutlu ve huzurlu bir yaşamdan neyi kastettiği sorusu da burada cevabını bulmaktadır (Dierendonck ve ark. 2007). Ryff, “çok boyutlu Psikolojik İyilik Halleri” ölçeğini kişilik ve gelişim kuramlarının olumlu psikolojik sağlığa ilişkin yaklaşımlardan yararlanarak geliştirmiştir. Bunlar, şekil 2’de de görüldüğü gibi şunlardır:

- ❖ “Maslow (1968): Kendini Gerçekleştirme.
- ❖ Allprot (1961, Ewen, 1988): Olgunlaşma.
- ❖ Roger (1961): Tam işlev yapan insan.
- ❖ Jung (1933): Bireyleşme.
- ❖ Erikson (1968): Psiko-sosyal aşamaları.
- ❖ Buhler (1935): Temel Yaşam Eğilimleri.
- ❖ Neugarten (1973): Yetişkinlik ve Yaşlılıkta Kişilik Değişiminin Özellikleri.
- ❖ Jahoda (1960): Olumlu Psikolojik sağlık ölçütleri” (Ryff, 1989a: 1070; Ryff, 1995: 15).

Şekil 2: Psikolojik İyilik Halleri Ve Yararlandığı Kuramlar

Kaynak: Ryff, 1995: 100.

Psikolojik iyilik halleri ölçeği de, eudaimonik yaklaşım bağlamında geliştirilmiştir. Burada insanın sınırlarını aşmak arzusunda olduğu fikri benimsenmektedir (Hauser ve ark. 2005: 2). Ayrıca beceriler, değerler ve motivler, anlam duygusu önemli bir yere sahiptir (Helson ve Srivastava, 2001; Ryan, Huta ve Deci, 2008). Psikolojik iyilik halleri ölçeği; genç, yetişkin ve yaşlılar olmak üzere 321 kişi üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde geliştirilmiştir. Örneklem, oldukça iyi eğitilmiş, ekonomik durumu oldukça iyi ve sosyal bağları olan bireylerden oluşmuştur.

Diğer taraftan *çok boyutlu psikolojik iyilik halleri ölçeği*, şekil 2’de görüldüğü gibi altı boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar, şekil 2’de de görüldüğü gibi şunlardır (Ryff ve Singer, 1996: 15; Ryff, 1995: 17):

1. Kendini Kabul

Kişi, kendisine ve geçmiş yaşantısına yönelik olumlu bir tutum geliştirmektedir. Buna göre kendisinin olumlu ve olumsuz yönlerinin farkına varmaktadır ve onu olduğu gibi kabul etmektedir. Kişinin farklı olma ya da görünme arzusu söz konusu değildir. Kendini kabul, aynı zamanda ‘kendini gerçekleştirme, tam işlevsellik ve olgunlaşma’nın özelliklerinden birisidir. Diğer taraftan yaşam serüveniyle ilgili olarak geliştirilen kuramlarda da buna rastlamak mümkündür.

2. Kişisel gelişim

Bireyde sürekli bir gelişim duygusu bulunmaktadır. Benlik, bir anlamda gelişen ve genişleyen bir yapı arz etmektedir. Yeni deneyimlere, tutum ve davranışlara açıklık gösterilmektedir. Kendini ve davranışlarını geliştirme ve bunu ifade edecek ortamları oluşturma amaçlanmaktadır. Durgunluk, burada söz konusu değildir. Bu da, tam işlevsel eğilim gösteren ve kendini gerçekleştirmeye çalışan insanların temel özelliklerindendir.

3. Yaşam Amacı

Yaşam amacı, hayata dair amaçları ve yönelim duygusunu içermektedir. Bu özelliğe sahip olan insanlar için geçmişin ve şu anın kısacası hayatın bir önemi ve anlamı bulunmaktadır. Onlar, genel olarak inançları yaşama anlam kattığı müddetçe kabullenmektedir (Bridges and Spilka, 1992). Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere dinler insanların kendilerine, çevrelerine ve ölüm sonrasına dair anlam dünyası inşa etmektedir. Bu doğrultuda insanlar, dini değerlerinde hayatın gidişatına dair açıklamalara rastlayabilmektedir. Bu da, onların huzurlu olmasına ve dolayısıyla psikolojik sağlığına katkı sağlamaktadır.

4. Başkalarıyla Olumlu İlişkiler

Diğerleriyle olumlu ilişkiler, başkalarıyla sıcak, tatmin edici ve güvene dayalı ilişki kurmayı içermektedir. Başkalarının mutluluğu, esenliği esas alınmaktadır. Burada güçlü bir empati, sevgi ve samimiyet mevcuttur. Böylelikle insanlarla rahatlıkla irtibata geçilebilir ve devam ettirilebilir. Diğer taraftan bireyler, insani ilişkilerin fedakarlık gerektirdiğinin farkındadır.

Diğerleriyle olumlu ilişkiler, aynı zamanda kendini gerçekleştirmiş insanların niteliğidir. Bu bağlamda kişi için diğer insanların da fikirleri önemlidir. Zira

başkalarının düşüncelerinde doğruluk payı taşıyan unsurlar mevcut olabilir. Bunlar, kişiye katkı sağlayabilir. Bir anlamda bu boyutla farklı düşüncelere açıklık sergilenmektedir. Böylelikle kişi, hem psikolojik hem de sosyal platformda kendini geliştirme imkanı elde edebilir (Ghom ve Clore, 2002). Yapılan araştırmalar da bunu desteklemiştir.

Örneğin Dayton ve arkadaşları (2001), bilhassa gençlerin daha tecrübeli bireylerin fikirlerinden yararlanabileceklerini ve geleceklerini yönlendirebileceklerini belirtmiştir (s. 294).

Kişilerin başkalarıyla oluşturdukları sosyal ilişkiler, bilhassa sorunlarla karşılaştığında oldukça katkı sağlayıcıdır ve kişisel anlamda destekleyicidir. Yapılan araştırmalarda sosyal ilişkilerle ruh sağlığı ve iyilik hali arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Zaten sosyal bağları olmayan ya da nitelikli irtibatı kuramayanlar; ruhsal, fiziksel ve sosyal anlamda rahatsızlıklar yaşamaktadır. Kişi, kendini toplumdan dışlayabilmektedir. Bu da, beraberinde yalnızlığı ve yabancılaşmayı getirmektedir. Bir anlamda ümitsizlik hasıl olmakta ve anlam duygusu yitirilebilmektedir. Bu da insanın ruh dünyasını dolayısıyla iyilik halini olumsuz anlamda etkilemektedir (Doğan, 2006: 125). Bir çalışmada kadınların, erkeklerden daha olumlu ilişkiye sahip olduğu ve kişisel gelişim puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tkach ve Lyubomirsky, 2006: 195).

5. Çevre Becerisi (Çevresel Hakimiyet)

Birey; kendi tercihleri, değerleri ve ihtiyaçları bağlamında çevreyi yönetebilir ve düzenleyebilir. Uygun ortamları oluşturabilir veya seçebilir. Dış dünyadaki karmaşık faaliyetleri kontrol edilebilir. İmkanları değerlendirebilir ve insani değerlere ve ihtiyaçlara dair uygun ortamı oluşturabilir. Bu da, olgunlaşmış, kendini gerçekleştirmiş insanın özelliğidir. Bir anlamda çevresel hakimiyet becerisine sahip olan bireyler, yaşamın kontrolünde değildir. Bilakis yaşamı kontrol altına almaya çalışmaktadır. Zaten İslam dinine göre insanoğlunda bu yetenek mevcuttur.

Diğer taraftan kültürel unsurlar dikkate alındığında istenilen çevreyi oluşturma çabasının gözlemlenmediği toplumlar da bulunmaktadır. Zira Budist felsefesinde yaşam üzerinde kontrol sağlama amaçlanmamıştır. İnsanlar, koşulları iyisiyle kötüsüyle benimsemiştir. Hakimiyet altına alma tercihlerini ise, benlik üzerine yoğunlaştırmış; onu yönlendirmeye çalışmıştır (Dayton ve ark. 2001).

6. Özerklik

Özerklik, kişinin kendi kararını kendisinin verebilmesini ve özgür benliğe sahip olmasını içermektedir. Bu özellikteki kişiler, belirli yöndeki düşünce ve davranışlarına dair toplumsal baskılara, geleneklere vs. karşı direnebilmektedir. Burada başkalarının değerlendirmeleri ve beklentileri önemli değildir. Daha ziyade kişinin tercihleri öne çıkmaktadır. Burada kendini, kendi kriterleri bağlamında değerlendirme söz konusudur (Ryff, 1989a: 1070 ve 1071; Sheldon ve Bettencourt, 2002: 27). Bir araştırmada resmi grupların üyelerinin, resmi olmayanlara göre daha az kişisel özerklik duygusuna sahip olduğu tespit edilmiştir (Sheldon ve Bettencourt, 2002: 33).

Ryff'ın geliştirdiği *psikolojik iyilik halleri ölçeğinin* bu boyutları, yaşam serüveni içerisinde karşılaşılan sıkıntılara karşı birer meydan okuma niteliğindedir. Örneğin bireyin potansiyelinin sınırlılığının farkına varışının adı, 'kendini kabul'dür. İnsanlarla sıcak ve güvenilir ilişki ihtiyacı 'olumlu ilişkiler'dir. Sosyal yaklaşımların ötesinde benliğin kendi kararını kendisinin vermesi gereksinimi 'özerklik'tir. Her halukarda her bir boyut, ölçeğin merkezini oluşturmaktadır (Keyes, Shmotkin ve Ryff'tan akt. Springer ve ark. 2005: 394).

Yapılan araştırmalara göre çevresel hakimiyet ve özerklik becerisi; genç yetişkinlikten (18-29) yaşlılığa doğru (65 ve üstü) artmaktadır. Yaşam amacı ve bireysel gelişim ise, orta yaştan (30-64) yaşlılığa doğru azalmaktadır. Olumlu ilişkiler ve bireysel gelişim boyutlarında kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları gözlemlenmiştir (Ryff, 1991:288-292). Ryff tarafından yapılan başka bir araştırmada ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kişisel gelişim, çevre becerisi, yaşam amacı ve özerklik, ilerleyen yaşlarda azalmaktadır. Yaşam amacı, orta yaşta; çevre becerisi orta yaş ve yaşlılarda; kişisel gelişim ise, genç ve orta yaşta yüksek puan almıştır (Ryff, 1989a: 1076). Bu tür farklı sonuçların elde edilmesinde uygulanan evren ve örneklemin etkisi vardır.

Cenkseven (2004) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre ise, sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe kişinin psikolojik iyilik halleri puanı da artmaktadır. Yine kız öğrenciler, başkalarıyla doyurucu ilişkiler kurabilmektedir. Bağımsız hareket edebilmekte ve tercihlerine göre koşullar oluşturabilmektedir. Kendini olduğu gibi kabullenebilmektedir.

Yine cinsiyet itibariyle sadece diğerleriyle *olumlu ilişkiler* ile *bireysel gelişim* puanları anlamlı şekilde farklılaşmıştır. Kızlar, psikolojik iyilik hallerinin tüm boyutlarında erkeklerden daha yüksek puan almıştır (ss. 156-160). Yapılan bir araştırmada sakat çocukların bakımını üstlenen yeni erkek bakıcıların, kadınlara göre iyilik halleri puanı daha düşüktür (Marks ve Lambert, 1999: 15). Woo (2008) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise; genç annelerin psikolojik iyilik halleri puanları düşüktür. Ancak bunlar, çocuk sahibi olmayıp, evlilik bağı bulunmayan çiftlere nazaran daha az kaygı yaşamaktadır. Yine çalışan anneler, stresli bir hayat sürmeye devam etmektedir (s. 87). Dolayısıyla genel olarak elde edilen sonuçlar, literatürle paralellik arz etmektedir.

Diğer taraftan psikolojik iyilik hali, yaşantılara bağlı olarak da değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin down sendromlu çocuklara sahip olan anneler, otizmli çocukların ebeveynlerine göre daha az pesimist; daha fazla optimisttir (Abbeduto ve ark. 2004: 248). Dinî başa çıkma faaliyetleri konusu anlatılırken de sorunlar, üstesinden gelme tarzları ve bunların ruh sağlığına etkileri geniş olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla burada konu yeniden tartışılmayacaktır.

1.4.1. Psikolojik İyilik Halleri ve Din

Dinin kişinin ruhuna, psikolojisine katkısının olup olmadığı konusu ise hep tartışılmıştır. Buna göre Batson ve Ventis (1982)'in ifade ettiğine göre öncülüğünü Freud'un yaptığı gelenek, dini *patolojik bir vaka* olarak değerlendirmiştir. Ama yine de dinin insanın iç dünyasını eğitebileceği kabul edilmiştir. Jung'un öncülüğünü yaptığı gelenek ise, dinin ve Tanrı'nın gerçekliğini ve insan hayatındaki olumlu etkisini teyit etmiştir. Becker (1971) ve Dittes (1969) gibi bilim adamları ise; din ile ruh sağlığı arasında negatif bir ilişki olduğunu dile getirmiştir (akt. Ventis, 1995: 34; Kısa, 2005: 167-168). Diğer taraftan Ventis (1995), içselleştirilmiş dini anlayışla ruh sağlığı arasında olumlu ilişki tespit etmiştir. Bu, bilhassa sosyal davranışları içselleştirmede, suçluluk duygusundan uzak olmada, kişisel kontrolde ve bütünleşmede vs. görülmektedir. Diğer taraftan arayış dindarlığı, açık düşüncelilik ve esnek düşünceye sahip olmayla pozitif bir ilişkiye sahiptir (ss. 38-45).

Başka çalışmalarda Tanrıya yakınlaşmanın ve kiliseye devam etmenin, kişinin yaşam memnuniyetini artırdığı tespit edilmiştir. Aksi durum ise; anksiyeteye,

memnuniyetsizliğe ya da dışlanmaya, ümit kaybına, strese ve depresyona neden olmaktadır (Ellison ve ark. 2001: 229).

Din, insanın hayata dair sorularına diğer yaklaşım tarzlarına göre daha kapsamlı açıklama getirmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre kişinin varoluşsal kaygı puanı düştükçe, psikolojik iyilik hali puanı yükselmektedir. Yani varoluşsal kaygının azlığı, psikolojik iyiliğe katkı sağlamaktadır (Kıraç, 2007).

Yapılan bir diğer araştırmaya göre ise yoğunlukla yaşanan dini şüpheler, psikolojik iyilik halini olumsuz etkilemektedir ve mutsuzluğa neden olmaktadır (Krause ve ark. 1999: 530). Başka bir çalışmada ise, bilhassa dini anlamda strese neden olan olayların bir kısmının huzursuzluktan ziyade memnuniyet verici olduğu tespit edilmiştir (Ok, 2004: 207).

İnsanların sahip oldukları dini yönelim tarzları, aynı zamanda psikolojik iyiliği de etkilemektedir. Buna göre içgüdümlü dindarlık, Tanrıyla güçlü bir irtibatı, diğerleriyle de çıkarsız ve sadece maneviyat temelli bir birliği temsil etmektedir. Bu da, beraberinde olayları daha olumlu yorumlama ve buna göre çareler üretmeyi gerektirmektedir. Yapılan araştırmalarda içedönük dindarlıkla düşmanlık ve paranoya düşünce arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Buna karşılık dış güdümlülük ile nihai varlık arasında daha zayıf ilişki ve diğerleriyle çıkar temelli bağlantılar mevcuttur. Bu da, kişinin soğukkanlı ve sağlıklı bakış açısı geliştirememesine neden olmaktadır. Bu tür dindarlıkla psikolojik rahatsızlıklar arasında pozitif bir ilişki mevcuttur (Pargament, 2005: 303; Salsman ve Carlson, 2004: 125-128).

Sonuç itibarıyla dinin ya da değerlerin insanın ruh ve beden sağlığına katkılarına dair çalışmalar son yıllarda artmıştır. Bu çalışmanın da farklı bölümlerinde dile getirildiği üzere çoğunlukla din, insanın kaygı ve stresini dindirmekte, ona umut duygusu aşılamaktadır. Kişiye metanet kazandırmaktadır. İnsanın ruh sağlığını koruması, onarması yanında dini değerler, bireyin beden sağlığına da katkı sağlamaktadır. Buna göre dini değerlere eğilim gösterenler, diğerlerine göre daha uzun ömürlü olmakta, kalp ve damar rahatsızlıklarını daha az yaşamaktadır (Köylü, 2010; Güven, 2008).

Diğer taraftan meditasyonlar da, negatif etkileri ve anksiyeteyi azaltmaktadır. Yine manevi meditasyonlar, bireyin yaşam kalitesini, memnuniyetini

yükseltmektedir. Bir anlamda bunlar, kişinin çalışma potansiyelini geliştirmektedir. Onun kontrol duygusunu, özgüvenini ve bilgisini artırmaktadır ve sağlığa hizmet etmektedir (Wachholtz, 2006: 55; Mutluer, 2006: 150). Dolayısıyla dini değerler ya da manevi değerler genel olarak kişinin psikolojik iyiliğine, dolayısıyla huzuruna ve mutluluğuna katkı sağlamaktadır (Maltby ve ark. 1999: 368; Aydemir, 2008: 63). Bunlar, hassaten yaşlılık döneminde hayata olumlu bir yaklaşım geliştirilmesinde ve mutlu olunmasında önemli bir yere sahiptir (Şimşek, 2006).

Psikolojik iyilik hali, -yapılan araştırmalara göre- manevi iyilikle pozitif ilişkiye sahiptir (Richter, 2002: 13). Zira manevi iyilik, insanın dinsel/dinsel olmayan varoluşsal unsurlar ile Tanrı arasındaki ilişkiyi kapsayan dini unsurlara yönelik olumlu ya da olumsuz algılamalarını kapsamaktadır. Özellikle burada, iki önemli konu öne çıkmaktadır. Birincisi, bireyin benlik ve dış dünyayla irtibatını kapsayan varoluşsal konulardır. Diğeri ise, insanın Tanrıyla ilişki kurması şeklindeki dinsel hususlardır (Mickley, 1990: 30). Buna göre insanların varlığa ve Tanrıya dair yaklaşımındaki olumluluk, onun yaşama dair tutumunu da etkilemektedir.

Sonuç itibariyle psikolojik iyilik halleri, sadece içsel değildir; bilakis dış dünyaya da yansıyan, mutluluğu da içeren tatmini ifade etmektedir. Bu konu, psikolojik çalışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Ruh sağlığı konusunda daha somut veriler elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

Psikolojik iyilik halleri teorisi, bilhassa psiko-terapiye katkı sağlamıştır. Zira amaç ve nesneleri ortaya koymaktadır. Hastalıkları teshis etmekte, hayatı yaşanılır kılacak anlamı bulmaya yardımcı olmaktadır (Christopher, 1999). Dolayısıyla konuyla ilgili çalışmalar, insan gibi çok yönlü bir varlığı anlamaya çalışan birçok alana ve özellikle psikolojiye veri sağlayabilir. Diğer taraftan hayat koşulları, her geçen gün değişmektedir ve insanları bu şartlara uymaya zorlamaktadır. Bu durumdan bilhassa insanın ruh ve beden sağlığı ile sosyal yaşantısını olumsuz etkilemektedir. Artan psikolojik rahatsızlıklar ve çoğunlukla bunların tetiklediği fiziki hastalıklar bunun en önemli göstergesidir. Bu da, insanın psikolojik olarak iyiliğine dair yapılacak tespitleri ve akabinde alınacak tedbirleri önemli kılmaktadır.

1.5. TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN KADIN

Toplumsal cinsiyet konusu, araştırmanın temel problemi çerçevesinde literatür içerisinde sonlara bırakılmıştır. Burada araştırmanın hedef kitlesi olan kadınlar ve bunların toplumda nasıl algılandığı hakkında bilgi verilecektir. Böylece çalışmanın öznesini oluşturan kadınlarla ilgili muhatap kitlede bir fikir oluşturulmaya çalışılacaktır.

İnsanlar, zihinsel, duygusal, davranışsal özellikler başta olmak üzere birçok alanda farklı özelliklere sahiptir. Bu durum, yaşam içerisinde bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Sonuçta insanların tek tip bir yapıya sahip olması ve bu şekilde hayatını devam ettirmesi, yaşamı anlamsız kılabilir.

Toplumsal Cinsiyetin Kavramsal Yapısı: İnsanı hemcinsinden farklı kılan özelliklerden birisi de, cinsiyettir. Cinsiyet (sex), bireye üreme işinde ayrı bir rol veren; erkekle kadını biyolojik olarak ayıran bir özelliktir (Doğan, 1990:195; Dökmen, 2010: 11). Bir anlamda o, kişilerin biyolojik ve genetik niteliklerini içermektedir.

Cinsiyet, insanlar için değişmeyecek bir niteliği ifade etmektedir (Archer ve Lloyd, 2002: 17; Kimmel, 2004: 21). Şu anki imkanlar bağlamında bireyler, mevcut olanın dışında bir cinsiyet tercihinde bulunsalar da, bu görünüşten öteye geçememektedir. Dolayısıyla cinsiyet, bir kaderdir.

Cinsiyetin biyolojik özelliklerinin dışında toplumsal bir anlamı da bulunmaktadır. İngilizce bu anlam, ‘gender’ kelimesiyle ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyet olarak tercüme edilen bu sözcüğün Türkçe’de tam bir karşılığı yoktur. Türköne (1995)’nin belirttiğine göre genelde o, cinsiyet ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (akt. Noyan, 2006: 3). Bu doğrultuda literatürde *toplumsal cinsiyet* ile *cinsiyet* kelimelerinin anlamları noktasında bir kavram kargaşası yaşanmaktadır. Zaten bilimsel araştırmalarda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının ayrı ayrı müzakere edilmesi, 1970’li yıllarda başlamıştır (Dökmen, 2010: 17-20).

Toplumsal cinsiyet, bireyi hayatı boyunca etkilemektedir ve ona eşlik etmektedir. Öyle ki insanın saçından kıyafetine kadar hemen her alanda rol üstlenmektedir. Bir anlamda toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin kültürel ve toplumsal çerçevede yorumlanmasının ve değerlendirilmesinin bir ifadesidir. Bunun

sonucunda hangi tutum ve davranışların hangi cins için daha uygun olduğu belirlenebilir. Toplumdaki güç ve kaynak paylaşımından hangi cinsin ne kadar faydalanabileceği netleştirilebilir. Elbette ki bu, toplumdan topluma ve zaman içerisinde değişiklik arz etmektedir (Dökmen, 2010: 22).

Toplumsal cinsiyet, kültürün bir uzantısı olarak kişilerce de kabul edilmiş statüleri ve rolleri içermektedir. Bir anlamda burada; *olan* değil, *olması gerekenler* söz konusudur. Bununla kadın ve erkek, bulunulan koşullar içerisinde *eril ve dişil* olarak kategorize edilmektedir. Bu da, onların kişiliğini oluşturmaktadır ve insanların diğerlerini algılamalarının biçimini ve içeriğini etkilemektedir. Örneğin kadınların hem cinslerine olumlu yaklaşırken, diğerlerine ihtiyatlı olmaları, bu çerçevede değerlendirilebilir.

İnsanların biyolojik cinsiyetleri kolayca anlaşılmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyeti tespit etmek hemen mümkün değildir. Çünkü bunun ölçütü, kültürdür. (Basow'dan akt. Erdoğan, 2008: 131; Bhasin'den ve Giddens'ten akt. Sabuncuoğlu, 2006: 80 ve 81; Dökmen, 2010: 25; Dökmen, 1999: 27-40). Bu durumdan kadın ve erkeğe yönelik yaklaşımlar da nasibini almıştır. Buna göre tarihsel koşulların, mensubu olunan grupların düşüncelerinin ve zamanın getirdiği değişikliklerin de etkisiyle -sonraki bölümlerde dile getirilecek olan- çeşitli toplumsal cinsiyet kuramları ortaya çıkmıştır (Rocheblave-Spenle, 1980: 49-62).

Toplumsal cinsiyet; *sosyalleşme* sürecinde ve küçük yaşlardan itibaren elde edilmektedir. Bu noktada aile, ilk sırayı almaktadır. Bunu, arkadaş, kitap, kitle iletişim vasıtaları vs. takip etmektedir.

Genel olarak anne-babaların tutumları, toplumsal cinsiyetin öğrenilmesinde son derece önemlidir. Buna göre yetişkinler, durumun öneminin farkına vararak çocuklarına ilgisiz, aşırı koruyucu veya aşırı dışlayıcı bir yaklaşım içerisinde olmamalıdır. Daha ziyade onlara bir birey olduğunu hatırlatacak derece özgürlük alanı bırakılmalıdır ve sorumluluk üstlenme fırsatı verilmelidir. Ancak ebeveynler, kontrolü ellerinde bulundurmalıdır (Onur'dan akt. Damarlı, 2006: 10). Bu tür bir tutum, biyolojik ve toplumsal cinsiyetin kabullenilmesine yardımcı olabilir.

Kitle iletişim araçları da, toplumsal cinsiyetin kazanılmasında etkilidir. Bilhassa televizyon, burada öne çıkmaktadır. Örneğin reklamlarda kadın; eş, ev hanımı ve anne olarak ön plandadır. Kadının kocasının takdirini kazanmaya

çalışması ile daha güzel ve alımlı olma çabası, ana tema olarak işlenmektedir. Erkek ise, eş ve baba olarak gösterilmektedir. Kadınlar ev içinde; erkekler ise ev dışında aktif rol oynamaktadır. Yine yaşanan çevrede egemen olan toplumsal cinsiyet bağlamında reklam ve televizyon dizilerinde erkek ön plandadır ve mantıklı olmayı temsil etmektedir. Duygusallığı ile öne çıkan kadın ise, ikinci plandadır. Bununla birlikte medyada kadının çalışma hayatında yer almasına paralel olarak “iş kadını” modeli vurgulanmaktadır (Sabuncuoğlu, 2006: 193-198). Böylelikle kadının ve erkeğin hangi alanlarla etkinlik göstermesi gerektiği ya muhatap kitleye kabul ettirilmektedir ya da var olan kadın ve erkek algısı topluma hatırlatılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, hayatın her alanında cinsiyete dayalı farklılaşmaları da beraberinde getirmektedir. Bunlar, insan doğmadan önce başlamaktadır. Zira ebeveynler, çocuklarının kıyafetlerini, yatak odalarının dizaynını vs. cinsiyete göre planlamaktadır. Buna göre kız olacaksa, “pembe”; erkek olacaksa “mavi” renkler tercih edilmektedir (Ember, 2004: 11-14 ve Kimmel, 2004: 15 ve 16).

Cinsiyete bağlı farklı uygulamalar, çocuk doğduktan sonra da devam etmektedir. Kız ya da erkek oluşu dikkate alınarak çocuklara karşı tutum belirlenmektedir. Böylelikle onun cinsiyetine paralel bir kimliğe bürünmesine de katkı sağlanmaktadır (Tarhan, 2006: 103).

Toplumsal cinsiyet, insanların toplumdaki statü ve rollerini de etkilemektedir. Hatta toplumda bir iş bölümü meydana getirmektedir. Ülkemizde de hakim olan toplumsal cinsiyet algısı bağlamında erkek, evin geçimini sağlamaktadır. Kadın ise, çocuğunu yetiştirmektedir ve onu gelecek için hazırlamaktadır. O, ev işleriyle uğraşmaktadır ve toplumun beklentisi doğrultusunda kendini eşini mutlu etmeye adanmaktadır. Aile hayatı dışında ise kadın; anneanne, babaanne, teyze, hala, kız kardeş vs. gibi rolleri üstlenmektedir. Dış dünyada; memur, işçi, bir dinin ya da partinin üyesi de olabilmektedir. Ama hepsinden öte o, bir insandır ve kendini fark etme, geliştirme, zenginleştirme ve varlığını başkalarına da hissettirme çabasıdadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse içinde bulunulan kültür, kadınıyla erkeğiyle tüm insanları kuşatmış vaziyettir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan kadınlar, toplumsal cinsiyetin getirdiği farklılıklardan belki de en çok etkilenen kesimdir. Onlar, kimi zaman ev yaşamındaki rolleri, kimi zaman cinsellikleri kimi zaman da hayattaki etkinlikleriyle kendilerinden söz ettirmiştir (Ertürk, 1996).

Kadınlara toplumda terzilik, öğretmenlik, sekreterlik gibi ev içerisindeki rolleriyle bütünleşen alternatif faaliyetler sunulmaktadır. Kadının çalışma hayatında yer alması ise, zaman zaman gerginliklere ve rol çatışmalarına neden olmaktadır. Zira kadın, aile içerisindeki önemli ve ağır sorumluluklarına, çalışma hayatının yükünü de eklemektedir. Bunun neticesinde bilhassa çocuk bakımı ve eğitiminde eşinden yardım beklemektedir. Bu da, hem erkeklerin toplumdaki statüsünü hem de aile yapısını etkilemektedir. Bunun sonucunda eşler, az çocuk yapmaktadır ve çekirdek aile yapısını benimsemektedir (Sabuncuoğlu, 2006: 103 ve 104; Malkoç, 2009: 7; German, 2006: 23-25).

Toplumsal cinsiyete dair algılamalar, yaşamın getirdiği değişmelere ve gelişmelere açıktır. Yani globalleşme ve eğitim düzeyinin yükselmesi gibi unsurlar, toplumsal cinsiyet algısının değişmesine neden olmuştur. Bunun en canlı örneği, Türk toplumunda görülmüştür. İlk Türk devletlerinde kadın, devlet işlerinde bile etkin bir pozisyona sahiptir. Sonraki zamanlarda o, siyasi ve sosyal gelişmeler vs. nedeniyle çoğunlukla ev hayatında faaliyet göstermiştir (Malkoç, 2009: 24). Ancak Cumhuriyet'in ilanı ile onlar, toplumun farklı kademelerinde söz sahibi olmuştur.

Kadının dünyada ve hassaten ülkemizdeki konumu, halen istenilen düzeyde değildir. Örneğin eğitim ve sağlık hizmetlerinden istenilen ölçüde yararlanamamaktadır (Yılmaz ve ark. 2009: 10 ve Akın ve Demirel, 2003: 73-82). Üstelik en fazla şiddete, tecavüze ve tacize uğrayan, bilhassa ülkemizde görülen töre ve namus cinayetlerine maruz kalan da kadın olmuştur (Üresin, 2007: 17-18). Bunları engelleme hususunda üretilen çözümler de yetersizdir.

Diğer taraftan kadınlar, iş hayatında düşük ücretle ve kötü şartlarda çalıştırılmaktadır. Bu özelliğiyle toplumun en yoksul kesimini oluşturmaktadır. Onun faaliyet alanını kısıtlamaya yönelik geleneksel yaklaşım, çoğu kesimden destek bulmaktadır. Hele de bunun üniversiteler gibi aydın kişilerin yetiştirildiği kurumlarda görülmesi, oldukça ilginç ve bir o kadar da düşündürücüdür (Yılmaz ve ark. 2009: 775; Ecevit, 2003: 84). Bu da, üniversitede verilen eğitimin içeriğini ve hedeflerini tartışılır hale getirmektedir. Yani üniversiteler bilimsel yaklaşımın hakim olduğu alanlardır. Buna rağmen buradan eğitim alan öğrencilerde kadına yönelik geleneksel kısıtlayıcı yaklaşımın söz konusu olması, bu bilim kurumlarının misyon ve uygulamalarını gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

Yine kırsal kesimlerde kadınlara söz hakkı verilmemektedir. Kentleşme ile birlikte bu durumda olumlu yönde gelişmeler yaşanmaktadır (Kantar, 2000: 138-140). Ancak bu da, henüz istenen boyuta gelmemiştir.

Kadınların sorunlarını çözmek ve kendilerini ifade edebilecekleri ortamları oluşturmak, gelenekçi anlayışı değiştirmekle mümkündür. Bunun ardı sıra kadınların maddi ve manevi donanımı sağlanmalıdır. Akabinde ise, bunları uygulayabileceği sahalar oluşturulmalıdır. Aksi halde kadınlar, kendilerine sunulana razı olan, fazlasını lütuf gibi gören, hayatını evden ibaret sayan, özgüven sorunu yaşayan bireyler olmaya devam edecektir.

Toplumsal cinsiyet konusunda farklı görüşler ve teoriler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi, yapısal-fonksiyonalist yaklaşımın Amerika'daki en önemli temsilcisi olan Talcott Parsons'a aittir (Abrahamson, 1990: 3 ve 4; Yogev, 2006: 27).

Parsons'un Yaklaşımı Bağlamında Toplumsal Cinsiyetin Muhtevası: Parsons (1942), kadınların bilhassa evli olanların mutlak anlamda aile içerisinde görev almasını öne sürmüştür. Ona göre erkeklerle mesleki anlamda rekabet edecek olanlar, eğitimin katkısıyla genellikle bekarlardır. Bunlar arasında sayıları az da olsa evliler de vardır. Fakat bu, ailede ve toplumda gerginliğe sebep olabilir. O zaman da baskı mekanizmaları devreye girerek oluşabilecek rekabeti engeller. Çünkü meslekler, tam gün çalışmayı gerektiren ve duygusallığın olmadığı alanlardır. Dolayısıyla erkeklerin roller bazında gerilimleri daha azdır. Zira onlar, kadınlara göre en azından yapı olarak daha az duygusaldır (akt. Erdoğan, 2008:135 ve 139; Topkara, 2007: 22). Evlilik ve bunun getirdiği sorumluluk, kadını çalışma hayatından uzaklaştırmaktadır. Aksi halde kadının rollerinin fazlalaşması, onu psikolojik yıpratır ve sosyal ilişkilerinde sorunlar oluşturabilir. Bu da ev ve çalışma hayatı arasında beklenen dengenin oluşturulmamasına neden olur. Böyle bir sonucun söz konusu olmasında kadın ve erkeğin faaliyet alanına yönelik toplumda hakim olan kalıp yargılar etkilidir.

Ayrıca toplum içerisinde dikotomik nitelik taşıyan beş tane örüntü değişkeni bulunmaktadır. Bunlar, aile içi rol farklılaşmasını temel almaktadır ve her biri, bir cinse işaret etmektedir:

- ❖ “Duygusallık (kadınlar) ve duygusal tarafsızlık (erkekler), bireysel zevklerin ertelenmesi ya da harekete geçirilmesiyle ilgilidir.

- ❖ Belirlilik/sınırlılık (kadınlar) ve yaygınlık(erkekler), ilişkilerin sınırlı ya da geniş kapsamıyla ilgilidir.
- ❖ Nitelik (kadınlar) ve başarı (erkekler), insanların ne yapabildiklerine göre ya da kim ve ne olduklarına göre nitelendirmesiyle ilgilidir.
- ❖ Bireysel yönelim (kadınlar) ve kolektif yönelim (erkekler), kişisel ya da paylaşılan çıkarların önceliğiyle ilgilidir”
- ❖ Bunlar, aynı zamanda kişilikle kültürel ve normatiflik içeren toplumsal sistemleri sınıflandırmaktadır (Lindsey, 1990: 190-191; Eken, 2005: 47).

Parsons'un kadın ve erkeğe sunduğu faaliyet alanları, bazı çevreler tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre bu tür bir yaklaşım, baskıcı ve zorlayıcı bir nitelik arz etmektedir. Burada erkek egemenliği öne çıkarılmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyetin tarihselliğini teorileştirmede metod eksikliği söz konusudur. Söz konusu teori, iktidar ve idarecilik ile toplumun çıkarını teorileştirmede başarısızdır.

Ayrıca Parsons'un toplumun değerlerine ve normlarına aşırı önem vermesi, yaklaşımını muhafazakar kılmıştır. Diğer taraftan o, rol farklılaşmasını çalışmalarında yoğunlukla işlemiştir. Ancak bunların nasıl işlediği, sonuçlarının neler olacağı ve farklı koşullarla karşılaşıldığında nasıl ve ne şekilde bir değişim yaşanacağı konusunu ihmal etmiştir (Lindsey'den akt. Erdoğan, 2008: 127; Connell'den akt. Erdoğan, 2008: 141-142; Parsons, 1955: 13-14).

Sonuç itibarıyla Parsons'un yaklaşımı, biyolojik unsurlarla sosyo-kültürel yapıdan beslenmektedir. Bu koşullar altında oluşan ve gelişen *toplumsal cinsiyet* namı diğer *cinsiyet farklılaşması*, bir iş bölümünü ifade etmektedir. Bu da, toplumun sürekliliğinin sağlanmasında temel gerekliliktir. Böyle bir sistem, elbette bulunan topluma ve kültüre göre değişecektir (Parsons ve Bales, 1955: 46 ve 47).

Chodorow'un Yaklaşımı Bağlamında Toplumsal Cinsiyetin Muhtevası: Toplumsal cinsiyet konusunda tespit yapanlardan biri de, Nancy Chodorow'dur. Chodorow, cinsiyeti nesnel (kültürel) ve öznel (bireysel) cinsiyet olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre insanların zihin dünyasına yerleşen ve onların kişiliklerinde gözlenebilen cinsiyet türüne *nesnel cinsiyet* denilmektedir. Buna karşılık bireylerin kişisel anlamlandırmalarını içeren ve cinsiyete dayalı fantezilerini barındıran ise *öznel cinsiyet* olarak adlandırılmaktadır.

Chodorow (2007)'a göre cinsiyet, kültürün ürünüdür. Ancak onun bireysel boyutu da bulunmaktadır. Çünkü insanlar, yaşadıkları toplumun kültürel anlamlarını, birebir olarak iç dünyalarında tartışmaktadır ve kendilerine göre yorumlamaktadır. Böylelikle insanın bir yanıyla çevresine bir yanıyla da kendi içsel zenginliğine işaret eden yeni bir toplumsal cinsiyet yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, onun biyolojik cinsiyet algısı için de geçerlidir (ss. 82, 83, 103, 114-115).

İnsanların cinsiyete dair algıları ve deneyimleri, belirli bir süreç doğrultusunda bebeklik döneminde ortaya çıkmaktadır. Aile ve ideolojilerin tesiriyle ortaya çıkan cinsiyet farklılıkları, okul ve medya gibi kurumlarla pekiştirilmektedir. Bu sürecin en önemli boyutunda *anne* bulunmaktadır. Zira o, çocuğun benliğinin kazandırılmasında son derece önemli bir yere sahiptir.

Kadın, ebeveyn olarak çocuğun bakımını ve sorumluluğunu üstlenmektedir. Bunda bilhassa annenin biyolojik özellikleri öne çıkmaktadır. Yani fizyolojik yapı itibariyle bu görevi, kadından başkası yerine getiremez. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceğini, toplumun norm ve kuralları belirlemektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, insanların biyolojik yapısıyla da örtüşmektedir.

Çocuğun bakım ve sorumluluğunu, erkek de yerine getirebilir, bir anlam da o da, anne (erkeğin anneliği) olabilir. Ancak kadın, meslek edinmek suretiyle evin geçimini üstlenerek çocukların babası olamaz. Yani kadının babalığından bahsedilemez. Çünkü biyolojik ve sosyolojik yapı dikkate alındığında kadın için en ideal meslek, anneliktir. Zaten o da, buna şartlandırılmıştır.

Kadınlar, bilhassa kız çocukları için örnektir. Babalar ise, erkek çocukları için modeldir (Sabuncuoğlu, 2006: 89). Bu noktada Giele (1998)'nin de belirttiği gibi babalar, eğer çocuklarına iyi örnek olursa, örneğin ev işlerine yardımcı olursa, çocuk da onu model alacak ve o da ev işlerinde katkı sağlayacaktır (akt. Sabuncuoğlu, 2006: 89). Bu da, toplumdaki eşitliğe dayalı toplumsal cinsiyet anlayışına katkı sağlayabilir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğe sunulan roller ve statüler, sınırlandırıcı niteliktedir. Bu, hassaten kadınların farklı alanlarda kendilerini ispat etmelerini engellemiştir. Söz konusu kuralları aşan ve başarılı olan kadınlar ise erkekler karşısında utanç ve suçluluk duygusu çekmektedir (Chodorow, 2007: 81; Chodorow, 1974: 60;82,92, 187,193; Eker, 2005: 51, 52, 54).

Chodorow, kuramının geçerliliğini yitirdiği, annenin kız çocuğu için artık model olmadığı, anne için de çocuk bakımının önceliğini kaybettiği gerekçesiyle yer yer eleştirilmektedir (Bussey ve Bandura, 1999).

Sonuç itibarıyla toplumsal cinsiyet konusu, kadının toplumdaki yerini ve önemini anlama hususunda öne çıkmaktadır. Bu çerçevede ölçekler geliştirilmiştir. Örneğin Kandiyot (1982), *cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargılar* adlı ölçeğini Rosenkrantz, Vogel, Bee ve Broverman'dan yararlanarak oluşturmuştur (Noyan, 2006: 9). Yine Bem (1974)'in, kendi adını taşıyan *Bem cinsiyet rolü envanteri* Kavuncu tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Dökmen tarafından da ikinci kez geçerlilik ve güvenirlik analizlerine tutulmuştur (Noyan, 2006: 10). Ama yine de bu ölçekler, çok yönlü bir çalışmayı tek boyutlu incelediği vs. gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. Dolayısıyla yeni ölçeklerin geliştirilmesi ve yeni çalışmalarının yapılması birer ihtiyaç gibi gözükmemektedir (Dökmen, 2010: 72).

Kadına toplum içerisinde uygun görülen rol ve statüleri ise Oppong ve Abu (1985) özetlemiştir. Oppong ve Abu (1985)'ya göre; kadınların yedi rolü bulunmaktadır. Bunlar, şunlardır:

- ❖ “Kadının *mesleki anlamda bir rolü* bulunmaktadır. Burada kastedilen, büyük oranda belli alanda uzmanlaşmayı ve karşılığında belli bir ücreti gerektiren alanlardır.
- ❖ Kadının biyolojik yapısının da bir gereği olarak *annelik rolü* mevcuttur.
- ❖ Kadın, evlilik kurumunun vazgeçilmez bir unsuru olarak *kocasının eşidir*.
- ❖ Kadın, genelde tüm toplumlarda *ev hanımı rolüyle* bütünleştirilmiştir.
- ❖ Kadın, aynı zamanda kan bağı ya da evlilik vesilesiyle *akrabalıklar* oluşturmaktadır.
- ❖ İnsan olması itibarıyla kadın, kabiliyetlerini keşfetmenin ve bunları geliştirmenin de ifadesi olan *kendini gerçekleştirme* amacındadır.
- ❖ Kadın, tıpkı karşıt cinsleri gibi *daha geniş bir zeminde devletin, özelde ise dernek, cemaat, parti gibi özel kurumların da üyesi olabilir*” (akt. Kasapoğlu, 1994: 223).

Sonuç olarak kadın, gerek biyolojik yapısı gerekse toplumda kendisine uygun olduğu düşünülen roller bağlamında bulunduğu sosyal çevrede yaşamını sürdürmektedir. Hayatı devam ettirmenin yegane yolu budur.

1.5.1. Toplumsal Cinsiyet Kuramları

Araştırmanın bu bölümünde toplumsal cinsiyet konusuyla ilgili geliştirilen farklı bakış açılarından bahsedilmektedir. Bunlar, şunlardır:

1.5.1.1. Psikanalitik Kuram

Psikanalitik kuram, Freud'un yaklaşımını temel almaktadır. Bu kuram, aynı zamanda toplumsal cinsiyete dair ilk değerlendirmeleri yapmıştır. Buna göre toplumsal cinsiyet, libidoya dayanmaktadır. Libido ise, biyolojik ve toplumsal cinsiyeti organize eden biyolojik temelli cinsel enerjidir. Bu doğrultuda Freud, toplumsal cinsiyeti biyolojik temelde izah etmiştir.

Toplumsal cinsiyet, psikanalitik yaklaşıma göre üç dönemde gerçekleşmektedir. İlk evre, *oral ve anal dönemleri* içermektedir. Bu dönemde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet açısından tecrübeler farklılaşmamıştır. Her şeye rağmen toplumsal cinsiyetin kazanılmasında temel rolü ise anne üstlenmektedir. Bilhassa bebeklik döneminde o, toplumsal anlamda çocuğun gelişmesine refakat etmektedir. Çocuğun toplumsal bazda var olma ve beğenilme duygularını geliştirmektedir. Bir anlamda o, çocuğun hem kendini keşfetmesine hem de egonun ve toplumsal kuralların bilincine varmasına katkıda bulunmaktadır. Böylelikle bireye ileriki dönemlerde karşılaşacağı yeni durumlara, zorluklara ve sorunlara karşı metanet duygusu kazandırılabilir.

İkinci evre ise, 18 ve 24. ayları kapsamaktadır. *Fallik dönem* olarak isimlendirilen bu dönemde çocuk, kadın ve erkek arasındaki farkların bilincine varmaya başlamaktadır. 5 yaşlarında ise birey, cinsel kimliğini elde etmektedir. Toplumsal cinsiyetin ilk basamağı olan biyolojik kimlik bu dönemde fark edilmektedir.

Üçüncü dönemde ise (ödipal dönem), sosyal rollerin bilincine varılmaktadır ve cinsel rollerin tabiatı anlaşılmaktadır. Çocuk ve ebeveyn arasındaki özdeşleşmeye dayalı rol çatışması, sorumluluğun üstlenilmesiyle sona ermektedir. Çocuk, cinsiyete dair rollerini öğrenirken ailesinden büyük destek görmektedir. Bu süreçte anne, çocuğunu özgür bırakmalıdır. Çocuğun rollerini kazanması noktasında babanın telkinlerini dikkate almalıdır; anlayışlı ve hoşgörülü olmalıdır. Baba da, bu dönemde anneye işbirliği yapmalıdır. Çocuğa toplumsallaşma noktasında yol göstermeli ve

onu cesaretlendirmelidir. Buna karşılık çocuk da, kendisine sunulan rolleri kazanmalıdır ve oedipus bağımlılığından kurtulmalıdır.

Toplumsal cinsiyetin kazanılmasında okulun da, ciddi katkıları söz konusudur. Ergenlikle birlikte kişi, artık arkadaşlarından oluşan bir çevre edinmeye başlamaktadır (Deutsch ve Krauss, 1986: 225-237; Sabuncuoğlu, 2006: 87; Dökmen, 2010: 42-45).

Haris (1988)'in belirttiğine göre psikanaliz kuramında toplumsal cinsiyetin kazanılması Oedipus kompleksi ile açıklanmaktadır. Bu, bireyi anneye özdeşleşmeye, bilhassa erkeği tatmin olmaya yöneltmektedir (akt. Sabuncuoğlu, 2006: 87). Annelik ise, biyolojik eksikliği ifade etmektedir ve aşağılığı ödüllendirmenin en iyi yoludur. Kadınlar, genelde bu rolü kabul etmek zorundadır (Onur, 1980). Oedipus kompleksinin çözülmesiyle süper ego oluşacak ve birey hemcinsleriyle kurduğu etkileşim neticesinde toplumsal cinsiyetini kazanacaktır. Bu süreç, süper egonun oluşumuyla sonlanacaktır.

Sonuç itibarıyla psiko-analitik yaklaşım, cinselliği doğuştan gelen bir güdü olarak kabul etmektedir. Kadınların cinselliğinin erkeksi olduğunu ve bunun ergenliğe kadar devam ettiğini iddia etmektedir. Bir anlamda bu yaklaşımda, her şey erkeklik ve cinsellik temelinde tasarlanmaktadır. Oysa kadınlığı ya da erkekliği değerlendirmede kültürel olgular da dikkate alınmalıdır. Sonuçta her toplumun, milletin ve kültürün bu konuda kendine ait algıları söz konusudur. Zaten Freud da, sonraki yazılarında bu duruma atıflarda bulunmaktadır ve kültürel unsurları vurgulamaktadır (Onur, 1980, Horney, 1981). Buna göre cinsiyet ya da toplumsal cinsiyet, sonradan ve bilhassa özdeşimle kazanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise, genelde biyolojik cinsiyet ile tutarlı olmaktadır (Damarlı, 2006: 32). Tüm bunlar, toplumsal cinsiyet kavramında kültürel unsurların göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Öyle ki Freud bile sonraki yıllarda bu gerçeği kabul etmiştir.

Freud'un sistemi, birçok bilim adamı tarafından eleştirilmektedir. Bunların başında şu konular gelmektedir: a) Cinselliğe ve cinsel organlara aşırı önem vermesi. b) Toplumsal cinsiyetin kazanılmasını, beş yaşına kadar çıkarması. Ayrıca kadını erkeğe nazaran ikinci sınıf bir varlık olarak telakki ederken; babanın fazlasıyla ön plana çıkarılması da itiraz edilen diğer hususlardandır (Kimmel, 2004: 81). Ama yine

de psikanalitik yaklaşım, bilim adamlarına ilham olmaya devam etmektedir (Oruk, 2007).

1.5.1.2. Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kuramının kurucusu, Bandura'dır. Hatta kendisi, söz konusu yaklaşımı bir adım daha ileriye taşıyarak *sosyo-bilişsel kuramı* geliştirmiştir. Bu kuram, sosyal deneyimin ve zihinsel yapının karşılıklı etkileşimini araştırma konusu yapmaktadır. Bir anlamda burada, insanların zihinsel yapısının ve toplumsal tecrübelerinin davranışları nasıl etkilediği büyük önem arz etmektedir.

Sosyal öğrenme kuramına göre toplumsal cinsiyete dair kurallar, başkalarının gözlenmesiyle, pekiştirme ve ceza uygulamalarıyla, taklit aracılığıyla kazanılmaktadır. Buna göre insanların bilgi kaynakları; başkalarını model alma, yaşanan veya onaylanan toplumsal tecrübeler ile eğitimden oluşmaktadır. Özellikle ebeveynler, akranlar, meslek ve eğitim açısından öne çıkan insanlar, vazgeçilmez modeller arasındadır. Bunlar, bir şekilde insana toplumsal cinsiyet rollerini öğrenmede katkı sağlamaktadır. Bu, sosyalleşmenin bir gereğidir.

Toplumsal cinsiyetin kazanılmasında kitle iletişim araçları da pekiştirici bir rol üstlenmektedir. Zira buralarda annenin yerinin neresi olması ve babanın hangi rolleri üstlenmesi gerektiği, kültürel normlar çerçevesinde çocuğa benimsetilmektedir. Buna göre kadın, ev işleriyle sorumlu tutulurken; erkek daha çok mesleki alanlarda öne çıkarılmaktadır.

Eğitim süreci de, insanların yeteneklerinin ve bilgilerinin ortaya çıkarıldığı, zenginleştirildiği ve yönlendirildiği bir diğer alandır. Burada, öğretmenler ve arkadaşlar ön plandadır. Bunların katkısıyla insanlar, geleceklerini tasarlamaktadır ve hangi alanlarda kendilerini göstereceklerine karar vermektedir. Elbette bunu yaparken benlik düşüncesi (self-reflective) bağlamında belirli bir değerlendirme yapılmaktadır. Buna göre kızlar; genelde sekreter, hasta bakıcı ya da öğretmenliği tercih edebilir. Erkekler ise; teknoloji sahasında, bilimsel ve fiziksel aktivitelerde kariyer yapabilir.

İnsanların yaşadıkları deneyimler ve toplumun onlara sunduğu tecrübeler de, toplumsal cinsiyetin kazanılmasında etkilidir. Sonuçta onun hayatına yön veren sosyo-kültürel ilkelerin hepsini keşfedecek ömrü yoktur. Bu noktada başkalarının tecrübelerine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Jung'un ifadelerinde geçen "kolektif

bilinçaltı yaşantıları”nın birey için önemi büyüktür. O, söz konusu toplumsal tecrübeleri edinirken faydalı olanı tercih etmektedir.

Hangi vasıta ile elde edilirse edilsin örnek alınan unsurlar, var oldukları kültürün izlerini taşımaktadır. İnsanlar da, bunlardaki prensipleri gözlemlemektedir. Böylece kültürel normlar ve değerler, bireylere yönlendirilmektedir. Kişiler de, bunları mevcut ya da yeni geliştirecekleri tutum ve davranışlarda kullanmaktadır. Böylelikle söz konusu ilke ve prensiplerin hitap ettiği alanla beraber kendileri de zenginleşmektedir.

Toplumsal cinsiyet, aynı zamanda insanların cinsiyete dair rollerini de belirlemektedir. Örneğin kızlarda “ben bir kızım” dolayısıyla ‘kız gibi davranmalıyım’ duygusu ve buna paralel uygulamalar vs. söz konusudur. Bilhassa altı ve yedinci yaşlarda cinsiyet tutarlılığı kazanılmaktadır.

Sonuç itibarıyla Bandura, insan davranışlarının *üçlü karşılıklı determinizm* olarak adlandırdığı üç unsurla açıklanabileceğini dile getirmektedir. Bunlar, şunlardır: Davranış, Çevre ve Kişisel Faktörler.

Kişisel faktörler, toplumsal cinsiyete dair kavramlar, davranışsal ve hükümsel ilkeleri içermektedir. *Davranış*, faaliyet örneklerini; çevre ise, günlük hayatta karşılaşılan daha geniş sosyal etkileri ifade etmektedir. Ancak bu faktörlerin karşılıklı ilişkisi, eşit kuvvette ve zamanda gerçekleşmemektedir. Biri, diğerinden daha baskın olabilmektedir.

İnsanın fiziksel ve sosyo-kültürel unsurlardan oluşan bir *çevresi* vardır. Bu, genelde onlara *olması gerekeni* hatırlatmaktadır. Ancak davranışları yönlendiren birincil etki, başlı başına insandır. Onu ve davranışlarını etkileyerek onlara bazı şeyleri yapma ya da bazı şeylerden uzak durma noktasında koşulları hazırlayan, imkanları sunan ya da sınırlayan da “çevre”dir. Ancak etkileşim için ikisi de şarttır (Bussey ve Bandura, 1999: 3 ve 4, 14, 15, 30-38; Bandura, 1989).

Bandura’nın ortaya koyduğu bu yaklaşım, öğrenme ve davranış konularına yönelik araştırmalar yapılmasını teşvik etmiştir. O, zihinsel yaklaşımı tespit edildiğinde insanın davranışlarını anlamının, tahmin etmenin ve değiştirmenin mümkün olacağını iddia etmiştir (Stone, 1998: 1-6).

Sonuç olarak sosyal öğrenme kuramında toplumsal cinsiyete dair verilerin sonradan öğrenildiğine dikkat çekilmektedir. Toplumsal cinsiyetin sonuçlarından

ziyade bunun nasıl öğrenildiğine odaklanılarak konuya farklı bir bakış açısı geliştirilmiştir.

1.5.1.3. Bilişsel Gelişim Kuramı

Bilişsel gelişim kuramı, Kohlberg'e aittir. Ona göre çocuklar, kendilerini bilişsel olarak olgunlaştıklarında kadın ya da erkek olarak sınıflandırmaktadır. Buna göre davranmaya çalışmaktadır. Temelde Piaget'e dayanan bu kuram, toplumsal cinsiyeti çocuğun kadınsı ya da erkeksi olmayı istemesinin ödüllendirilmesi olarak görmez. Toplumsal cinsiyet, daha ziyade insanın kendisini kız ya da erkek olarak kimliklendirmesidir. Böylelikle bu yaklaşım, sosyal öğrenme kuramından ayrılmaktadır.

Çocuk üç yaşlarında cinsiyetinin farkına varmaktadır. Beş ve yedi yaşları arasında artık toplumsal cinsiyete dair basmakalıp yargılardan etkilenmektedir. Yani kendilerinde toplumsal anlamda bir cinsiyet algısı ve bir kimlik bilinci oluşmaktadır. Bu, söz konusu kuramın en önemli kavramı olan *bilişsel tutarlılıktır*. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet hususunda insanın kendine uygun bulduğu ile cinsiyetine dair bilinçliliği arasında bir tutarlılık oluşmaktadır. Buna göre insanların hayatında “kızlar, ev işleriyle meşguldür; ben bir kızım” şeklinde bir önerme söz konusudur.

Bireylere sunulan toplumsal cinsiyetin gerektirdiği tutum ve davranışları yerine getirenler, mutlu olabilir. Kişi, ergenlik dönemine kadar bilişsel tutarlılığa ulaşırsa, bundan sonra onun toplumsal cinsiyeti bir daha değişmemek üzere yerleşir (Bussey ve Bandura, 1999: 676-713; Sabuncuoğlu, 2006: 91). İnsanın toplumsal cinsiyet kavramını önce kendi dünyasında içselleştirmesi, sonradan kendisine sunulan rolleri kabullenmesinde katkı sağlayacaktır.

1.5.1.4. Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı

Toplumsal cinsiyet şeması kuramı, Bem (1981) tarafından geliştirilmiştir. Çocukların cinsiyetle alakalı düşünce ve davranışlarını açıklamaktadır. Bu kuram, sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramlarının temel yaklaşımlarını bir araya getirmektedir (akt. Dökmen, 2010: 68).

Bu kurama göre toplumsal cinsiyet evrenseldir; her kültürde, her toplumda, her memlekette kendine bir yer bulmuştur. İnsanlar, gözlem, özümseme ve değerlendirme yoluyla bunu öğrenmektedir (Damarlı, 2006).

Şema, bilişsel bir yapıdır. Bireyin algılarını düzenleyen ve yönlendiren bir çağrışımlar bütünüdür. Gelen veriyi şema ile alakalı kavramlarla incelemeye ve içselleştirmeye hazır oluşu sağlamaktadır. Burada kişiye gelen her uyarıcıya bir karşılık ve anlam verme işlemi, onun tercihilerine göre yapılmaktadır. Veriyi toplumsal cinsiyet konusuna göre işleme ise tüm nitelikleri ve davranışları ile *kadını* ve *erkeksi* gruplara ayrılmaktadır. Buna göre bireyler, önce mevcut cinsiyet algılarını gözlemlemekte ve öğrenmektedir. Sonrasında onlar; kendi cinsiyetlerini, kendi konumlarını belirlemektedir ve buna göre kendilerine ait benlik kavramı geliştirmektedir. Bir anlamda bir cinsiyet şeması oluşturmaktadır (Damarlı, 2006: 34).

Hayattaki birçok şey, toplumsal cinsiyetten nasibini almaktadır. Mesela “arabalar erkekler için uygun oyuncaktır; ama kızlar için değildir” ifadesi, bunun en güzel örneğidir. Bu tür sınıflama örneği, Kohlberg’in sistemindeki sınıflandırma ve etiketleme ile paralellik göstermektedir. Ancak ondan farklı olarak burada sınıflamanın gereğini yerine getirme, yani bir faaliyet gösterme gerekli değildir. Yani bilişsel tutarlılığın gerçekleştirilmesi, burada şart değildir. Çocuklar, kendileri de dahil olmak üzere her şeyi cinsiyet çağrışımlarına göre işlemeyi öğrenmektedir (Dökmen, 2010:77).

Bu kuram, çocukların cinsiyet hususunda kesin bir ayrıma gidemediği düşüncesi nedeniyle eleştirilmiştir (Bussey ve Bandura, 1999: 11). Diğer bir deyişle bu yaklaşımda kişinin toplumsal cinsiyet algısına göre bir faaliyet gösterme zorunluluğu yoktur. Ancak bu durum toplumsal düzen açısından sıkıntı oluşturabilir. İnsanların cinsiyet/toplumsal cinsiyet konusunda faaliyet göstermemesi hem cinsiyet kimliğinin kendisinde yerleşmemesine hem de ileride çevresindeki insanlara konuyla ilgili model olma sorumluluğunu yerine getirememesine neden olabilir.

1.5.1.5. Toplumsal Cinsiyete Dair Diğer Yaklaşımlar

Toplumsal cinsiyet konusunda feminist yaklaşımlar da görüş bildirmiştir. Onlar, toplumda kadının sınırlı bir faaliyet alanına sahip olduğuna inanmaktadır. Kadın ve erkek arasında eşitlik sağlama amacını gütmektedir. 18. yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren feminizm, siyasal, sosyal, kültürel ve eğitim gibi sahalarda kadınların kendilerini ifade etmeleri gerektiğini beyan etmektedir (Sevim, 2005: 54).

Feminizm, kadınların haklarını kazanması hususunda farklı çözümler üretmiştir. Örneğin liberal feministler, eğitimi bu konuda öne çıkarmıştır (Sevim, 2005: 55-60). Radikal feministler ise, kadının özel hayatını kurması gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede o, biyolojik iş bölümüne dayalı olan ailenin ve evlilik kurumunun ortadan kalkmasını öngörmüştür (Sevim, 2005: 75-86).

Kadına hak ettiğini düşündükleri konumu verme çabasında olan feminizm, toplumun temeli olan aile, evlilik ve ahlak gibi kurumları yok etmektedir. O, yahut insanları “ya kariyer ya da ev” şeklinde bir tercihe zorlamaktadır. Bu da, onların bir alanı ihya ederken diğer alanı ihmal etmelerine neden olmaktadır. Bunun neticesinde boşanmalar artmakta, ailelerin sayısı azalmakta, toplum içerisinde var olan dengeler sarsılmaktadır (Avcı, 2007: 191). Diğer taraftan ‘her şeye rağmen kadının yüceltilmesini’ kendisine amaç edinen feminizm, erkek cinsini de yadsımaktadır. Bu durum, tabiatın kanununa, biyolojik ve psikolojik temellere ters düşmektedir. Zira insanlığın devamı, ikisinin de işbirliğini gerektirmektedir.

Dinler, hassaten İslam dini de, toplumsal cinsiyet hususunda görüş bildirmiştir. O, kadını ve erkeği, öncelikle Tanrı’nın bir ödülü olarak değerlendirmiştir. Cinsiyeti insanların tercihine bırakmamıştır ve onu üstünlük aracı edinmemiştir (Şura, 26: 49-50). İnsanları değerli kılan şey hussunda *dini sorumluluğu yerine getirmeyi* (takva) ölçü kabul etmiştir. Yani takva, burada belirleyici bir niteliktir. Zaten Tanrı da, emir ve yasaklarını hem kadına hem de erkeğe yöneltmiştir (Ahzap, 33: 35; Tin, 95: 1-6).

İslam dini, kadına ve erkeğe dair özel bir yaklaşım geliştirmiştir. Kadın ve erkek arasında hayatın sorumlulukları açısından bir iş bölümü oluşturmuştur. Buna göre kadın, çocuklarından ve evinden sorumludur; erkek ise, evin geçimini sağlamakla görevlidir (Nisa, 4: 34). Ancak tarih içerisinde bu roller, zamanla değişebilir. Bu anlamda kadın da, belirtilen görev ve sorumlulukları üstlenebildiği takdirde evin reisi olabilir (Topaloğlu, 2001: 79; Bayraklı, 2007: 43-45; Karslı, 2003: 160;).

İslam dininde bilhassa kadının *anneliği* öne çıkarılmıştır. Zira Kur’an’da onun çocuğunu dünyaya getirmede yaşadığı güçlükler ve fedakarlıklar dile getirilmektedir. Kadının hassaten yaşlandığında mutlaka iyi muameleye tabi

tutulması emredilmektedir. Bu yönde de insanlar teşvik edilmektedir (Lokman, 31: 14-15; İsrâ, 17: 23-24).

Diğer taraftan kadının sosyal, ekonomik, hukuki hayatında dair ölçüler koyan İslamiyet, toplumun düzenini inşa etmeye çalışmıştır (Nur, 24: 2-4, 22-25, 32; Talak, 65: 4; Maide, 5: 5; Bakara, 2: 282). Ama yine de kadının toplumdaki yeri ve önemi hala tartışılmaktadır (Martı, 2009: 101-115).

Sonuç itibariyle toplumsal cinsiyet, her toplumda yapı olarak varlığını hissettirmiştir; içeriği ise, kültürden kültüre değişiklik göstermiştir. Toplumsal cinsiyet, bilim sahasına da konu olmuştur. 1970 yılından itibaren konuyla ilgili birçok çalışma yapılmış ve yaklaşım geliştirilmiştir. Fakat bununla ilgili genel geçer bir sonuca ulaşamamıştır. Zira bugün biyolojik niteliklerden uzaklaşmadığı, dolayısıyla bağımsız kavram olmadığı noktasında toplumsal cinsiyet hala tartışılmaktadır (Yogev, 2006: 1-5). Bu da, konuyla ilgili çalışmaları teşvik edici bir güç olarak değerlendirilebilir. Çünkü o, insanların yaşamlarını nasıl sürdüreceklerinin adeta reçetesini sunmaktadır, insanların düşünce tarihlerinin ve kültürel yaklaşımlarının izlerini taşımaktadır.

1.6. DİNDARLIK, DİNÎ BAŞA ÇIKMA ve PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu araştırmada esasen incelenen konulardan birisi de, dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleridir. Bu noktada çalışmanın bu bölümünde bu üç konunun birbiriyle olan ilişkileri hakkında bilgi verilecektir. Böylelikle araştırmanın temelini oluşturan konular hakkında muhataplarda genel bir kanaat oluşturulacak ve yapılan bu araştırmanın alana nasıl bir katkı sağlayabileceği hususuna açıklık getirilecektir.

1.6.1. Dindarlık Biçimleri İle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler

Din, insanlara nasıl yaşayacağı, durumlar karşısında nasıl bir tutum geliştireceği hususunda bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakış açısı, bireyler tarafından yorumlanarak yaşama yansımaktadır. Bunun neticesinde de *dindarlık biçimleri* ortaya çıkmaktadır.

İnsanlar, dini algılayış biçimlerine göre hem kendisini hem de çevresindekilerini değerlendirmektedir. Bu durum bireylerin sorunları yorumlamasını ve onlarla mücadele etme sürecini etkilemektedir. Bunun sonucunda da *dinî başa çıkma faaliyetleri* oluşmaktadır.

Dini değerlere önem veren, diğer bir deyişle, dindar olanlar dinî başa çıkma faaliyetlerini daha fazla kullanmaktadır. Çünkü din, dindar insanların yaşamlarının temelde belirleyicisidir (Yapıcı ve Zengin, 2003; Hayta, 2000; Acar ve ark. 1996; Mahmoudi ve ark. 2007). Yapılan bir araştırmaya göre dini eğitim alan ilahiyat fakültesi öğrencileri, stres oluşturan bir olayla karşılaştıklarında olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini diğer fakültedekilere göre daha fazla kullanmaktadır (Ekşi, 2001: 218). Topuz (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise *taklit, tahkik ve zevk* şeklinde ilerleme kaydeden dini gelişim olumlu yönde ilerdiği takdirde insanların sorunlarını ele alış tarzları da değişmektedir. Buna göre meseleler, daha gerçekçi ele alınmaktadır, çözülmeye çalışılmaktadır ve konuyla ilgili her türlü yardım kabul edilmektedir. Buna karşın *inançsızlık* ya da *aldatıcı dindarlık* şeklinde bir olumsuz dini gelişim söz konusu olduğunda ise sorunlar görmezlikten gelinmektedir. Bu çerçevede alkol ilaç vs. alımına başvurulmaktadır. Bir anlamda gerçeklerle yüzleşme ve bunların üstesinden gelme çabası gösterilmemektedir (s. 150).

İnsanların dindarlık biçimleri de, dinî başa çıkma yöntemleri üzerinde etkilidir. Buna göre her birey, dini yaşayış tarzları paralelinde problemlerle başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir. Bu süreçte benimsenen dindarlık biçiminin etkisi açık bir şekilde hissedilmektedir. Örneğin iç güdümlü dindarlar, dini değerleri her hangi bir maddi menfaat olmaksızın benimsemektedir. Burada değerler, amaç edinilmiştir. Kişi, tüm benliğiyle onlara teslim olmuştur, gereğini yapmak için mücadele vermektedir. Bu tür eğilimdeki birey, manevi içerikli başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir. Genelde o, *manevi temelli dinî başa çıkma* yöntemlerini kullanmaktadır. Burada Tanrı'nın rızasına odaklanılmaktadır ve problemler olumlu bir yaklaşımla çözülmektedir. İnsan, bu süreçte sürekli ümitvardır. Söz konusu riskleri de, kişisel gelişim için bir fırsat olarak görmektedir (Mickley, 1990: 115-116). Buna karşılık dini, farklı menfaatlere ulaşmak için kullanan dış güdümlü dindarlar, sorunlarını çözerken kendilerini ölçü almaktadır. Bu süreçte kendilerini çok az gözden geçirmektedir. Yine dış güdümlü dindarlar, mevcut

yaklaşımlarını korumak kaygısıyla dinî başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır ve tercihlerini bu çerçevede yapmaktadır. Bu noktada onlar, genelde *salih amel ve dua* gibi başa çıkma tarzlarına başvurmaktadır.

Arayış dindarlığına sahip olanlar ise; manevi unsurları bulma çabasıdır. Bunlar, başa çıkma sürecinde aktif olarak rol oynamaktadır (Pargament, 1997: 195; Pargament ve ark. 1992a: 509). Genelde problemlerin kendilerine katkısı olmayacağı kaygısını taşımaktadır. Arayış dindarlığına sahip olanlar çoğunlukla *salih amel ve dini memnuniyetsizlik* gibi dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir (Pargament ve ark. 1992a).

Sonuç itibariyle hayatta kalmanın kuralları, birçok mekanizma tarafından farklı şekillerde koyulmuştur. Din ve dini değerler, bunların başında gelmektedir. Hatta insanlar tarafından çoğunlukla tercih edilmektedir. Bu çerçevede temel değerler ve bunların yorumlanmış tarzı, her alanda olduğu gibi insanın koşullarını zorlayan problemlerle mücadele etmesinde de belirleyicidir. Bu temel değerler öyle ki, kişinin çözüme ulaşma noktasında yol haritasını çizebilmektedir. Bu noktada yürüttüğümüz doktora çalışması, değerleri yaşayış tarzının dinî başa çıkma faaliyetleriyle ilişkisini netleştirme hususunda literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.6.2. Dindarlık Biçimleri İle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler

Psikolojik iyilik halleri, kişinin kendisiyle ve çevresiyle ilgili geliştirdiği tutum ve bundan edindiği tatmini ifade eder. Onun becerilerini, değerlerini ve anlam duygusunu içerir (Ryff, 1995). Bu çerçevede kişinin kendini değerlendirmesi, yaşama yüklediği anlam, başkalarıyla kurduğu ilişkiler, koşulları organize etme kabiliyeti, karar verebilme yeteneği vs. gibi psikolojik iyilik hallerinin muhtevasını oluşturmaktadır.

İnsanın psikolojik olarak iyi olmasını birçok unsur etkilemektedir. Din de, bunlar içerisinde yer almaktadır. Özellikle dinin insanın ruh sağlığına olumlu anlamda katkı sağlayıp sağlamadığı konusu, günümüze kadar tartışılmıştır. Bu konuda Freud'dan itibaren birçok bilim adamı, çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Konuyla ilgili tespitlere önceki bölümlerde yer verildiği için burada teferruata girilmeyecektir.

Genel olarak insanın dinle hayatına kattığı anlam ve bu çerçevede kurulan bir yaşantı, varoluşsal kaygıları azaltmaktadır. Dolayısıyla da din kişinin psikolojik iyiliğine katkı sağlamaktadır (Kıraç, 2007). Yine Tanrıyla yakın irtibatın ve onun buyruklarını yerine getirmenin diğer bir deyişle dindarlığın insanın yaşam memnuniyetini ve ümit duygusunu artırdığı, stresi azalttığı tespit edilmiştir (Ellison ve ark. 2001). Bu da, insanın psikolojik iyilik haline katkı sağlamaktadır.

İnsanların dini yaşayış tarzlarının psikolojik iyiliğe katkısıyla ilgili olarak değişik çalışmalar yapılmıştır. Buna göre dini içselleştiren, onunla bütünleşen insanların psikolojik olarak iyi oldukları, sağlıklı oldukları görülmüştür. Öyle ki iç güdümlü dindarlığa sahip olanların daha az suçluluk duygusu hissettikleri, kişisel anlamda kontrol ve bütünlük duygusuna daha fazla sahip oldukları görülmüştür (Ventis, 1995: 38-45).

Diğer taraftan iç güdümlü dindarlık, var olan her şeyle bütünleşme ve barışık olma durumunu ifade eder. Bir araştırmada iç güdümlü dindarlığa sahip olanlarda ruh sağlığını tehdit eden düşmanlık duygusu ya da paranoid düşüncelerin olmadığı görülmüştür. Dış güdümlü dindarların ise hayata ve varlığa dair çıkarıcı bir yaklaşım geliştirmeleri sebebiyle psikolojik rahatsızlıklara daha yatkın oldukları tespit edilmiştir. Bir anlamda psikolojik rahatsızlıklarla dış güdümlü dindarlık arasında pozitif bir korelasyon söz konusudur (Pargament, 2005:303; Salsman ve Carlson, 2004: 125-128).

Bazı çalışmalarda iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık ile psikolojik iyilik hallerinin bazı boyutları arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Buna göre onun psikolojik iyilik hallerinin boyutlarından olan kişisel gelişim, çevre becerisi ve özerklikle negatif ilişkisi mevcuttur (Cırhinlioğlu, 2006). Bazıları ise, muhafazakar yaşam tarzının psikolojik iyilik halleriyle pozitif bir ilişkisi olduğunu tespit etmiştir (İşgör, 2011). Bazı çalışmalara göre ise göreceli, esnek inanç sahipleri, diğerlerine göre psikolojik iyilik haliyle anlamlı bir ilişkiye sahiptir (Ekşioğlu, 2011).

Psikolojik iyilik halleriyle dindarlık biçimleri arasındaki ilişkiye dair farklı verilerin varlığına rağmen genelde din/dindarlık, önce de belirttiğimiz gibi, insanın ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Konuyla ilgili farklı sonuçlar ise daha çok farklı evren ve örneklem seçilmesinden ya da farklı ölçeklerin kullanımından kaynaklanmaktadır. Bu noktada çalışmamız, insanların dini yaşayış biçimlerinin

psikolojik iyilik halleriyle ilişkisi hakkında yaptığı tespitlerle literatürü zenginleştirmeyi, konuyla ilgili somut veriler sunmayı amaçlamaktadır.

1.6.3. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri İle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler

İnsanlar, hayatta kalmak adına farklı içerikte birçok sorunla mücadele etmektedir. Bu hususta çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Balaban, 2000: 1-8; Kula, 2002: 237-238; Özgüven, 1992: 5-13; Hossain, 2005: 1-8; Yaşan ve Gürgen, 2004: 16-19; Ilgar, 2001: 66; Pargament, 1997: 6). Din de bunlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu konu, literatürde *dinî başa çıkma faaliyetleri* olarak adlandırılmaktadır.

Karşılaşılan her sorun içeriğine göre kişinin hayatında olumsuz duygulara, düşüncelere ya da davranışlara sebep olur. Dolayısıyla da onların psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik vs. anlamda sağlığını olumsuz etkilemektedir. Örneğin depresyon nedeniyle hayatları alt üst olmuş insanların hissettiği çaresizlik ve ümitsizlik ya da geleceğe dair belirsizlik yaşayanların yaşadıkları kaygı, bunlardan bir kaçıdır (Kula, 2006: 77; Şahin, 2002: 155-156). Bu çerçevede insan, dinin de yer aldığı başa çıkma yöntemleriyle problemlerin üstesinden gelmeye çalışır. Böylece hayata dair geliştirdiği anlam duygusunu korumakta ya da güncellemektedir (Bjorck'tan akt. Maynard ve ark. 2001: 65).

İnsanların mücadele ettiği problemler kadar bunlarla mücadele etme araçları da insanların ruh sağlığını dolayısıyla da psikolojik iyilik halini etkilemektedir. Örneğin savunma mekanizmaları, sorunlara kesin bir çözüm getirmeyebilir. Hatta sıklıkla başvurulduğunda zararlı da olabilmektedir (Morgan, 1991). Bu da, insanın ruh sağlığına zarar verebilir.

Pargament ve ark. (2003)'na göre dinin önerdiği başa çıkma yöntemlerinin ruh sağlığına ya da psikolojik iyilik haline katkısı ise belirli kriterler bağlamında değerlendirilmektedir. Buna göre kişiler, kabullendikleri dinin bazı inanç ve pratiklerini, diğerlerine göre daha iyi bulabilir. Ya da kişiye fayda sağladığı için dini yöntemler sorunların çözümünde tercih edilebilir. Yahut problemin oluşturduğu isteklerle dinin öne sürdüğü ya da toplumun önemseydiği değerlerin örtüşmesi durumunda dini değerler önemli hale gelebilir. İşte bu gibi durumlarda dinî başa çıkma yöntemleri insanın ruh sağlığını olumlu etkilemektedir. Ancak dini değerler, sorunu çözemiyorsa, istenilen sonuç alınamıyorsa, ya da kişinin değer tercihleri

toplumsal sistemle uyuşmuyorsa o zaman dinî başa etme yöntemleri, psikolojik iyilik halini tehdit edebilir (akt. Ayten, 2012b: 68-69). Bir anlamda dinî başa çıkma yöntemlerinin katkısı, onun gerçekleştireceği amaç, sonuç ve sosyal sistemle uyumuna bağlıdır.

Dinî başa çıkma yöntemlerinin ruh sağlığıyla ilişkisine dair çalışmalar vardır. Buna göre din, ancak dindar insanlar için bir çözüm aracı olarak da görülebilir (Şahin A, 2006). Dolayısıyla da dinî başa çıkma yöntemleri, dini hassasiyeti olanların ruh sağlığına olumlu katkı sağlayabilir. Çünkü insanlar, bağlandıkları üst değerler sayesinde sorunları gözlerinde büyütmez ve ümit duygularını yitirmez. Bu çerçevede de ruh sağlıkları, diğerlerine göre daha iyidir (Şengül, 2007).

Ayrıca hayatın zorlu koşulları karşısında dinin önerdiği dua, tövbe, sabır, ahiret vs. tarzındaki mekanizmalar, sorunların nasıl değerlendirileceği ve bunların üstesinden nasıl gelinebileceği konusunda katkı sağlayabilir ifade ettiğimiz bu mekanizmalar, manevi anlamda destek olabilir. Bu da, kişinin bireysel anlamda olgunlaşmasına, gelişmesine ve kendisiyle barışık bir yaşam tesis etmesine özetle psikolojik iyiliğine katkı sağlayabilir (Hayta, 2000:177).

Bilindiği üzere dinî başa çıkma faaliyetlerinde gösterilen eğilimlerden birisi de *öze dönük başa çıkmadır*. Burada problemler çözülürken kişisel anlamda sorumluluk yüklenme söz konusudur. Bu yaklaşıma göre Tanrı, insana kendi hayatını yönetme yetkisi vermiştir. Konuyla ilgili bir araştırmaya göre öze dönük başa çıkma ile psikolojik iyilik hali arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir (Trankle, 2006: 31). Diğer bir deyişle insanların sorunlarla birebir mücadele etme girişiminin artması, psikolojik iyilik hali puanını düşürür. Yani problemlerle tek başına mücadele eden insan, tüm gücünü bu yönde sarf etmektedir. Bunu yaparken de üst bir varlıktan destek görme duygu ve düşüncesine sahip değildir. Bu da, elbette insanı ruhen ve bedenen yıpratır.

Yine manevi destek arama, işbirlikçi dinî başa çıkma, dini destek sağlama, insanlara yardımcı olmakta gibi olumlu dinî başa çıkma faaliyetleri, sorunun oluşturduğu psikolojik baskıyı azaltmaktadır. Buna karşılık olumsuz dinî başa çıkma faaliyetleri ise (örn. Olumsuz olaylar, Allah'ın gazabıdır), insanın ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir ve stresi daha da artırmaktadır (Ayten, 2012:70-71).

Kısacası dinî başa çıkma faaliyetleri teorisinin geliştirilmesinin gerekçelerinden birisi de din ile onun insanın ruh ve beden sağlığı üzerindeki etkisini tespit etmektir (Pargament ve ark. 1992a: 504-513). İnsanların zor zamanlarında dini değerlere rağbet etmesi, meselelerini onu referans göstererek ya da onun sunduğu mekanizmalarla çözmeye çalışmasının mutlaka psikolojik sonuçları vardır. Bu doğrultuda bu çalışma, gerek dindarlığın, gerekse dinî başa çıkma faaliyetlerinin psikolojik sonuçlarını seçtiği evren ve örneklem bağlamında tespit ederek alana somut veriler sunmayı hedeflemektedir. Böylelikle bu çalışma, literatüre katkı sağlanacaktır.

1.7. SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER İLE DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ ve PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Çalışmamızın kapsamı içerisinde sosyo-demografik özellikler (yaş, eğitim, medeni durum, dindarlık düzeyi, ikâmet yeri, gelir düzeyi) ile dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkinin tespiti de bulunmaktadır.

Bilindiği üzere insanların sahip oldukları sosyo-demografik özellikler, onların dini algılama ve yaşayış biçimlerini, sorunlarını çözme tarzlarını ve sonuçta psikolojik sağlıklarını etkilemekte ve biçimlendirmektedir. Bu nedenle bu bölümde konuyla ilgili bilgi verilecektir. Böylece araştırmanın konusu hakkında muhataplara genel bir bakış açısı sunulacaktır. Konuyla ilgili tespitler, şu şekildedir:

✓ Yaş Değişkeni ile İlgili Veriler

Genel olarak yaş ile dindarlık biçimleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Diğer bir deyişle kişilerin yaşları ilerledikçe dine daha da fazla eğilim göstermektedir. Yani onlar, daha da dindarlaşacaktır (Ryan ve ark. 1993; Çelik, 2002; Mehmedoğlu, 2004; Acar ve ark. 1996; Yıldız, 2006a). Bunda yaşın ilerlemesiyle birlikte insanın ölüm korkusu ve -islami prensiplere göre- ahiret ve hesap verme endişesi etkili olabilir.

Yaş değişkeni, insanların sorunlarını çözme yöntemleri üzerinde de etkilidir (Kavas, 2013; Kula, 2005). Bilhasa ilerleyen yaşa binaen hem olumlu hem de olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerine başvurma olasılığı artmaktadır (Topuz, 2003; Ayten ve ark. 2012a; Ayten, 2012b). İnsanların yaşları ilerlemesine bağlı olarak dinî

başa çıkma yöntemlerine daha fazla eğilim gösterilmesi dine rağbetin artmasıyla ilgili olabilir. Buna göre dindarlık arttıkça bireyler, sorunlarını dini değerleri çerçevesinde çözecektir.

Yaşın ilerlemesine paralel olarak insanların psikolojik iyilik halinde de değişimler söz konusu olmaktadır. Örneğin çevre becerisi daha da artmaktadır. Yani kişi, yaşamdan kazandığı tecrübelerin de etkisiyle koşulları tercihleri bağlamında organize edebilmektedir. Buna göre kişi, kendi kararlarını da verebilmektedir. Yani özerklik duygusu da yaşın ilerlemesine paralel olarak artmaktadır. Buna karşın kişisel gelişim seviyesi düşmektedir. Zira artık hayatında alışkanlıklar etkili olmaktadır (Ryff, 1991). Ancak bunun aksini ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Ryff, 1989a: 1076). Bunda muhtemelen örneklem ve evren farklılığı etkilidir. Diğer taraftan yaş değişkeni ile psikolojik iyilik halleri arasında bir ilişki tespit edemeyen çalışmalar da mevcuttur (Aytan ve ark. 2012a; Arnold ve ark. 2007).

✓ *Eğitim Düzeyi Değişkeniyle İlgili Veriler*

İnsanların zihinsel, sosyal vs. gelişimlerine katkı sağlayan eğitim düzeyi de dindarlık üzerinde etkilidir. Genelde insanların eğitim düzeyi arttıkça iç güdümlü dindarlık oranı azalmaktadır ve dış güdümlü dindarlık oranı artmaktadır (Kayıklık, 2000; Güven, 2008; Koç, 2010). Bazı çalışmalarda insanların eğitim düzeyine paralel olarak dinden kopabileceği ya da dine daha da bağlanabileceği dile getirilmiştir (Topuz, 2003). Bu tür farklı veriler, araştırmanın yürütüldüğü farklı evren ve örneklemle ilgilidir. Ancak üzerinde durulması gereken bir husus vardır ki o da, genelde insanların eğitimle birlikte dini değerlere samimiyet çerçevesinde gerçekleşen bağlılığının azalmasıdır. Bunda muhtemelen eğitim dünyasının insanın bakış açısında oluşturduğu değişimler ve gelişimler etkilidir.

Eğitim düzeyi, insanların sorunlarını çözme biçimleri üzerinde de etkilidir. Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe insanların dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma olasılığı da azalmaktadır (Ekşi, 2001; Kavas, 2013; Kula, 2005). Bunun muhtemel gerekçesi, insanların eğitimle birlikte bakış açılarının zenginleşmesi ve hayatlarını dinin dışında bir yaklaşım içerisinde sürdürme gayretidir. Bir anlamda din, artık onlar için tek alternatif değildir.

Yine insanların eğitim seviyelerine bağlı olarak kullandıkları dinî başa çıkma faaliyetlerinin içeriği de değişebilmektedir. Örneğin eğitim düzeyi yüksek olan

ebeveynlerin çocukları daha olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır (Güner, 2006). Bunun aksini savunanlar da vardır (Topuz, 2003). Bu tür verilerin ortaya çıkması, araştırmanın gerçekleştirildiği farklı evren ve örneklemle ilgili olabilir.

Yine Ayten (2012b) tarafından yapılan bir araştırmaya göre eğitim düzeyi yükseldikçe olumsuz dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma oranı artmaktadır. Buna karşılık olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerine eğilim azalmaktadır (s.102).

Eğitim düzeyi, insanın psikolojik sağlığını da olumlu etkilemektedir. Buna göre eğitim seviyesinin artmasıyla insanlar, daha nitelikli ilişkiler kurmaktadır, yaşam amacı geliştirebilmektedir ve çevre becerisi de artmaktadır (Ahrens ve Ryff, 2006; Keyes ve ark. 2012). Bu tür verinin elde edilmesinde eğitimle birlikte insanların zihinsel, sosyal vs. alanda zenginleşmesi etkilidir. Böylelikle onlar, hayata yeni bir bakış açısı geliştirilebilir. Kendini ifade etme, başkalarıyla bu çerçevede bir ilişki kurabilme, koşulları lehte düzenleyebilme vs. gibi kabiliyetler kazanabilir. Bu da, elbette insanın psikolojik anlamda iyiliğine katkı sağlayacaktır.

✓ *Medeni Durum Değişkeniyle İlgili Veriler*

İnsanların medeni durumları da, hem insanın hayata bakış açısını ve yaşam biçimini değiştirmekte ve hem de düzenlemektedir. Bu noktada medeni durum ile dini yaşayış tarzı arasındaki etkileşim de farklılaşabilir. Yapılan araştırmalarda genelde evlilerin daha fazla dindar oldukları görülmüştür (iç güdümlü dindarlık) (Yıldız, 2006a; Aydemir, 2008; Koç, 2010; Şentepe, 2009). Bunun muhtemel gerekçesi ise, insanların evlilikle birlikte çevresine ve bilhassa çocuklarına karşı hissettiği model olma kaygısıdır. Bu da, kişiye sorumluluk duygusu kazandırmaktadır.

Medeni durum, insanların dinî başa çıkma faaliyetlerine yöneliminde de etkilidir. Özellikle kanser gibi çaresi çok az bulunan rahatsızlıklarda insanlar, dine ve onun sunduğu mücadele etme yöntemlerine başvurmaktadır (Çifçi, 2007). İnsanlar, zaten evlilikle birlikte ailelerine ve çevrelerine karşı belirli sorumluluklar üstlenir. Buna çözülmesi zor ya da belli bir çaba gerektiren problemler de eklenince mesuliyet daha da artacaktır. Bu hususta insanların dine her zamankinden daha fazla ihtiyacı olabilir. Bu da, elbette sorunlarla mücadele etme sürecine yansıtacaktır. Konuyla ilgili olarak Ayten (2012) tarafından yapılan bir araştırmanın bulguları bunu

destekler mahiyettedir. Buna göre genel olarak olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma faaliyetlerinde evlilerin puanları, bekarların puanlarından yüksek bulunmuştur. Bunda evlilerin diğerlerine göre daha fazla dindar olmaları ve sosyal sistemin gereklerini daha fazla içselleştirmeleri etkili olabilir (s. 99).

Medeni durum, insanların psikolojik iyilik hallerini de etkilemektedir (Kling ve ark. 1997). Bilhasa evlilerin bekarlara göre psikolojik olarak daha iyi oldukları görülmüştür (Aydemir, 2008; Şengül, 2007). Bunun nedeni şu olabilir: Evliler, her şeyden önce yaşamlarında ağır sorumluluklara rağmen kendilerine yol arkadaşı olacak -başta eşi olmak üzere- sosyal bir çevreye sahiptir. Bir anlamda burada bir güç dayanışması söz konusudur. Bu da, onun psikolojik iyilik haline katkı sağlayabilir.

✓ *İkâmet Yeriyle İlgili Veriler*

İnsanların yaşadıkları ortam ve burada hakim olan değerler, elbette insanların dinî algılayışlarında etkilidir. Buna göre çoğunlukla kırsal kesimde yaşayanların daha dindar olduğu tespit edilmiştir (Apaydın, 2001; Aydemir, 2008). Bunda büyük oranda kırsal kesimlerin diğerine göre değerlerine daha bağlı ve bunlara yönelik müdahalelere karşı daha dirençli olmaları etkilidir.

İkâmet yeri, insanların dinî başa çıkma faaliyetleriyle anlamlı bir ilişkiye sahiptir (Kula, 2005). Konuyla ilgili araştırmalar, genelde alan araştırması şeklindedir. Bu noktada bir karşılaştırma yapma imkanı elde edilememiştir. Ancak bilinen bir şey vardır ki, din insanların sorunlarını çözme hususunda önemli mekanizmalar sunar. İnsanlar da, dini değerleri bağlamında sorunlarıyla mücadele etmektedir (Güner, 2006; Hebert ve ark. 2009).

İkâmet yeri ile psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiye dair belirli veriye ulaşılamamıştır. Bunda araştırmaların alan çalışması olarak gerçekleşmesi ya da farklı ölçeklerin kullanılması etkilidir. Konuyla ilgili bir araştırmada ise mutlulukla ikâmet arasında ilişki tespit edilememiştir (Aydemir, 2008). Bunun aksi sonuç bulan araştırmalar da vardır (Lewis ve ark. 2005). Genel olarak mutsuzluğun da insanı çaresiz bıraktığı ve ümitsizliğe sürüklediği tespit edilmiştir (Karahan ve ark. 2007). Bu da, psikolojik iyilik halini olumsuz etkilemektedir.

✓ *Gelir Düzeyi Değişkeniyle ilgili Veriler*

İnsanların hayatlarını sürdürebilme adına ekonomik güç, insanların dindarlıklarını etkileyen bir diğer unsurdur. Genel olarak ekonomik düzey yükseldikçe dine yönelik bağlılık düşmektedir. Diğer bir deyişle ekonomik anlamda bir iyileşme, dini yaşayış tarzını olumsuz etkilemektedir (Topuz, 2003, Koç, 2010; Kıracı, 2007). Bunda muhtemelen insanların ekonomik anlamda gelişmeye paralel olarak dine ihtiyaç duymamaları ya da onunla ilişkilerini ertelemeleri etkilidir.

Gelir düzeyi ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre gelir düzeyi yükseldikçe insanların dinî başa çıkma faaliyetlerine daha az başvurdukları görülmüştür (Ekşi, 2001). Genelde de gelir düzeyinin yükselmesine paralel olarak olumsuz dinî başa çıkma yöntemleri tercih edilir (Topuz, 2003). Buna göre Pargament ve ark. (2003)'nın belirttiğine göre onlar, Allah'la güvene dayalı bir ilişkiye sahip değildir. Başkalarıyla ise uyumsuzdur (akt. Ayten, 2012b:69).

Bunun aksini söyleyenler de vardır (Şentepe, 2009). İnsanların gelir düzeyindeki farklılaşmalarla birlikte dinî başa çıkma faaliyetlerini daha az tercih etmelerinde maddiyatın sunduğu imkanlar etkilidir. Bu da, insanların dinî değerlere başvurma oranını azaltabilir.

Genel olarak gelir düzeyi ile psikolojik iyilik halleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Buna göre sosyo-ekonomik düzey arttıkça insanların psikolojik iyilik halleri puanları da artmaktadır (Yıldız, 2006b, Cenkseven, 2004). Düşük gelir düzeyi ise, insanların olumsuz duygulara kapılmasına ve ümitsizlik yaşamasına neden olmaktadır (Şengül, 2007; Aydemir, 2008). Bu da, onun psikolojik iyilik halini olumsuz etkiler. Ekonomik düzeydeki olumlu gelişmeler, insanların psikolojik sağlığına katkı sağlamaktadır. Bunda, ekonomik anlamda edinilmiş gücün etkisi vardır. Zira maddi güç, insana birçok anlamda farklı ve bir o kadar da çekici, etkili seçenekler sunabilir. Bu da, onu en azından ruhen rahatlatır.

✓ *Dinî İnanç Düzeyi Değişkeniyle ilgili Veriler*

Diğer taraftan insanlar, dine duydukları ilgi arttıkça dini yaşama hususunda daha hassas davranabilmektedir. Yaşadıkları değerlerin içeriği hususunda ve bunların nasıl yaşanacağı konusunda zihni ve fiili mücadeleye girebilmektedir. Bu da,

dindarlık algısını ve yaşanma tarzını olumlu etkilemektedir (Donohue, 1985). Diğer bir deyişle dindarlık düzeyi arttıkça iç güdümlü dindarlık da artacaktır.

Dindarlık düzeyi ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasındaki ilişkiyle ilgili olarak da şu tespitlerde bulunmak mümkündür. Genel olarak dindarlık düzeyi arttıkça insanların dinî başa çıkma faaliyetlerine yönelik rağbeti de artmaktadır (Kavas, 2013; Kula, 2005). Buna göre dindarlık ile dinî başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Ayten,2012).

Yine insanların sorunlarını çözme hususunda din adamlarından yardım alma olasılığı daha artmaktadır. Konuyla ilgili bir araştırmada problemlerin çözümü için din adamlarından yardım alanların çoğunun dindar olduğu görülmüştür (Acar ve ark. 1996: 52). Bu doğrultuda dindar insanların başvurduğu kaynaklar için de dinin etkisi oldukça fazladır. Yine dindar insanlar, çoğunlukla olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir (Pargament, 2001). Bu da, onların meselelerle mücadele ve onları çözüme kavuşturma konusunda başvurulan kaynakların seçiminde dinin etkisinin en somut göstergesidir.

Dindarlık düzeyi ile psikolojik iyilik halleri arasında da anlamlı bir korelasyon söz konusudur. Buna göre genel olarak dindarlar, psikolojik iyilik açısından daha iyimserdir, daha mutludur. Onların depresyon yaşama oranı düşüktür (Köylü, 2010; Güven, 2008). Onlarda dindarlıklarına paralel olarak özgüven duygusu yüksektir (Mutluer, 2006). Buna göre din ve dindarlık, insanların psikolojik iyilik hallerinde olumlu bir katkıya sahiptir. Burada dinin nasıl yaşandığı diğer bir deyişle dindarlık tarzı da etkilidir. Zira dini içselleştiren, onunla barışık olan kişiler, hem kendisinden hem de hayattan memnundur. Bu da, onların psikolojik olarak iyiliğine katkı sağlayacaktır.

1.8. KADIN ve DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNİ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ, PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde Kur'an kurslarının çoğunluğunu oluşturan kadınların dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri açısından nasıl bir niteliğe sahip oldukları hususunda genel bilgi verilecektir. Konuyla ilgili Kur'an kursları çerçevesinde yürütülmüş birebir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden bu konu, kadınlarla ilgili yapılan çalışmalar çerçevesinde işlenecektir.

1.8.1. Kadın ve Dindarlık Biçimleri

Kadınların dindarlıkları ya da hangi tür dini yaşayış biçimine sahip oldukları hususunda farklı bulgular söz konusudur.

Genel olarak ülkemizdeki araştırmalara göre kadınların dindarlık puanları, erkeklere göre daha düşüktür. Bir anlamda onlar, erkeklere nazaran daha az dindardır. Bunda dindarlık kriterlerinin etkisi büyüktür. Zira batıda, daha çok “kilise üyeliği ve devamlılığı” esas alınmıştır. Ülkemizde ise tercih edilen dindarlık ölçütleri ise, daha ziyade *dini inanç, davranış, duygu ve bilgidir* (Yıldız, 2006a:170; Uysal, 2006:145). Ancak bunun aksini savunan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Cirhinlioğlu ve Ok (2011) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kadınlar, erkeklerden daha fazla dindardır ve daha fazla dinî stres yaşamaktadır ve daha fazla dini çoğulculuğa sahiptir (s. 133). Başka bir çalışmada ise erkeklerin dindarlık hususunda uç noktalarda oldukları tespit edilmiştir. Dinle ilgisi çok güçlü olanlar da, dinle hiç ilgisi olmayanlar da erkeklerden çıkmıştır. Bilhassa evli erkekler, evli kadınlardan daha fazla dindardır (Acar ve ark. 1996: 45-56). Kadın ve erkek arasında dindarlık düzeyi açısından herhangi bir farkı tespit edemeyen çalışmalar da vardır (Kıraç, 2007; Aydemir, 2008). Kadınlar ve erkekler arasında dindarlık noktasında farklı görüşlerin gerekçeleri içerisinde evren ve örneklem farklılığı ile kullanılan ölçeklerin niteliği zikredilebilir. Diğer taraftan din, toplum içerisinde kadını korumakta, erkeği ise öne çıkarabilmektedir. Bu da, onların dindarlık düzeylerinde etkili olabilir, dini daha iyi yaşayabilme hususunda onlarda hassasiyet oluşturabilir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011).

Dindarlık, kadının ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerini de etkilemektedir. Bilhassa dini özellik ve davranış arttıkça geleneksel kadın zihniyetini yansıtan görüşler daha fazla benimsenmektedir. Dindarlığın sosyal yönüne giren özellikler ve davranışlar arttıkça modern kadın zihniyeti daha çok tasvip edilmektedir. Dindarlık veya dinin etki boyutu azaldıkça modern düşünceler artmaktadır (Uysal, 2006: 145-153). Bu doğrultuda din, genel olarak kültürel yapının ön gördüğü kadın ve erkek rolünü desteklemektedir. Bir anlamda insanlar, kültürel algıları bağlamında dini değerleri onaylamaktadır.

Kadınların dindarlıklarının içeriğine bakıldığında genelde halk inançları ön plandadır. Bir anlamda kadınların inançları, geleneksel, taklitçi ve merasimci bir

nitelik taşımaktadır. Fala, nazara, muskaya, rüyaya ve türbelere itibar etme vs. bunlardan bir kaçıdır. Bunda muhtemelen eğitim, ekonomik durum vs. açısından onlara sınırlı imkanların sunulması etkilidir. Şüpheci ve sorgulayıcı yaklaşım ise, genç yaş gruplarında söz konusu olmaktadır. Sonuç itibariyle kadınlar, dindarlığın hurafe ve batıl diye adlandırılan bölümünde yer alırken; erkekler, kitabi dindarlığa daha yakın görülmektedir. Eğitim düzeyi yüksek olan kadınlarda bireysel dindarlığa da rastlanabilmektedir. Ancak yaşa bağlı olarak kadın ve erkeklerin dindarlık eğilimlerinde artış gözlenmektedir (Şahin İ, 2006:337-342; Tekin, 2009: 113-114). Diğer taraftan kadınların erkeklere göre daha fazla dini şüpheye sahip olduğuna dair veriler de mevcuttur (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011).

Spilka ve ark. (1968)'nın belirttiğine göre dindarlık biçimleri açısından ise kadınlar, genelde iç güdümlü dindarlıkta erkeklerden daha yüksek puan almıştır. Dış güdümlü dindarlık hususunda cinsiyet farkına dair bir delile rastlanmamıştır Bu, en azından batı literatüründe ispat edilmiştir (akt. Kayıklık, 2000: 45). Ülkemizdeki bir çalışmada ise batıdaki aksine erkeklerin daha iç güdümlü dindarlığa sahip olduğu görülmüştür (Kayıklık, 2000: 70). Bunda muhtemelen kültürel şartlar ve araştırmanın uygulandığı evren ve örneklemin niteliği etkilidir.

Sonuç itibariyle literatürümüzde kadınların ve erkeklerin dindarlık biçimleri konusunda nihai bir neticeye ulaşılamamıştır. Çünkü dindarlık biçimleri; cinsiyet, bireysel özellikler ve toplumsal şartlar vs. gibi unsurlara göre değişiklik göstermektedir. Bu yüzden konuyla ilgili müzakereler devam edecektir. Ancak bu alanda yapılacak araştırmalar ortak bir kanaat oluşturamasa da insanlar ve değerleri yaşama biçimleri konusunda önemli veriler sunabilir. Bu doktora çalışması da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

1.8.2. Kadın ve Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri

Genel olarak cinsiyet, dini nitelik taşıyan ya da taşımanın başa çıkma faaliyetlerinde etkilidir. Yapılan çalışmalar, bunu göstermektedir (Ekşi, 2001; Kula, 2005).

Konuyla ilgili bir araştırmaya göre kadınlar, sorunlarıyla mücadele ederken *aktif dinî başa çıkma, sosyal destek arama, duygulara odaklanma, kabullenme* vs. şeklindeki başa çıkma tarzlarını kullanmaktadır. Erkekler ise, daha fazla olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerine başvurmaktadır (Ekşi, 2001: 202-203). Bu durumda

kadınlar, meseleleri daha duygusal ve daha kabullenici bir yaklaşımla ele almaktadır. Diğer bir deyişle olumlu dini başa çıkma faaliyetlerini daha fazla kullanmaktadır. Bir çalışmadaki sonuçlar, bunu destekler mahiyettedir. Buna göre kadınlar, erkeklere göre daha fazla olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerini tercih etmektedir. Ancak olumsuz dinî başa çıkma faaliyetleri açısından kadın ve erkek arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır (Topuz, 2003: 18). Ayten (2012b) tarafından araştırmaya göre ise, erkekler hem olumlu hem de olumsuz dinî başa çıkma faaliyetlerine kadınlara göre daha fazla başvurmaktadır (s. 65).

Kadın ve erkek arasında dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma hususunda bir farka rastlamayan çalışmalar da mevcuttur (Mahmoudi ve ark. 2007: 365; Güner, 2006: 70; Maynard ve ark. 2001: 71). Diğer taraftan Kavas (2013) tarafından yapılan bir araştırmada ise; kadınların stresle başa çıkmada erkeklere göre anlamlı düzeye ulaşmasa da daha fazla dış yardıma başvurdıkları tespit edilmiştir. Bu durum, *kaçma soyutlama (duygusal-eylemsel)* boyutunda ise anlamlılık düzeyine ulaşmış ve kadınlar, daha yüksek puan almıştır (ss. 123-127). Tüm bu veriler ışığında cinsiyet değişkeninin başa çıkma faaliyetlerini etkilediği sonucuna varmak mümkündür.

İnsanların kullandıkları dinî başa çıkma yöntemleri, sahip oldukları koşullara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin bedensel engellilik bunlardan birisidir. Buna göre erkek bedensel engelliler, *dini kaçınma* türü başa çıkma faaliyetini kadınlara göre daha fazla kullanmaktadır. Kadın bedensel engelliler ise, *manevi temelli dinî başa çıkma faaliyetlerini* diğerlerine göre daha fazla tercih etmektedir. Yine kadın bedensel engelliler, *salih amel, dini destek ve dua* türü dinî başa çıkma faaliyetlerinde anlamlılık düzeyine ulaşmasa da daha yüksek puanlar almıştır.

Bedensel engelliliğin çeşidi de cinsiyete göre değişiklik arz etmektedir. Buna göre erkek ortopedik engelliler, görme engellilere nazaran daha fazla *manevi temelli, dua ve dini memnuniyetsizlik* türü dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurmaktadır. Kadın ortopedik engelliler ise, görme engellilere göre *dua, dini memnuniyetsizlik* gibi başa çıkma faaliyetlerine daha fazla başvurmaktadır (Kula, 2005: 129- 200).

Sonuç itibarıyla cinsiyet, gerek batı literatüründe gerekse ülkemizde yapılan çalışmalar bağlamında başa çıkma sürecini ve bunun yöntemlerini belirleyen unsurlardandır. Konuyla ilgili yapılan ve yapılacak olan çalışmalar, büyük oranda cinsiyet ve başa çıkma faaliyetleri arasındaki ilişkiyi daha da somutlaştıracaktır.

1.8.3. Kadın ve Psikolojik İyilik Halleri

Psikolojik iyilik hallerinin yapısını anlama noktasında yapılan betimsel çalışmalar içerisinde cinsiyet konusu önemli bir yere sahiptir (Cenkseven, 2004). Genel olarak cinsiyet ve psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiye dair farklı bulgular söz konusudur. Ancak genel kanaat, kadınların psikolojik iyilik halleri puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu yönündedir. Konuyla ilgili farklı sonuçlar ise, mevcut konu hakkında bir fikir sunmaktadır ve yeni çalışmaları teşvik etmektedir.

Örneğin Ryff ve Singer (1996) tarafından yapılan bir araştırmaya göre hangi yaşta olursa olsun kadınlar, *olumlu ilişkiler ve kişisel gelişim* boyutlarında erkeklere nazaran daha yüksek puana sahiptir (s. 8). Yani kadınlar kendilerini geliştirme ve başkalarıyla samimi, güvene dayalı ilişki kurmada erkeklerden daha başarılıdır. İyilik hali açısından bakıldığında ise kadınlar, erkeklerden daha fazla psikolojik güce sahiptir (Ryff, 1995: 101). Başka bir araştırmada ise kadınlar, *olumlu ilişkiler* açısından daha yüksek puana sahipken; *özerklik, olumlu etki ve kendini kabul* konusunda düşük puana sahiptir (Ahrens ve Ryff, 2006: 809).

Cinsiyet ve psikolojik iyilik arasındaki etkileşimi ortaya koyan bir çalışma da Cenkseven (2004) tarafından yapılmıştır. Buna göre cinsiyet ve psikolojik iyilik halleri arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Bilhasa *kişisel gelişim, yaşam amacı, kendini kabul, olumlu ilişkiler* boyutlarında kızlar, erkeklerden daha olumlu algıya sahiptir. Bununla birlikte *özerklik boyutu, çevresel hakimiyet*, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Kızların *yaşam doyumu, öznel iyi olma puanları* da erkeklerden daha yüksektir. Buna karşın *olumlu ve olumsuz duygu* puanları, kız veya erkek açısından farklılaşmamaktadır (ss. 160-161). Cırhınlıoğlu (2006) tarafından yapılan bir çalışmada da kadınlar, *olumlu ilişki, kişisel gelişim, kendini kabul ve özerklik* boyutlarında diğerlerine göre daha yüksek puan almıştır (s. 108). Bu doğrultuda kadınların erkeklere göre psikolojik olarak daha iyi olduğu sonucuna varılabilir.

Kadın ve erkeklerin mutluluk dolayısıyla iyilik hali hususunda herhangi bir farka rastlamayan çalışmalar da söz konusudur (Tkach, 2006; Aydemir, 2008; Toplu, 2013). Bir araştırmaya göre erkekler, kadınlara göre daha fazla *ruhsal kontrole ve aktif boş zamana* sahiptir. Kadınlar ise sosyal ilişkiler, kariyer vs. gibi *amaçlar peşinde koşma*, televizyon seyretme tarzında *pasif boş zaman geçirme ve dini*

aktivitelere yönelme eğilimi erkeklerden daha fazladır (Tkach ve Lyubomirsky, 2006: 213). Bir başka çalışma da ise kızların *anlam duygusu* puanları erkeklerden daha fazladır. Erkeklerin *günahkarlık duyguları ve psikolojik bozukluk belirtileri* kız öğrencilere göre daha yüksektir (Kıraç, 2007: 110). Ayten (2012) tarafından yapılan bir araştırmada ise kadınlar, hem depresyon hem de hayat memnuniyeti açısından erkeklerden daha yüksek puan almıştır (s. 117).

Sonuç itibariyle literatürde cinsiyet ve psikolojik iyilik halleri konusunda farklı veriler mevcuttur. Genelde kadınların psikolojik olarak daha iyi oldukları görülmüştür. Bunun aksini savunan çalışmalar da mevcuttur. Bunda kullanılan ölçekler, araştırmanın yapıldığı evren ve örneklem vs.'nin etkisi olabilir. Bu doğrultuda hem bu çalışma hem de gelecekte yapılacak çalışmalar, konuyla ilgili daha somut veriler sunabilir. Böylece alandaki bilgileri güncelleyebilir, literatürü zenginleştirebilir.

1.9.KUR'AN KURSUNDA EĞİTİM GÖREN KADINLAR, DİNDARLIK BİÇİMLERİ, DİNÎ BAŞA ÇIKMA FAALİYETLERİ ve PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Doktora tezinin bu bölümünde, *Kur'an kursları, dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri* konularında yapılan araştırmalara kısaca değinilecektir. Ayrıca burada kursların çoğunluğunu oluşturan *kadınlar ve toplumsal cinsiyet* hususunda yapılmış çalışmalara genel olarak yer verilecektir. Böylelikle bu doktora tezinin bilim sahasına nasıl bir katkı sağlayabileceği hususuna açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

2.9.1. Kur'an Kurslarına Devam Eden Kadınlara ve Toplumsal Cinsiyete Dair Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış

Kur'an kursları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın birimlerindendir. Türk vatandaşlarının din eğitiminden sorumlu olan bu kursların öğrencileriyle ilgili yapılan çalışmalardan bir kaçısı şöyledir:

Uzuner (2009) tarafından yatılı kız Kur'an kursundaki (hafızlık eğitimi alanlar) öğrenciler ve öğretmenlerle ilgili bir yüksek lisans tezi yürütülmüştür. 150 kişinin katıldığı çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kur'an kurslarına kadın öğrenciler, genelde yakınlarının tesiriyle onların taleplerini karşılamak için gitmektedir. İnsanların dini eğitimlerine katkı sağlamada Kur'an kursları, aileden

sonra gelmektedir. Söz konusu kurslar, bilhassa hafızlarda sorumluluk duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Genelde çok çocuklu aileler, çocuklarını Kur'an kurslarına göndermektedir. Bu anlamda ailelerinden yeterince şefkat göremeyen çocuklar, bu ihtiyaçlarını kurslarda gidermeye çalışmaktadır. Söz konusu çalışmada öğrencilerin kurs ortamına dair değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

Karabulut (2010), Kayseri ilinin Develi ilçesindeki yatılı kız Kur'an kursu ile ilgili bir yüksek lisans tezi yürütmüştür. 45 kişinin katıldığı bu çalışmada, kızların kişilik gelişiminde dinin etkisi irdelenmiştir. Ayrıca ergenlerin ve Kur'an kurslarının temel problemleri de burada incelenmiştir. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Din, insanların kişilik gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Öğrenciler, sosyo-ekonomik seviyesi düşük ailelerden gelmektedir ve şekilci bir dindarlığa sahiptir. Onlar, dini çelişkiler yaşasa da değerlerini çok az sorgulamaktadır ve öğrencilerin arkadaşlık bağları oldukça güçlüdür. Kız öğrenciler, kurslardan genel olarak memnudur.

Aköz (2011) de, Konya ilinde yatılı kız Kur'an kursunda hafızlık yapan 558 kız öğrenci üzerinde bir yüksek lisans tezi yapmıştır. Burada Kur'an kursu öğretmenlerinin gerek eğitim-öğretim sürecinde gerekse öğrencileriyle diyaloglarında iletişim davranışlarına dair durumları belirlenmiştir. Öğreticilerin başarılı yönlerinin yanı sıra eksikliklerinin de olduğu görülmüştür. Örneğin onlar, mesleki yenilik ve gelişimleri yeterince takip etmemektedir. Ayda ancak bir kitap okuyabilmektedir ve onların birbirleriyle iletişimleri zayıftır. Kur'an kursu öğretmenleri, eğitim-öğretim sürecinde sözlü ve yazılı iletişime başvurmaktadır.

Öğrencilerin çoğuysa, ilköğretim mezunudur ve yarıdan fazlası şehirde yaşamaktadır. Sosyo-ekonomik olarak çok iyi bir pozisyonları yoktur. Kur'an kurslarında sosyal aktiviteler (sinema, televizyon vs.) çok azdır. Kız öğrenciler, kendilerini en çok evlerinde mutlu hissetmektedir. Bu çalışmada ayrıca öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerinin öğretmenleri değerlendirmedeki etkisi incelenmektedir.

Kur'an kursu öğrencilerinin ruh sağlığını inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan birisi de, Öztürk Ö (2008)'e aittir. Kendisi, Konya merkezdeki yatılı kız ve erkek Kur'an kursları üzerinde çalışmıştır. Yüksek lisans olarak yürütülen araştırmaya 394 kişi (kız=198; erkek=196) katılmıştır. Burada Kur'an kursundaki öğrencilerin depresyon düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişki

irdelenmiştir. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Yaş, eğitim, mezuniyet derecesi, annenin ve babanın eğitim durumu vs. ile depresyon arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Buna karşılık cinsiyet ile depresyon arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla kızların depresyon puanları, erkeklerden yüksektir. Yine Kur'an kurslarına isteyerek gelip gelmeme durumu ile depresyon arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca bu kurslara kendi isteğiyle gelenlerin, buralardan memnun olanların ve kolayca arkadaş edinenlerin depresyon puanı, diğerlerine göre düşüktür. Yine bu çalışmada kurstan kaynaklanan sorunların depresyon puanlarını etkileyip etkilemediğine dair de veriler yer almaktadır. Diğer taraftan Kur'an kursu öğrencilerinin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleriyle sorunları hakkında başka çalışmalar da yapılmıştır (Öztürk F. Z, 2007: 91-95).

Bazı bilimsel çalışmalarda kadınların Kur'an kurslarına gelmelerinde etkili olan psikolojik faktörler incelenmiştir. Bunlardan birisi de, Bulut (2009)'a aittir. O, Kur'an kurslarına gelen 18-50 yaş arası kadınların bu kurslara devam etmesindeki motivasyonları, sosyo-demografik özellikler çerçevesinde incelemiştir. 200 kişinin katıldığı bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kurslara devam edilmesinde Kur'an -ı Kerim ve dini bilgileri öğrenme arzusu, ölüm korkusu, sıkıntı, çaresizlik gibi motivasyonlar etkilidir. Kendi istekleriyle kurslara gelen kadınların çoğu, ev hanımıdır. Onlar, dini konu ve pratiklere eşlerinden ve babalarından daha fazla ilgi göstermektedir. Dini yayınları ve sohbetleri, daha fazla takip etmektedir.

Yaşın ilerlemesine paralel olarak dini yaşantının şiddet ve yoğunluğu ile ölüm korkusu daha da artmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle dinin pratik boyutunda düşüşler görülmektedir, ahlaki boyutunda yoğunlaşma söz konusudur. Kurs öğrencilerinin büyük çoğunluğu, sorunlarını dini inançlarına dayalı olarak çözmeye çalışmaktadır.

Kadınların değer dünyasını farklı açılardan inceleyen diğer çalışmalar ise şu şekildedir:

Uysal (2006) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada; Türkiye'deki dindarlık, özel ve kamusal alanlarda kadına atfedilen roller ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Burada aynı zamanda dindarlık algısı, dini vasıf ve davranışların neler olduğu, dindarlık hususunda hangi dini boyutların öne çıktığı hususlarına açıklık getirilmiştir. Çalışmaya 283'ü kadın olmak üzere toplam 647 kişi

katılmıştır. Bu araştırmaya göre kadınlar, erkeklere göre kendilerini daha mütevazı bir dindar olarak algılamaktadır. Benzer sonuçlar, Arslan (2004) ve Mehmedoğlu'nun (2004) araştırmalarında da vardır. Buna göre kadınlar, erkeklere nazaran daha fazla sorumluluk duygusuna sahiptir. Buna rağmen kadınların dindarlık puanları, erkeklere göre daha düşüktür (s. 133).

Diğer taraftan kadınlar, geleneksel kadınlık rolünü erkeklere göre daha fazla benimsemektedir. Bu duygu, yaşın ilerlemesine paralel olarak artmaktadır. Kadın-erkek eşitliği hususunda gelenekçi yaklaşımı, bilhassa bekarlar sergilemektedir. Dinin etki ve tecrübe boyutu ile ibadet boyutu azaldıkça gelenekçi yaklaşım da azalmaktadır. Konuyla ilgili olarak Yılmaz ve ark. (2009) tarafından üniversite son sınıf öğrencileri üzerinde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Buna göre; çalışma ve evlilik yaşantısı hususunda erkekler daha gelenekçidir. Diğer alanlarda ise, eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmektedir.

Çelik (2002) tarafından gerçekleştirilen ve şehirleşme ile dini hayat arasındaki etkileşimi inceleyen araştırmaya göre ise kadınlar, daha dindar bir yapıya sahiptir. Buna göre özellikle kırsal kesimdeki kadınlar, dini pratikleri yerine getirmeye daha fazla eğilim göstermektedir. Halk inanışlarına daha fazla yer veren kadınlar, modernleşmeden de hayli etkilenmektedir. Yaş ilerledikçe insanın hayatında dinin etkisi daha da artmaktadır. Bilhassa dini pratiklerde bu durum öne çıkmaktadır. Konuyu daha genel ele alarak göç'ün dini hayatı nasıl etkilediği ile ilgili çalışmalar da mevcuttur (Arslan, 2004: 317-333).

Şahin (2002) tarafından yapılan bir çalışma ise, kadınların mistik ve merasimci dindarlık biçimlerini ifade eden geleneksel halk dindarlığına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre onlarda *muska, türbe ziyareti, büyü ve nazara inanma* meyili söz konusudur. Ancak din görevlilerinin yakınları olan kadınlarla ekonomik düzeyi yüksek olan kadınların kitabi dindarlık eğilimi vardır.

Yine Durmuş (2008), kadınların maruz kaldığı ayrımcılık, taciz, şiddet vs. tarzında sorunlarını işlemiştir. Fidan, (2006), Karagöz (2008), Çınar (2008) ve Akgül, (2000) gibi bilim adamları, kadının Kur'an -ı Kerim açısından konumunu analiz etmiştir. Diğer taraftan Tarhan (2006), geleneksel ve feminist düşüncenin kadın psikolojisine etkisini incelemiştir. Bu konuda şu esasları gözetmiştir: a) Kadını tanımlarken onun biyolojik yapısı dikkate alınmalıdır, b) Kadına ve yaşantısına dair

geleneksel düşünceler yeniden gözden geçirilmelidir, c) Modernizm'in neticelerinin kadın psikolojisi üzerindeki etkisi dikkate alınmalıdır, e) Kadın ve erkeği birbirine düşman eden yaklaşımlar isabetli değildir.

Diğer taraftan kadınların dindarlığını önemli dini şahsiyetler bağlamında ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bilhassa makale olarak hazırlanan bu çalışmalardan birisi de Görmez (2008)'e aittir. Konu, Hz. Hatice, Hz. Fatma ve Hz. Aişe bağlamında incelenmiştir. Dindarlığın farklı tezahürleri üzerinde durulmuştur.

Kadınlarla ilgili bir kısım çalışmalar, tasavvufi bir nitelik arz etmektedir. Öyle ki Schimmel (2004), İslam, Hindu ve Pakistan tasavvufi gelenekleri bağlamında kadın algısını incelemektedir. Kadınlarla ilgili bir kısım çalışmalar da deneme niteliği taşımaktadır. Örneğin Cüceloğlu (2006), eserinde bir kadının sorunundan yola çıkarak tüm kadınların sorunlarına ışık tutmayı amaçlamıştır.

Kadınların tarih boyunca neden olumsuz bir imgeye sahip olduğunu araştıran çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan birisi de, Erbil'e (2007) aittir. Kendisi eserinde tarih boyunca baş tacı edilen kadınların nasıl olup da ataerkil değerlere esir edildiği üzerinde durmaktadır. Burada tarihi bilgilere de yer vermektedir.

İnsan hayatını etkileyen hususlardan birisi de, hiç kuşkusuz medyadır. Bu bağlamda televizyonların aile ve kadına dair düzenlediği programlarla ilgili halkın yaklaşımını tespit eden çalışmalar yapılmıştır. Karşlı (2006) tarafından yüksek lisans olarak gerçekleştirilen bir incelemede bu konuya açıklık getirilmek istenmiştir. Buna göre televizyon önemli bir kitle iletişim aracıdır. Bilhassa kadınlar, kendi sorunlarını işleyen programlara ilgi göstermektedir. Ama yine de onlar, bu programları inandırıcı bulmamaktadır ve bunların nihai çözüm üretmediğini düşünmektedir. Onlara göre söz konusu programlar, reyting amaçlıdır. Evlilik programları ise, Türk kültürünü yansıtmamaktadır. Sabuncuoğlu (2006) tarafından yürütülen bir alan araştırmasında da, reklâmlar/televizyon ve toplumsal cinsiyet konusu işlenmiştir. Buna göre reklâmlarda kadın; *eş*, *ev kadını* ve *anne* olarak öne çıkarılmaktadır. Buralarda kadının kocasının takdirini kazanmaya çalışması ile daha güzel ve alımlı olma çabası ana tema olarak işlenmektedir. Erkek ise; *eş* ve *baba* olarak gösterilmektedir. Kadınlar ev içinde; erkekler ise ev dışında aktif rol oynamaktadır. Ancak bu durum, reklâmı yapılan hususa göre değişmektedir. Örneğin gıda reklâmı

yapılacaksa erkek, mutfakta eşine yardım da edebilmektedir. Bu durum yaşanan çevrenin kadın ve erkek algısına göre değişiklik arz etmektedir.

Kayıklık (2000) tarafından yapılan bir doktora çalışmasına göre kadınlar, erkeklere göre daha fazla dış güdümlü dindarlık eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda onlar, dini yüzeysel bir boyutta yaşamaktadır. Onun ulaştığı diğer sonuçlar ise şu şekildedir: Dinsel eğilimle yalnızlık arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Buna göre dinsel yönelim puanı yükseldikçe yalnızlık puanı düşmektedir. Dinsel eğilim ile yaş arasında negatif bir ilişki vardır. Ancak bu anlamlılık düzeyinde değildir. Bekarlar, lise mezunu olanlar, imam hatip lisesi dışındaki meslek liseliler, diğerlerine göre daha fazla dış güdümlü dindarlık eğilimi göstermektedir.

Kadınların dini yaşayışları ve bu bağlamda değişmekte olan dini ve kültürel değerleri üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi de, yüksek lisans tezi olarak Okyay (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. Edinilen verilere göre kadınlar, daha ziyade dini pratiklerde eksikliklere sahiptir. Onun çalışma mecburiyeti, çocuk terbiyesi hususunda sorumluluğunun aksamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çocuğun din eğitimi, aileden ziyade okulda verilmektedir. Dindarlık ise, başta eş tercihi olmak üzere bir çok alanda temel kriter olmaya devam etmektedir.

Sosyo-ekonomik düzey ile Müslüman kadınların dini bilgi düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etme ve bunun kaynağını sorgulama hususunda da çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi de, Subaşı (2006)'na aittir. Yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirilen bu araştırma, 25-55 yaş grubu arası 100 kadını kapsamaktadır. Elde edilen verilere göre kadınların dini bilgi düzeyleri yüksektir. Kur'an okuma ve ezberlemeye önem verilmektedir. Bunda özellikle Kur'an kursları etkili olmaktadır. Dini bilgilerle ilgili ilk eğitim, ailede verilmektedir. Sonrasında okul ve kitaplar gelmektedir. Ancak kadınlara göre en iyi dini eğitim, ailede verilmektedir.

Son dönemlerde toplumun kadın ve erkek algısını izah eden *toplumsal cinsiyet* konusu önem kazanmaktadır. Konuyla ilgili olarak Oruk (2007) tarafından teorik bir çalışma niteliğinde bir yüksek lisans tezi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı; bu çalışmada cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve bunun tarihçesi hakkında bilgiler vermiştir. Toplumsal cinsiyetin oluşumunda etkili olan psikolojik, sosyolojik ve kültürel vb. unsurları incelemiştir. Toplumsal cinsiyet kuramları hakkında bilgilerin

de işlendiği bu eserde, bir anlamda kuramsal ve ampirik literatür gözden geçirilmiştir.

Kantar ise (2000) yürüttüğü doktora teziyle şehirleşmenin toplumsal cinsiyet üzerinde bir değişim meydana getirip getirmediğini araştırmıştır. 66 ailenin katıldığı araştırmada şu sonuçlara ulaşmıştır: Toplumsal cinsiyet, bilhassa ikinci kuşakta çevrenin etkisiyle değişebilmektedir. Kadınların ve erkeklerin hayatını büyük oranda toplumsal cinsiyet belirlemeye devam etmektedir. Kırsal kesimlerde kız çocuklarına karar verme aşamasında söz hakkı verilmemektedir. Kentsel yaşamla birlikte sosyo-demografik niteliklerde, birinci kuşaktan üçüncü kuşağa olumlu gelişmeler söz konusudur. Örneğin eğitim durumu ve evlilik yaşı yükselmektedir. Kent yaşamını sürdüren ailelerde eşler arası diyalog daha fazladır ve ortak karar verme eğilimi mevcuttur. Yine teknolojik gelişmeler, ailelerin yaşamlarını daha da kolaylaştırmaktadır.

Kuzgun ve Sevim (2004) tarafından ise, 67'si kadın olmak üzere toplam 104 kişi üzerinde bir makale çalışması gerçekleştirilmiştir. Burada kadının çalışma hayatına katılmasına dair tutumlarda çoğunlukla geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin etkin olduğu tespit edilmiştir. Ecevit (2003) tarafından hazırlanan makalede de, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikler hakkında bilgi verilmektedir. Kadınların sağlık, eğitim, ekonomik vs. alanlarda yaşadıkları sorunların bir dünya sorunu olduğu dile getirilmektedir. Bunun nedenleri üzerinde durulmaktadır. Dinçkol (2005) da, konuyu, insan hakları çerçevesinde incelemiştir.

Kadının çalışma hayatında yer almasının aileye ve meslek hayatına etkisini inceleyen bir çalışma da Eken (2005) tarafından yapılmıştır. Yapılan araştırmada örneklem olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan kadın subaylar seçilmiştir. 209 kadın subayın katıldığı araştırmadan edinilen veriler, şu şekildedir: Kadın subaylar, genelde kendileri gibi subay olanlarla evlenmiştir. Çekirdek aile kurma yanlısı olup daha az çocuk sahibi olmaktadır. Kadın subaylar, ev hayatlarında işbirliğini önemsemektedir. Anneliği, her şeyin ötesinde tutmaktadır ve önemsemektedir.

Damarlı (2006) tarafından ergenlerle ilgili bir yüksek lisans tezi gerçekleştirilmiştir. Burada ergenlerde bağlanma stilleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve benlik kavramı arasındaki ilişki incelenmektedir. Ankara'nın çeşitli bölgelerindeki

liselerde okuyan 572 (305 kadın, 267 erkek) ergenle yapılan çalışmada, şu sonuçlara ulaşılmıştır: Belirsiz toplumsal cinsiyete sahip olanların benlik kavramları, androjenlere göre daha anlamlı ve daha olumsuzdur. Güvenli bağlanma stillerine sahip olanlar ile kayıtsız bağlanma stillerine sahip olanlar, saplantılı olanlara rağmen daha olumlu benlik algısına sahiptir.

Chodorow (2007) ise, çalışmasında psikanaliz ve antropoloji eşliğinde bireyin topluma ve kendine bakışının nasıllığı üzerinde durmaktadır. Burada bireysel algı ön plana çıkarılmaktadır. Cinsiyetin kuramsal, kliniksel, kişisel ve kültürel arka planı irdelenmektedir. Chodorow (1974) doktora tezindeyse kadının anneliği, anne-bebek ilişkisi üzerinde durmuştur. Konuya dair psikoanalitik analizler ile toplumsal cinsiyetin öğrenilmesi üzerine tespitler yapmıştır.

Başka çalışmalarda ise; toplumsal cinsiyet konusu farklı yaklaşımlar bazında ele alınmaktadır. Bunlardan birisi de, Bandura ve Bussey (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Zira burada toplumsal cinsiyete dair kavramların nasıl oluştuğu ve nasıl işlediği konusuna açıklık getirilmek istenmiştir. Bu bağlamda onun kaynağı, toplumdur. Parsons ve ark. (1955) ise, eserinde toplumsal cinsiyet konusunu; aile, kişisel ve sosyal yapı, kişilik ve roller bağlamında işlemiştir.

Görüldüğü üzere çalışmamızın örneklemini oluşturan Kur'an kursları ve buralara gelen kadınlar, farklı açılardan bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Böylelikle onların iç ve dış dünyalarını anlamak arzulanmıştır. Yürüttüğümüz bu doktora çalışması da, bu maksadı gözetmektedir. Böylelikle literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.9.2. Dindarlık Biçimleriyle İlgili Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış

Dindarlık biçimleri, teori olarak Allport'a aittir. Söz konusu teoriyle ilgili Allport ve Ross (1968) tarafından çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizde de, konuyla ilgili araştırmalar mevcuttur. Bunlardan birisi de Kayıklık (2000)'a aittir. Bu hususta önceki bölümde bilgi verilmiştir.

Yine Kayıklık (2003) tarafından yayınlanan bir makalede Allport'un düşünce sisteminde yer alan dini yaşamın temel özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda dini düşünce, Allport'un bakış açısında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ona göre dini yaşamda hem duygusal hem de zihinsel süreç söz konusudur. Çocukluk döneminde dinî eğilim, taklit şeklinde yer almaktadır. Yetişkinlik

döneminde ise bu, farklılaşmaktadır. Yine bu makalede sonraki dönemlerde *iç güdümlü* ve *dış güdümlü dindarlık* olarak adlandırılacak olan *olgun ve olgun olmayan dindarlık* üzerinde durulmuştur. Dindarlık biçimlerinin çeşitlerini adlandırma hususunda Allport'un çabasından bahsedilmiştir.

İslam dünyasında dindarlık biçimlerine dair tespitler yapan önemli şahsiyetler vardır. Bunlardan birisi de Gazali'dir. Konuyla ilgili Kayıklık (2002) tarafından bir makale çalışması yapılmıştır. Burada Gazali'nin değişebilen dindarlık biçimleri yaklaşımı ve bunun nasıl işlediği üzerinde durulmuştur.

Yıldız (2006b) tarafından yayınlanan bir makalede ise, dindarlık biçimleri ile benlik tasarımı arasındaki ilişki araştırılmıştır. 383 üniversite öğrencisi (kız=191; erkek=192) üzerinde yapılan çalışmadan elde edilen veriler şu şekildedir: İç güdümlü dindarlık düzeyi arttıkça olumlu benlik tasarımına sahip olma düzeyi de artmaktadır. Bu durum, sosyo-ekonomik düzey için de geçerlidir. Buna göre sosyo-ekonomik düzey arttıkça olumlu benlik tasarımına sahip olma oranı da artmaktadır. Yine kız öğrenciler, erkek öğrencilerden daha yüksek olumlu benlik tasarımına sahiptir.

Kuzgun ve Sevim (2004) tarafından bir çalışmada ise, kadının çalışması ile dinî eğilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaya 67'si kadın olmak üzere toplam 104 kişi katılmıştır. Onay (1997) tarafından geliştirilmiş dinî eğilim ölçeğinin kullanıldığı bu makalede şu sonuçlar elde edilmiştir: Kadının çalışması ile dinî eğilimleri arasında zayıf ve negatif bir ilişki vardır. Eğitim düzeyi arttıkça kadının çalışmasına yönelik olumlu yaklaşımlar artmaktadır ve dinî eğilim düzeyi düşmektedir.

Dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan birisi de, Lewis ve ark. (2005)'na aittir. 138 kişinin katıldığı araştırmada umulanın aksine dindarlık ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Anlamlılık düzeyine ulaşmasa da, erkekler, kadınlardan daha fazla dindardır. Bu, daha çok psikolojik iyilik ile subjektif iyilik arasındaki teorik farklılıktan kaynaklanmaktadır. İç güdümlü dindarlık ile olumlu dinî başa çıkma ise, mutlulukla anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Ryan ve ark. (1993) tarafından yapılan bir makale çalışmasında ise; kimlik ile iç güdümlü dindarlık ve amaç dindarlığı arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Yine bunun global benlik saygısı, kimlik entegrasyonu ve gerçek benlikle olumlu ilişkisi söz konusudur.

Acar ve ark. (1996), 16 yaş üstündeki 873 kişiyle bir araştırma yürütmüştür. Bireylerin dindarlık düzeyleri bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: *En çok dindar onları veya dinle ilgisi olmayanlar* daha çok erkeklerdir. Kadınlar içinde ise *dinle az ilgili olanların* oranı ,%51'dir.

Diğer taraftan özellikle evli erkekler, bayanlara göre daha dindardır. Yaşla birlikte dindarlık düzeyinde bir artış söz konusudur. Sosyo ekonomik düzey ve eğitim düzeyi düştükçe, dindar ve çok dindarların oranında artış görülmektedir. Dinle ile hiç ilgisi olmayanların ise, en çok öğrenim düzeyi yüksek gruplar arasında yer aldıkları görülmüştür. Dindar bireylerde *falciya gitme, yatır ziyaretleri ve sadaka verme davranışları* daha fazladır. Buna karşılık dindar olmayanlarda yıldız falına inanma oranı daha yüksektir. Yine dindarlar, yardım ihtiyaçlarını din adamından, arkadaşan veya büyüklerden katkı alarak gidermektedir. Buna karşılık dinle ilgisi olmayanlar psikolog vs.'ye başvurmaktadır.

İç güdümlü dindarlık ile psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiye dair çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Salsman ve Carlson (2004) tarafından yapılan bir araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: İç güdümlü dindarlık ile psikolojik rahatsızlıklardan olan düşmanlık ve paronoid düşünce arasında negatif bir ilişki vardır. Bunlarla dış güdümlü dindarlık arasında ise, pozitif bir ilişki mevcuttur. İmanda olgunluk arttıkça psikolojik rahatsızlıklar azalmaktadır.

Konuyla alakalı olarak yabancı kaynaklar, dindarlık biçimleri bağlamında kategoriler oluşturmuştur ve bu çerçevede araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bunu yaparken de kendi kültürel yapılarını gözetmişlerdir. Bunlardan birisi de, Belcher (1995)'dir. O, dini grupları geleneksel Hristiyanlar, fundamantalist Hristiyanlar, Hristiyan olmayan maneviler ile dindar olmayanlar şeklinde kategorize etmiştir. Belcher, bu grupların otoritanizmle ilişkisini incelemiştir. Bu bağlamda dindarlığın amaç boyutuyla otoritanizm arasında pozitif bir ilişki vardır. Genel olarak Hristiyanlar ile fundamantalistler, diğerlerine göre daha güçlü iç güdümlü dindarlık eğilimi göstermektedir. Lough (2005) ise dindarlık biçiminin ve otoritanizmin önyargıyla ilişkisini incelemiştir. Özellikle dış güdümlü dindarlığın anti-homoseksüel önyargıyla pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Yine Ventis (1995), makale olarak yayınlandığı çalışmada *anlam, amaç ve arayış* tarzındaki dindarlık biçimleriyle ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. O,

ruh sağlığının kriterlerinden geniş olarak bahsetmiştir. Baston ve Allport'un dindarlık biçimleri ile ilgili geliştirdikleri teorileri hakkında bilgi vermiştir. Ona göre dindarlığın *anlam* boyutu, daha çok dış güdümlü dindarlığı ifade etmektedir. *Amaç* boyutu ise iç güdümlü dindarlığa işaret etmektedir. Buna karşılık *arayış* boyutu ise, her şeyin cevabı olamayacağı düşüncesini içermektedir. Ayrıca burada 61 farklı çalışma ve 197 bulgu bağlamında dindarlık biçimleri ve ruh sağlığı arasındaki ilişki izah edilmiştir. Buna göre *anlam* olarak dindarlığın ruh sağlığı kriterleriyle pozitif ilişkisi yoktur. 'Amaç' olarak dindarlığın ruh sağlığının *özgün sosyal davranışlar edinme, kaygıdan uzaklık, kişisel bütünlük ve kontrol duygusu ve kişisel organizasyon* şeklindeki boyutlarıyla pozitif bir ilişkisi vardır. *Arayış* dindarlığı ise, *açık-görüşlülük ve esneklikle* pozitif bir ilişkiye sahiptir. Çalışmada dindar olmayanların, kendine özgü yaşayanlar arasında *en sağlıklı grup* olduklarına değinilmektedir. Ancak bunun üzerinde çok fazla durulmadığı vurgulanmaktadır.

Bunun dışında din-kimlik ilişkisi ve dindarlığın bunlar üzerindeki etkisi bağlamında gerçekteşirilen araştırmalar da mevcuttur. Bunlardan birisi de, Yapıcı (2006)'ya aittir. 185'i kız olmak üzere 341 üniversite öğrencisi ile gerçekteşirilen araştırmada şu sonuçlar elde edilmiştir: Öğrencilere göre Müslümanlar inandıklarının gereğini yerine getirmemektedir. İdeal Müslüman, inandıkları doğrultusunda yaşayan olmalıdır. Onlar, aynı zamanda çağın gereklerine uymalıdır. Batılıların Müslümanlar için kullandıkları *yobaz, gerici* vb. kavramlar, gençler arasında pek dillendirilmemektedir. Böylelikle saygın ve prestijli bir Müslüman kimliğine sahip olma arzu edilmektedir.

Bir kısım çalışmalar ise, dindarlık tipolojileri hakkında bilgi vermiş ve yeni bir ölçek geliştirmeye çalışmıştır. Bunlardan birisi de Taş (2006)'a aittir. Ona göre üç tip dindarlık vardır: a) Kur'an ve diğer dini kaynaklar bağlamında gelişen dindarlık (geleneksel/ilmihalci dindarlık), b) Evrensel ahlaki değerleri ön plana çıkaran ve insancıl yaklaşımı önemseyen dindarlık (hümanist dindarlık), c) Geleneksel dindarlığın bazı özelliklerini barındıran, eski ve modern dönemdeki bazı olguları içeren kurumsallaşmamış dindarlık (popüler/hurafeci dindarlık).

Dindarlık biçimleri ile ilgili yabancı kaynaklarda önemli çalışmalar söz konusudur. Ülkemizde de, bu konu hayli önemsenmektedir. Zira dini değerler, insanın hayatını bir şekilde yönlendirmektedir. Bu da, dinin nasıl yaşandığını, yani

dindarlık biçimlerini gündeme getirmektedir. Konuyla ilgili yapılacak çalışmalar, insanların dinsel yaşantı tarzlarına ışık tutabilir. Hele de Kur'an kursları gibi dini bir kurumda eğitim alan kadınlara dair yapılacak bir çalışma, alana farklı bir bakış açısı sunabilir. Yürüttüğümüz doktora çalışması da bunu amaç edinmektedir. Ayrıca bu araştırmayla kullanılan ölçeğin (Allport da olduğu gibi) geçerliliği ve güvenilirliği test edilecektir.

1.9.3. Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri İle İlgili Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış

Dinî başa çıkma teorisini geliştiren Pargament birçok çalışmada konunun arka planıyla alakalı teferruatlı bilgiler sunmuştur (Pargament ve ark. 1998; Pargament ve ark. 1990; Pargament, 2001; Muz, 2009).

O (1997), *The psychology, of religion and coping* adındaki eserinde başa çıkma ve din kavramından, başa çıkma sürecinden bahsetmiştir. Böylelikle din ve başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemiş, bu konunun katkılarını irdelemiştir.

Dinî başa çıkma faaliyetleriyle alakalı yabancı literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan birisi, Mahmoudi ve ark. (2007)'na aittir. Onlar, İslami Azad üniversitesindeki 316 kişi üzerinde bir makale çalışması yapmıştır. Dinî başa çıkma ile anksiyete arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Çoğunlukla problemler, danışmanlardan yardım alınarak çözülmektedir. Bunu sırayla ağlama, kaygılanma, sigaraya başvurma, yürüme vb. ile Kur'an okuma, dua etme ve dini müzik dinleme takip etmektedir. Bilhassa dindar insanlar, stresli koşullarda dinî başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır. Dinî başa çıkma ile anksiyete arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur.

Trankle (2006) ise, dindarlığın ve dinî başa çıkma'nın psikolojik iyilik halleri ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Psikolojik iyilik hali, kişisel yönelimli dinî başa çıkma ile negatif; işbirlikçi başa çıkma yöntemi ile pozitif bir ilişkiye sahiptir. Kling ve ark. (1997) tarafından yapılan bir araştırmada da, problem odaklı başa çıkmanın, duygu odaklı başa çıkmaya nazaran psikolojik iyilik halleriyle daha güçlü anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır (s. 291).

Abbeduto (2004) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise down sendromlu çocukların anneleri, daha az pesimist bir tutuma sahiptir. Eğitimli anneler ile daha büyük çocukların annelerinde bu pesimistlik daha fazla görülmektedir. Bu süreçte

daha çok duygu odaklı başa çıkma yöntemleri tercih edilmektedir. Problem odaklı başa çıkma yöntemini kullanan anneler ise, çocuklarına karşı daha mesafelidir. Ayrıca bu makale çalışmasında başa çıkmanın stresli olaylara karşı bir koruyucu olduğu hipotezi doğrulanmamıştır.

Ülkemizde de, dinî başa çıkma faaliyetleriyle ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Memiş (2003), Pargament'in dinî başa çıkma ölçeğini Türkçeye uyarlamıştır. Ölçeğin güvenirlik ve geçerlilik analizini yapmıştır. Diğer taraftan konuyla ilgili Ağargün ve ark. (2005) ve Boudreaux ve ark. (2003) tarafından ölçek çalışmaları yapılmıştır.

Ekşi (2001) ise, doktora tezinde başa çıkma, dinî başa çıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 845 kişinin katıldığı araştırmada şu sonuçlara ulaşmıştır: Öğrencilerin yaşadıkları sorunun niteliği, genelde duygusaldır. Bunlar içinde bilhassa aile içi ve akademik sorunlar öne çıkmaktadır. Onlar, problemlerini çözerken en fazla *kabullenme* ve *olumlu tarzda yeniden yorumlama* yöntemlerinden yararlanmaktadır. En az ise *alkol* ya da *ilaç içme ile yadsıma* yöntemini kullanmaktadır.

Verilere göre genelde öğrenciler, *olumlu dinî başa çıkma* yöntemleri tercih edilmektedir. Kız öğrenciler ise şu başa çıkma tarzlarını kullanmaktadır: *Aktif dinî başa çıkma, planlama, sosyal destek arama, destek arama (duygusal), duygulara odaklanma ve duyguları ortaya koyma, olumlu tarzda yeniden yorumlama ve kabullenme*. Erkek öğrenciler ise, *olumsuz dinî başa çıkma* tarzlarına daha fazla başvurmaktadır.

Diğer taraftan stresin kaynağı ve stresin denetlenebilirliği başa çıkma hususlarını etkilemektedir. Bu bağlamda hastalık, yaralanma vs. sorunlarda *sosyal destek aramaya, yadsımaya ve kabullenmeye* başvurulmaktadır. *Olumlu dinî başa çıkma tarzının* ise, ruhsal rahatsızlık belirtileriyle ilişkisi yoktur. Ama bu, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, anlamlı olmasa da, ruh sağlığını olumlu yönde etkilemektedir. *Olumsuz dinî başa çıkma tarzı*, bilhassa *etkisiz başa çıkma* tarzlarıyla kullanılmaktadır. Ruhsal rahatsızlıklarla da yakından ilgilidir.

Güner (2006) de, yüksek lisans tezinde stres, başa çıkma ve dinî başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 914 lise öğrencisinin katıldığı araştırmaya göre, en fazla aile içi sorunlar sebebiyle stres yaşanmaktadır. Dinî başa çıkma yöntemlerini

tercih eden öğrenciler, genelde dışa dönük bir kişiliğe sahiptir. Sigara içmeyenler, spor yapan öğrenciler ile eğitim düzeyi yüksek olan babalara sahip olan öğrenciler, daha olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır.

Yaparel (1994) ise; makalesinde depresyon, dinsel inançlarla tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Buna göre kanser teşhisi konulan hastalar, daha çok Allah'a atıfta bulunmuştur. Dinsel inançlar ile Allah ve kader arasında anlamlılık düzeyine ulaşmasa da olumlu yönde bir ilişki mevcuttur. Dinsel inançlar ile talih etkeni arasında anlamlılık düzeyine ulaşmasa da olumsuz bir ilişki söz konusudur. Genel olarak ise depresif kişiler, diğerlerine göre *Allah* ve *talih* etkenine daha fazla yükleme yapmaktadır.

Kanser ve dinî başa çıkma arasındaki ilişkiyi inceleyen Çifçi (2007) de yüksek lisans tezinde şu sonuçlara ulaşmıştır: Ruhsal gerilimin azaltılmasında dua ve ibadet önemli bir yere sahiptir. Hastalık, hastaların dini duygu ve düşüncelerinde olumlu değişimlere neden olmuştur. Hastalar, genelde olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini özellikle işbirlikçi başa çıkma tarzını kullanmaktadır.

Kula (2005), bedensel engellilikle dinî başa çıkma arasındaki ilişkiyi irdelediği çalışmasıyla literatüre katkı sağlamıştır. Konuyla ilgili olarak şu sonuçlara ulaşmıştır: Bedensel engelliler, sorunlarını aşmada dinî başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır. *Salih amel*, *niyaz*, *manevi temelli dinî başa çıkma* ve *dini destek* türü başa çıkma yöntemleri, burada öne çıkmıştır. Bilhassa sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ortopedik engelliler, dua'ya; ilköğretim mezunu olanlar ise dini desteğe başvurmaktadır. Bu çalışmada, sosyo-demografik değişkenler de dikkate alınmıştır. Buna göre dindarlık düzeyi yüksek olanlar ile ailesinde bedensel engellilik bulunan engelliler, diğerlerine göre daha fazla dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir. Erkekler, daha çok *dini kaçınmaya* yönelirken; kadınlar *manevi temelli dinî başa çıkma* yöntemine başvurmaktadır. Yine yaşanan şehre göre dinî başa çıkma faaliyetleri çeşitlenmektedir. İstanbul'daki bedensel engelliler, *salih amel*, *dua*, *dini destek* ve *dini kaçınma* türü başa çıkma yöntemlerini tercih etmiştir. Çorum'dakiler ise, daha çok *manevi temelli dinî başa çıkma* yöntemini kullanmıştır. Engellilik düzeyi ağır olan bedensel engelliler, *manevi temelli dinî başa çıkma* ya ve *salih amele* yönelmiştir. Bir anlamda engellilik düzeyi arttıkça dinî başa çıkma faaliyetlerine yönelim de artmaktadır. Yine dinî başa çıkma yöntemlerine başvurma

durumu; engelli olma sebebine, engelli olma yaşına, engellilik çeşidine göre farklılık arz etmektedir.

Yine Kula (2002), deprem ve dinî başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelediği makalesinde 17 Ağustos depremini ele almıştır. 200 kişiyle gerçekleştirilen araştırmada şu sonuçlara ulaşmıştır: İnsanlar, en çok dua, manevi destek alma, manevi temelli dinî başa çıkma, dini sakınma gibi başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir.

İnsanların dini gelişim seviyeleri ile dinî başa çıkma tutumları arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan birisi de, Topuz (2003)'a aittir. O, Isparta'da ve Afyon'da deprem, ekonomik ya da ailevi sıkıntılar vs. yaşayan insanlar üzerinde çalışmıştır. Onların dini gelişim seviyeleri ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Çalışmaya 178'i kadın olmak üzere toplam 568 kişi katılmıştır. Çalışmada üç ölçek kullanılmıştır: a) *Dini gelişim seviyesi ölçeği (Gazali)*, b) *Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği (Pargament)* ve c) *Başa çıkma ölçeği (Carver ve ark)*. Araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Toplumun geneli taklidi imana sahiptir. Çoğunlukla olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerini kullanmaktadır. Ancak bunlar, sosyo-domografik özelliklere göre değişiklik arz etmektedir. Dini gelişim seviyeleri ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında doğru orantılı bir ilişki mevcuttur. Buna göre dini gelişim seviyesi yükseldikçe olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerine yönelim daha da artmaktadır. Bu, bilhassa *taklit, tahkik ve zevk alınan dindarlıkta* daha fazla gözlenmektedir. Örneklemin kullandığı olumlu dinî başa çıkma faaliyetleri ise genelde şunlardan oluşmaktadır: *Planlama, kabullenme, aktif başa çıkma, diğer aktiviteleri bırakarak sorun üzerine odaklanma, sosyal destek arama (enstrümental), olumlu tarzda yeniden yorumlama, duygulara odaklanma ve duyguları ortaya koyma*.

İnançsız ve aldatıcı dindarlar, genelde olumsuz dini başa çıkma faaliyetlerine yönelim göstermektedir. Bilhassa inançsızlar; çoğunlukla *yadsıma* ve *alkol/ilaç kullanma* şeklindeki başa çıkma faaliyetlerini tercih etmektedir. *Aldatıcı dindarlar* ise; daha çok *davranışsal* olarak ilgiyi kesme ve *alkol/ilaç kullanma* tarzında başa çıkma faaliyetlerine başvurmaktadır. Yine sıra dışı olaylar karşısında bireye verilecek manevi desteğin özellikleri bağlamında yapılmış araştırmalar da mevcuttur (Kula, 2006: 73-94).

Dinî başa çıkma faaliyetleri; sorunlarla mücadele etme ve bunun neticesinde problemleri çözme yollarındandır. Günümüzde koşulların hızla değiştiği bir gerçektir. Bunlar, elbette sorunların artması ya da çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bu süreçte insanlar, birçok çözüm yöntemi kullanmaktadır. Dinî başa çıkma faaliyetleri de bunlardan birisidir. Bu noktada insanların hangi dinî başa çıkma yöntemlerini tercih ettikleri ve bunda dindarlık biçimlerinin katkısının olup olmadığı merak konusudur. Konuyla ilgili yapılacak araştırmalar, bu hususta katkı sağlayabilir. Konusu itibarıyla alanı zenginleştirebilir. Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeğinin geçerliliğinin ve güvenilirliğinin tespitinde yardımcı olabilir. Yürüttüğümüz bu doktora çalışması, bu amaçları gözetmektedir.

1.9.4. Psikolojik İyilik Halleriyle İlgili Yapılan Çalışmalara Genel Bir

Bakış

Psikolojik iyilik halleri konusunda Ryff tarafından birçok çalışma yapılmıştır ve teori hakkında bilgi verilmiştir (Ryff ve Singer, 1996: 14-21; Ryff,1989a: 1069-1981). Onun dışında çalışma yapanlar da vardır. Bunlardan bir kaçısı şöyledir:

Ruh sağlığı, iyilik hali, subjektif iyilik hali ve psikolojik iyilik hali, son dönemlerde üzerinde çalışılan konular arasında yer almaktadır (Lewis ve ark. 2005; Salsman ve Carlson, 2004; Mickley, 1990; Wachholtz, 2006; Sheldon ve Bettencourt, 2002; Springer ve Hauser, 2006; Woo, 2008). Bu çerçevede Ellison ve ark. (2001) tarafından dini ilgi, ruh sağlığı ve stres arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Dini ilgi, kiliseye bağlılık, ahirete iman ve iyilik hali birbirleriyle pozitif bir ilişki içindedir. Yani bunların, üzüntü ve stresle negatif bir ilişkisi söz konusudur. Ayrıca dua etme sıklığı, düşük de olsa, iyilik haliyle negatif bir ilişkiye sahiptir. Diğer dini unsurlarla stres ve iyilik hali arasında ilişki bulunamamıştır.

Richter (2002) ise, makalesinde psikolojik iyilik hali ile Hristiyan manevi iyilik hali arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ve manevi iyiliğin psikolojik iyilik haliyle pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Gohm ve Clore (2002) de; açıklık, ilgi, ifade etme ve samimiyet ile psikolojik iyilik ve başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Açık olma duygusu, pozitif iyilik haliyle olumlu bir ilişkiye sahiptir ve burada aktif bir başa çıkma tarzı kullanılmaktadır. Diğerleri ise, sosyal destek arama ile yakından

ilgilidir. Ruh sağlığı ve iyilik hali açısından en büyük oran, *açık olma* duygusunda görülmüştür.

Vigil ve Geary (2008) ise, Katrina kasırgasıyla yerinden olan, yeni kamplara yerleşen ve bu kasırgadan hiç etkilenmeyen 81 ergen üzerinde bir makale çalışması yapmıştır. Burada kasırgadan etkilenmiş ergenlerin psikolojik fonksiyonlarıyla ebeveynlerinin başa çıkma tarzları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Ergenler, yaş, ırk ve sosyo-ekonomik olarak aynı özelliğe sahiptir. Kasırgadan etkilenenlerin aileleri, sorunla başa çıkma hususunda daha fazla çaba göstermektedir. Bu noktada bilhassa *manevi destek*, *sosyal destek* vs. tarzında başa çıkma yöntemleri  ne çıkmaktadır.

Bu kasırgaya tutulanlarda, daha düşük seviyede benlik saygısı, yüksek düzeyde stres tespit edilmiştir. Başa ıkma yöntemlerine fazlaca başvurma, psikolojik rahatsızlıklar ve depresyonla pozitif ilişkilidir.

Abbeduto ve ark. (2004), fragile X sendromlu, down sendromlu ve otizm sendromlu çocukların annelerinin psikolojik iyilik halleri ile başa çıkma faaliyetleri üzerinde bir çalışma yapmıştır. 235 kişinin katıldığı araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Üç farklı rahatsızlığa sahip olan çocukların annelerinin depresyon semptomları düzeyi farklıdır. Otizmli ocukların anneleri, down sendromlu olanlara göre daha fazla depresiftir. Pesimistlik düzeyi yüksek olan anneler, diğerlerine göre daha çok *problem odaklı başa çıkma ve duygusal odaklı başka çıkma* yöntemlerini kullanmaktadır. Fragile X sendromuna sahip olan annelerin iyilik halleri, down sendromlu olanlarınkine göre daha düşüktür; otizmlerinkine göre daha yüksektir.

Perrin (2008) ise, depresyon, anksiyete, evliliğe dair güven ile psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiyi bir yüksek lisans tezinde incelemiştir. O, kliniksel ve kliniksel olmayan örneklem bağlamında Amerikada'ki Midwest bölgesinde yaşayan 268 kişi üzerinde çalışmıştır. Ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Depresyon skorları itibariyle kliniksel ve kliniksel olmayan gruplar arasında herhangi bir fark yoktur. Depresyon düzeyi açısından kadın ve erkek arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Yine kliniksel ve kliniksel olmayan gruptaki kadınlarda depresyon ve evliliğe dair güven arasında negatif bir korelasyon vardır. Bu sonuç, kliniksel gruplardaki erkekler için de geçerlidir. Diğer gruptaki erkeklerde bu konuyla ilgili

anlamalı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu bağlamda evliliğe dair güven arttıkça depresyon azalmaktadır. Bu da, psikolojik iyilik halini olumlu etkilemektedir.

Yaparel (1987) doktora çalışmasında ilk yetişkinlik döneminde (20-40 yaşlar arası) dinî hayatın boyutları ile ruh sağlığı (psikososyal uyum) arasındaki ilişkiyi incelemiş, dini hayatın yaşa bağlı olarak değişip değişmediğini tespit etmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili “dini hayat envanteri” ölçeğini geliştirmiştir. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Değişik yaş grupları dini duygu ve dua boyutları açısından farklılıklar göstermiştir. Depresyon 23-28-yaş grubunda ibadetlere katılım ile olumsuz yönde ilişkili iken, depresyonun 29-33 yaş grubunda dua ile olumlu yönde ilişkilidir. 34-40 yaş grubunda, dinî duygu ile sürekli kaygı olumsuz yönde ilişkili iken, 29-33 yaş grubunda dua ile olumlu yönde ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Hayta (2000) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ibadet ile psiko-sosyal uyum arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Bu, bilhassa dua, tevbe ve namaz hususlarında gözlemlenmiştir. Yaş grupları itibariyle sonuçlar karşılaştırıldığında 21-23 yaş gruplarında ibadet boyutlarıyla psiko-sosyal uyum arasında genel olarak pozitif anlamalı bir ilişki mevcuttur. En yüksek anlamlılık oranı, 24-28 yaş gruplarında namaz ve kendini kabullenme; namaz ve sosyallik arasında gerçekleşmiştir.

Kıraç (2007) ise; yüksek lisans tezinde dindarlık eğilimi, varoluşsal kaygı ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 461 kişinin katıldığı çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Psikolojik sağlık ile dindarlık biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamalı bir ilişki yoktur. Ancak varoluşsal kaygıya sahip olanlar, daha fazla psikolojik sorun yaşamaktadır. Anlam duygusu, günahkârlık hissi ve ölüm kaygısı arasında negatif bir ilişki vardır. Ölüm kaygısıyla günahkârlık arasında pozitif bir ilişki söz konusudur.

İç güdümlü dindarlar, diğerlerine göre anlamsızlık, ölüm kaygısı ve günahkârlık duygusunu daha az yaşamaktadır. İçgüdümlü dindarlık oranı arttıkça hayattaki anlam duygusu da artmaktadır. Yine anlam duygusu, kadınlarda daha yüksektir. Sosyo-ekonomik durum ile dindarlık tarzları arasında negatif bir ilişki vardır.

Ruh ve beden sağlığı ile din arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalardan birisi de Köylü (2010)'ye aittir. Kendisi, makalesinde şu sonuçlara ulaşmıştır:

Dindarlar, psikolojik iyilik hali açısından daha iyimserdir ve daha mutludur. Bunlarda daha az depresyon ve kaygı gözlemlenmektedir. Ayrıca dindarlar, fiziksel olarak da daha sağlıklıdır. Bunlarda, intihar oranı ise, daha azdır. Güven (2008) tarafından gerçekleştirilen yüksek lisans tezi de bu sonuçlarla paralellik arz etmektedir. Mutluer (2006) de, yürüttüğü yüksek lisans araştırmasında inancın, ibadetlerin, sabır, affedebilme, empati gibi ahlaki değerlerin, insanın özgüvenini yükselttiğini tespit etmiştir.

Dindarlık ve mutluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen Aydemir (2008), çalışmasında dindarlığın mutluluk üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Araştırmacının ulaştığı diğer sonuçlar şöyledir: 31-35 yaş grubu, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanlar, köy ve kasabada yaşayanlar ve evliler daha dindardır. Eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyi ve mutluluk oranları düşmektedir. Cinsiyet, yerleşim yeri, yaş, meslek grupları değişkeni ile mutluluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Şengül (2007) de, çalışmasında dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 336 kişinin katıldığı çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Dindarlığın bilgi, ibadet ve etki boyutu ile anksiyete, depresyon ve olumsuz benlik arasında negatif bir ilişki vardır. Dindarlığın bilgi, ibadet ve sosyal boyutu ile öfke ve düşmanlık boyutu arasında güçlü negatif bir ilişki vardır. Genel olarak kadınlar, erkeklere göre daha dindardır. Onlar, erkeklere göre daha fazla somatizasyon ve depresyon belirtisi göstermektedir. Ruh sağlığı itibarıyla bekarlar, evlilere göre daha fazla depresiftir. Yine ev hanımları, çalışmayanlar, gençler, düşük sosyo-ekonomik duruma sahip olanlar, diğerlerine göre daha depresiftir. Dinin tecrübe boyutunu az hissedenler, ruh sağlığı uzmanına gitme eğilimi içindedir.

Cenkseven (2004), üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği doktora çalışmasında öznel ve psikolojik iyilik halleri üzerinde durmuştur. 205'i kadın olmak üzere toplam 295 kişi üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların öznel ve psikolojik iyilik halleri puanları yüksektir. Kızlar, 'diğerleriyle olumlu ilişkiler, yaşam amacı, bireysel gelişim ve kendini kabul' gibi psikolojik iyilik boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlara sahiptir. Çalışmada ayrıca öznel ve psikolojik iyilik halinin yordayıcılarının neler olduğu hakkında da bilgi verilmiştir.

Cirhinlioğlu (2006) da, doktora tezinde üniversite öğrencilerinde utanç eğilimi, dini yönelim, benlik kurguları ve psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiyi irdelenmiştir. 328 kişinin katıldığı çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Utanç eğiliminin dini yönelimle, bağlaşıklık benlik kurgusuyla, depresyon, kaygı ve olumsuz benlik algısıyla pozitif bir ilişkisi vardır. Ancak bunun psikolojik iyilik hallerinden olan *çevre becerisi, kendini kabul ve özerklikle* negatif bir ilişkisi söz konusudur. Kızlar, erkeklerlere göre daha utangaçtır, daha fazla bağımsız benlik kurgusuna sahiptir.

Yine dini yönelimin bağlaşıklık benlik kurgusuyla pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi söz konusudur. Dini yönelim açısından kızlar ve erkekler arasında bir farklılığa rastlanmamıştır. İç güdümlü dindarlığın olumsuz benlik ve olumlu ilişkilerle pozitif bir ilişkisi vardır. Bunun psikolojik iyilik hallerinden olan kişisel gelişim, çevre becerisi ve özerklikle negatif bir ilişkisi mevcuttur. Dış güdümlü dindarlık ise, kaygıyla ve olumsuz benlikle pozitif bir ilişkiye sahiptir. Bunun, psikolojik iyilik hallerinden olan kişisel gelişim, çevre becerisi ve özerklikle negatif bir ilişkisi vardır. Psikolojik iyilik halleriyle cinsiyet arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Ekşioğlu (2011), 142'si kadın olmak üzere toplam 206 üniversite öğrencisinin katıldığı bir yüksek lisans tezi yürütmüştür. Çalışmasında öğrencilerin inanç ve dünya görüşlerinin psikolojik iyi olma durumlarıyla ilişkisini, sosyo-demografik özellikler bağlamında incelemiştir. Ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Üniversite öğrencilerinin tamamına yakını dini inancı kabul etmektedir. Onlar, dini genelde bireysel yaşamaktadır. Yine psikolojik iyilik hali ile yüksek düzeyde ilişkili bir inanç tarzı bulunmamaktadır. Ancak göreceli, esnek ve gerilimli inanç ile iyi olma hali arasında düşük ama anlamlı bir ilişki vardır. Çalışmada örneklemin sosyo-demografik özellikleri hakkında da bilgi verilmektedir.

Yine İşgör (2011) yürüttüğü doktora çalışmasında üniversite öğrencilerinin muhafazakâr yaşam tarzlarının psikolojik iyilik halleriyle düşük ama pozitif bir ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Sosyo-demografik özelliklerin de dikkate alındığı araştırmada lise türü ile psikolojik iyilik halleri arasında anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır.

Arıcı (2011)'da, yüksek lisans çalışmasında üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algıları ile psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. 690 kişinin katıldığı araştırmaya göre toplumsal cinsiyet rollerini daha düşük düzeyde geleneksel algılayanların, diğerlerine göre psikolojik iyilik halleri puanı daha yüksektir (kişisel gelişim hariç). Bu rolleri yüksek düzeyde eşitlikçi yaklaşımla algılayanların ise, tüm boyutlarda psikolojik iyilik puanları daha yüksektir. Diğer taraftan toplumsal cinsiyet rollerini eşitlikçi düzeyde algılama oranı, kadınlarda daha fazladır. Gelenekçi algılama düzeyi ise, erkeklerde daha fazladır. Yine yaş ilerledikçe toplumsal cinsiyet rollerini eşitlikçi düzeyde algılama oranı azalmaktadır. Anne ve babanın eğitim düzeyi de, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerini eşitlikçi düzeyde algılamasını etkilemektedir.

Ruh sağlığı, özelde de psikolojik iyilik halleri, ülkemizde önemsenen konular arasında yer almaktadır. Bu hususta birçok çalışma yapılmıştır. Bu doğrultuda farklı örneklem ve evren çerçevesinde yapılacak çalışmalar, alanı genişletebilir ve zenginleştirebilir. Yürüttüğümüz doktora tezi de bunlardan birisidir. Özellikle dindarlık biçimlerinin ve dinî başa çıkma yöntemlerinin psikolojik sonuçlarının tespit edileceği bu çalışma, literatüre farklı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca araştırmamızın diğer hedefleri şunlardır: a) Konuyla ilgili yeni çalışmaların yapılmasını teşvik etmek, b) Dinin kişinin psikolojik iyiliğine nasıl bir katkı sağladığına dair daha somut veriler sunmak, c) Araştırmamızda kullanılan ve yabancı kültürlerin izlerini taşıyan ölçeklerin geçerliliğini ve güvenirliğini test etmek ve kendi kültürümüze uygun yeni ölçeklerin geliştirilmesine zemin hazırlamak.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin nasıl elde edildiği ve bunların nasıl analize tabi tutulduğu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca burada araştırmanın bulgularına da yer verilmiştir.

2.1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada araştırmanın sorularına cevap bulmak için üç ölçek kullanılmıştır. Araştırmanın soruları bağlamında üç yaklaşım geliştirilmiştir. Buna göre öncelikle sosyo-demografik değişkenler (yaş, eğitim, gelir düzeyi, ikâmet, dindarlık düzeyi, medeni durum) *bağımsız değişken* iken dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri *bağımlı değişken* olarak kabul edilmiştir.

İkinci olarak dindarlık biçimleri *bağımsız değişken* olarak kabul edilirken; dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri *bağımlı değişken* olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü olarak dinî başa çıkma faaliyetleri *bağımsız değişken* olarak kabul edilirken; psikolojik iyilik halleri *bağımlı değişken* olarak kabul edilmiştir.

Niceliksel bir nitelik arz eden bu araştırmada veriler, *anket* tekniğiyle elde edilmiştir. Anket; insanların değişik mevzulardaki duygu, düşünce, bilgi ve ilgilerini kavramak için uygun şekilde hazırlanıp sorulacak olan yazılı sorulardır. Başka bir deyişle insanların bizzatı bir alanla ilgili bilgi verme biçimidir (Peker, 2003: 64).

Anketler, sosyal bilimlerde yaygın bir kullanıma sahiptir. Uzmanların gözetiminde, amacına uygun ve okuyucu kitle tarafından kolayca anlaşılacak bir şekilde hazırlanmaktadır. Objektif bir şekilde uygulandığı müddetçe daha güvenilir ve geçerli sonuçlar verebilir. Hatta bu metotla, daha kısa sürede, daha az masrafla ve emekle daha geniş kitlelere ulaşmak mümkündür. Bununla birden fazla konu hakkında bilgi edinme fırsatı da elde edilebilir.

Anketler, soruların niteliğine göre ikiye ayrılmaktadır: *Kapalı Uçlu Anketler* ve *Açık Uçlu Anketler*. Kapalı uçlu anketlerde sorular, seçenek halinde muhataplara sunulmaktadır. Açık uçlu anketlerde ise; katılımcılar tarafından cevapların yazılması gerekmektedir. Kapalı uçlu anketlerden elde edilen verilerin gruplandırılması;

diğerine göre daha kısa zamanda, daha az hatayla gerçekleştirilmektedir. Ancak bunlar, yüzeysel olabilmektedir (Punch, 2005; Ural ve Kılıç, 2006; Peker, 2003: 63-65).

En çok kullanılan araştırma tekniklerinden birisi olarak anket, farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bunlar, *karşılıklı görüşme, posta, telefon, emanet-teslim, internet* şeklinde sınıflandırılabilir (Baş, 2008; Ural ve Kılıç, 2006: 61 ve 62). Bu çalışmada ise anket, araştırmanın konusuna ve amacına paralel olarak *karşılıklı görüşme tarzında* gerçekleştirilmiştir. Sorular ise, kapalı uçlu bir nitelik arz etmektedir.

Anket uygulaması neticesinde elde edilen veriler, çalışmamızda *korelasyon, F testi, güvenirlik, geçerlik, faktör ve madde analizleri* çerçevesinde analiz edilmiştir. Konuyla ilgili sonuçlar, *araştırmanın bulguları* bölümünde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Korelasyon, iki ayrı değişken arasındaki irtibatın yönünün ve gücünün ortaya konulmasında kullanılan bir araştırma tasarımıdır. İki değişken, süreklilik arz edebilir. Bunlara ilişkin veriler, normal bir dağılım gösterebilir. Bu noktada değişkenler arasındaki ilişki, “*pearson korelasyon katsayısı*” ile tespit edilmektedir. İki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin derecesi, “*r*” ile gösterilen korelasyon katsayısı ile ölçülmektedir (Baş, 2008: 156; Ural ve Kılıç, 2006: 247).

Bu çalışmada kullanılan diğer bir yöntem ise, *varyans analizidir*. İkiden fazla grubu karşılaştırmak gerektiğinde buna başvurulmaktadır. Bu yöntem, *bağımsız örneklem tek yönlü varyans analizi* (F testi); *bağımsız örneklem iki yönlü varyans analizi*; *ilişkili örneklem tek yönlü varyans analizi*, *ilişkili örneklem iki yönlü varyans analizi* ve *çok yönlü varyans analizi* şeklinde uygulanabilmektedir.

Bu çalışmada ise, *F testi* olarak bilinen *bağımsız örneklem tek yönlü varyans analizi* tercih edilmiştir. Burada ikiden fazla grubun ortalamaları mukayese edilmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın belirli bir düzeyde (%95; %99 vs.) anlamlı olup olmadığı test edilmektedir (Baş, 2008: 164-180; Ural ve Kılıç, 2006: 213-244).

Güvenirlik analizi ise, ölçme aracının yeniden yapılan ölçümlerinde aynı sonucu verme derecesini ifade etmektedir. Ölçülmek istenenin ölçülüp ölçülmediğini ortaya koyan ise, *geçerlik analizidir*. Ayrıca *madde analizi* yapılarak ölçme

araçlarında yer alan maddelerin özellikleri belirlenmeye çalışılmaktadır (Baş, 2008: 148; Büyüköztürk ve ark. 2013: 116). *Faktör analizi* ise, çok sayıdaki değişkenden az ve tanımlanabilir nitelikte anlam ifade eden değişkenler elde etmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2002).

2.1.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, Sivas ilindeki Kur'an kurslarına devam eden kadınlar oluşturmaktadır. Örneklemi ise, Sivas merkezdeki Kur'an kurslarında 2008-2009 yılları arasında eğitim gören ve amaçlı örneklem yoluyla seçilen 658 kadın meydana getirmektedir.

Amaçlı örneklem, Büyüksener ve ark. (2013) tarafından belirtildiğine göre “bilgi açısından zengin durumların seçilerek derin araştırma yapılmasına imkan tanımaktadır”(s. 90). Bu örneklem tarzının *aykırı örneklem, maksimum çeşitlilik örneklem, benzeşik örneklem, tipik durum örneklem, tabakalı amaçsal örneklem, ölçüt örneklem, uygun/kazara örneklem* şeklinde çeşitleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ise, amaçlı örneklem çeşitlerinden olan *tipik durum örneklem* tarzı tercih edilmiştir. Bu örneklem şekli, araştırma problemi ile ilgili olarak evrende yer alan çok sayıdaki durumdan tipik olanların belirlenerek bunlar üzerinde çalışılmasını ifade etmektedir (Büyüksener ve ark. 2013: 91).

Sonuç olarak Kur'an kursu, yaygın eğitim veren kurumlardandır. Belirli prosedürlere sahip olsa da buraya isteyenler kayıt yaptırmaktadır ve burada eğitim görmektedir. Diğer taraftan kurslar, ihtiyaca paralel olarak mahalle aralarında açılmıştır. Dolayısıyla buralara talep oranı; günlük, aylık ve yıllık olarak değişiklik arz etmektedir. Bu yüzden araştırmacı, bu kurslarda anketi yürütebilecek kadar öğrenci sayısına erişebilmek için Sivas İl Müftülüğü'nün din hizmetleri biriminden yardım almıştır. Bu çerçevede 81 Kur'an kursundan 26 tanesi seçilmiştir (Bkz. Ek 1). Bu mekanların tercih edilmesinde kursların öğrenci kapasitesi ve il merkezinde olması vs. gibi esaslar dikkate alınmıştır.

2.1.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmamızda, araştırmanın konusuna ve amacına paralel olarak anket yöntemi, karşılıklı görüşme tarzında gerçekleştirilmiştir (Baş, 2008 ve Ural ve Kılıç, 2006; Punch, 2005). Burada Pargament, Ryff, Allport ve Ross tarafından hazırlanmış ve ülkemizdeki bilim adamları⁵ tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve anket olarak hazırlanmış üç ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler ve özellikleri şu şekildedir:

a) *Dinî yönelim ölçeği* (religious orientation scale), Allport ve Ross tarafından geliştirilmiştir. 20 maddeden oluşmaktadır. Ancak bu ölçek, aslen İngilizcedir. Hristiyan olan ve farklı kültürel ortamda yaşayan insanlar için geliştirilmiştir. Dolayısıyla ölçek, orijinal haliyle kullanılamamıştır. Bu yüzden ölçeğin Türk kültürü bağlamında yeniden uyarlanması yapılmıştır (Allport, 1967; Kayıklık, 2000).

Dinî yönelim ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması, Kayıklık (2000) tarafından şöyle gerçekleştirilmiştir:

Öncelikle ölçek, Türkçe'ye çevrilmiştir. Çeviri, İngilizce bilen kişiler tarafından incelenmiştir ve onda bazı düzeltmeler yapılmıştır. Sonrasında psikolojik anlam çevirisine geçilmiştir ve her maddenin ölçmek istediği özelliğin Müslüman Türk kültüründeki anlam karşılığı araştırılmıştır. Bu çalışma tamamlandıktan sonra taslak haline getirilen ölçek formu, Çukurova Üniversitesi öğretim elamanlarıyla müzakere edilmiştir. Bunun neticesinde ölçek, 18 kişilik öğretmen guruba tek tek ve yüzyüze uygulanmıştır. Anlaşılmasında güçlük çekilen yerler tespit edilmiştir ve değişiklikler yapılmıştır.

Allport ve Ross'un ölçeğinde likert tipine benzer seçenekler kullanılmaktaydı. Ancak ölçeğin maddelerine ait seçenekler birbirinden farklıydı.⁶

⁵ Pargament'in *dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği*, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans yapmış olan Hacer Memiş tarafından; Allport'un *dinî eğilim ölçeği*, Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim üyelerinden olan Hasan Kayıklık tarafından; Ryff'in *psikolojik iyilik halleri ölçeği* ise, Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden olan Üzeyir Ok tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır (Bkz. Ek 2).

⁶ Örneğin "dinimin gereklerini yerine getirmeme rağmen dinsel düşüncelerimin günlük işlerimi etkilemesine izin vermem" maddesinin seçenekleri şöyleydi: a) Kesinlikle doğru

Bir ölçekte böyle farklı seçenek kalıplarının kullanılması, toplam puan elde ederken sakınca doğurabilir. Bu yüzden seçenekler, uzmanların görüşleri çerçevesinde şöyle düzenlenmiştir: a) Tamamen katılıyorum; b) Katılıyorum, c) Katılmıyorum, d) Hiç katılmıyorum.

Dinî yönelim ölçeğinin deneme formu, 82 kişiye uygulanmıştır. Toplanan veriler, faktör analizine tabi tutulmuştur. Bu ölçek, esasen 20 maddeden oluşan iki faktörlü bir ölçek iken yapılan uyarılama çalışmaları sonucunda 10 maddeli ve tek faktörlü bir ölçek haline getirilmiştir (ss. 60-63).

Allport ve Ross (1968), dinî yönelim ölçeğini, içe dönük ve dışa dönük olarak iki alt ölçeğe ayırmıştır. Ancak bunların tek bir ölçek olarak da kullanılabileceğini belirtmiştir (akt. Kayıklık, 2000: 63). Sonuç olarak elde edilen toplam puanların yüksekliği, dış güdümlü dindarlığa; puanların düşük olması ise iç güdümlü dindarlığa işaret etmektedir. Dış güdümlü dindarlık ve iç güdümlü dindarlık ayrı ayrı da ölçülebilir (Kayıklık, 2000).

Bu doktora çalışmasında ise dinî yönelim ölçeği, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık şeklindeki alt ölçekleriyle kullanılmıştır. Likert tipi geliştirilen dinî yönelim ölçeği, a) *Tamamen Katılıyorum*, b) *Katılıyorum*; c) *Katılmıyorum*; d) *Kesinlikle Katılmıyorum* şeklinde dört seçeneclidir. Ölçekteki 10 sorunun 4., 5., 7. ve 10. maddeleri dış güdümlü dindarlığa; diğer maddeleri ise (6 madde) iç güdümlü dindarlığa ilişkindir.

b) *Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği*, Pargament tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal adı, *religious coping activities scales*'tır. Türkçe'de karşılığı "dini/dinsel başa çıkma faaliyetleri ölçeği"dir. Rahipler ve başa çıkmada dine yönelen kimseler ile yapılan görüşmeler ile deneysel literatür ve stresli zamanlarda dine yönelen insanların kişisel yazıları taranmıştır. Böylece 32 maddelik dinî başa çıkma faaliyetlerinden oluşan bir liste hazırlanmıştır (Pargament, 1997).

Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması, Memiş (2003) tarafından şöyle gerçekleştirilmiştir:

değil, b) Doğru değil, c) Doğru, e) Kesinlikle doğru. Diğer taraftan "kişinin kendisine has dinsel duygu ve düşüncelerle zaman geçirmesi önemlidir" maddesinin seçenekleri şöyle düzenlenmekteydi: a) Sık sık doğru, b) Çoğu zaman doğru, c) Nadiren doğru, d) Doğru değil.

Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği, aslen İngilizcedir. Bu yüzden bu, din psikolojisi, dinler tarihi, kelam, felsefe alanlarında çalışan öğretim elemanları, yüksek lisans ve ODTÜ psikoloji bölümü öğrencilerinin katıldığı geniş bir grup tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Her bir maddenin anlam karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Ancak orijinal metninde 5. sırada yer alan ve Hristiyanlığın temel esaslarından olan bir madde, Müslüman Türk kültüründe karşılığı olmadığı için çıkarılmıştır.⁷ Bu doğrultuda bu çalışma da, 31 madde kullanılmıştır.

Ölçeğin cevap seçenekleri, likert tipi olarak dizayn edilmiştir ve a) *Her Zaman*; b) *Oldukça*; c) *Biraz*; d) *Asla* şeklinde dört seçenekten oluşmuştur (Memiş, 2003: 52-53).

Dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği, orijinal metinde 6 faktörden oluşmaktadır: a) Manevi Başa Çıkma b) Niyaz, c) Salih Amel, d) Dini Sakınma, e) Dini Destek, f) Dini Memnuniyetsizlik. Ancak Memiş (2003) tarafından yapılan araştırmada ölçek, 9 faktörlü olarak tespit edilmiştir ve onun genel varyansın %64'ünü açıkladığı görülmüştür (s. 60). Bu, muhtemelen ölçeğin ilk uyarlama olmasından ve kültürel ortamın farklılığından kaynaklanmaktadır.

Araştırmacı, anket formundaki dinî başa çıkma ölçeğinin bazı sorularını, hedef kitlenin değerlerini ve anlayışını dikkate alarak danışman hocanın gözetiminde yeniden düzenlemiştir. Bunlar, şu şekildedir (Bkz. Ek 2):

- ❖ 4.sıradaki “İmanımı ve inançlarımı sorgularım” maddesi, “imanımdan ve inançlarımdan şüphe duyarım” şeklinde düzenlenmiştir.
- ❖ 7.sıradaki “Allah’tan bir mucize beklerim” maddesi, “Allah’ın yardımıyla olağanüstü bir olayın gerçekleşmesini dilerim” tarzında düzenlenmiştir.
- ❖ 16. sıradaki “Problemle baş etmeye çalışırken *Tanrı* tarafından yönlendirildiğimi düşünürüm” maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “Problemle baş etmeye çalışırken *Allah* tarafından yönlendirildiğimi düşünürüm.”
- ❖ 23.sıradaki “Hayır kurumlarından ayni ve nakdi yardım alırım” maddesi, “Hayır kurumlarından yardım talep ederim (giyecek, yiyecek, para gibi)” şeklinde düzenlenmiştir.

⁷ “Hz. İsa, benim yerime acı çektiğinden acı çekmeyeceğini düşünürüm.”

c) *Psikolojik iyilik halleri ölçeği*, Ryff tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, aslen altı boyuta sahiptir. Bu boyutlar, şunlardır: a) Kendini Kabul, b) Başkalarıyla Olumlu İlişkiler, c) Özerklik, d) Çevre Becerisi, e) Yaşam Amacı, f) Kişisel Gelişim. 6'lı likert türünde olup toplam 84 maddeden oluşmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmaları, genç, yaşlı, yetişkinlerden oluşan 321 kişi üzerinde yürütülmüştür. Örneklem, genelde Katolik ve Protestanlardan oluşmaktadır. Örneklemen tamamı; sağlıklı, iyi eğitilmiş, mali durumu iyi bireylerden meydana gelmektedir (Ryff, 1989a: 1071).

Bu ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması ise, Cenkseven (2004) tarafından şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

Psikolojik iyilik halleri ölçeği, dört uzman tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir ve uyarlanmıştır. Ardından bu maddeler, PDR Anabilimdalı'nda görev yapan ve İngilizce'ye vakıf uzman gruba sunulmuştur ve onların da görüşleri alınmıştır. Edinilen Türkçe form, sonrasında İngilizce'yi iyi bilen iki öğretim elamanına verilerek yeniden İngilizce'ye çevrilmiştir. Bu çerçevede İngilizce versiyonunu en iyi karşılayan Türkçe karşılıklar, Carol D. Ryff'in da önerileri doğrultusunda kabul edilerek deneme formu oluşturulmuştur. Söz konusu form, Çukurova Üniversitesinde Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 70 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Onların önerileri doğrultusunda ölçekte yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Böylelikle ona son hali verilmiştir (ss. 76-88).

Ancak bu çalışmada psikolojik iyilik hallerinin Heinzb tarafından yapılandırılan ve Ok tarafından Türkçeye çevrilen üç boyutlu şekli tercih edilmiştir. Bunlar, şunlardır: a) Kişisel Gelişim, b) Olumlu İlişkiler, c) Çevre Becerisi.

Araştırmamızda da kullanılan psikolojik iyilik halleri ölçeğinin üç boyutlu (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi) olarak değerlendirilmesinin gerekçeleri ise şunlardır: Her şeyden önce yapılan araştırmalarda -Ryff (1989a) tarafından da belirtildiği gibi- bazı boyutlar arasında yüksek korelasyon tespit edilmiştir. Bunlar, şöyledir: *Kendini kabul ve çevre becerisi*, .76; *kendini kabul ve yaşam amacı*, .72; *yaşam amacı ve kişisel gelişim*, .72; *yaşam amacı ve çevre becerisi*, .66. (Ryff, 1989a). Buna benzer sonuçları, başka çalışmalarda da görmek mümkündür. Örneğin Springer ve Hauser (2006) da, altı boyutun dördü arasında yüksek korelasyon ($r \geq 0.90$) belirlemiştir. Bunlar, *kişisel gelişim*, *yaşam amacı*, *kendini kabul ve çevre becerisi*'dir (Hauser ve ark. 2005).

Diğer taraftan bazı araştırmalarda, psikolojik iyilik halleriyle ilgili geliştirilen altı boyuta ihtiyatlı yaklaşılmıştır. Buna göre altı boyutun hepsinin ölçülemeyeceği farklı çalışmalarda dile getirilmiştir (Springer ve ark. 2005; Springer ve Hauser, 2006; Trankle, 2006).

Sonuç itibarıyla çalışmamızda anketin yükünü hafifletmek, zamandan tasarruf etmek, katılımcıların sıkılmasını engellemek, araştırmanın güvenilirliğini artırmak vs. için bu ölçeğin üç boyutlu olarak değerlendirilen şekli tercih edilmiştir.

Ölçek, kapalı uçlu hazırlanmış 27 maddeden oluşmuştur. Likert tipi dizayn edilmiş olup a) *Hiç Katılmıyorum*; b) *Katılmıyorum*; c) *Kararsızım* d) *Katılıyorum*; e) *Tamamen Katılıyorum* şeklinde beş seçeneklidir.

Psikolojik halleri ölçeğiyle ilgili olarak da çalışmamızda hedef kitle göz önünde tutularak ve yine danışman hocanın gözetiminde şu düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Bkz. Ek 2):

- ❖ 11. sıradaki “Düşünüyorum da yıllardır kendimi gerçekten de çok fazla geliştirememişim” maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “Uzun zamandan beri gerçekten de kendimi çok fazla geliştiremediğimi düşünüyorum.”
- ❖ 5. sırada yer alan “İşlerimi halletmede yeni yöntemler denemek istemiyorum, yaşantımın gidişatı iyi” maddesi, şu şekilde düzenlenmiştir: “İşlerimi halletmede yeni yöntemler denemek istemiyorum, yaşamım bu şekilde güzeldir.”
- ❖ 14. sıradaki “Kişisel olarak zamanla oldukça geliştiğimi hissediyorum” maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “Zaman geçtikçe kişisel olarak çok geliştiğimi hissediyorum.”
- ❖ 25.maddede yer alan “Kendim için hemen hemen istediğim gibi düzen kurup bir yaşam tarzı oluşturabildim” maddesi, şu şekilde düzenlenmiştir: “Kendim için neredeyse istediğim gibi düzen ve bir yaşam tarzı oluşturabildim.”

2.2. İŞLEM

2.2.1. Veri Toplama Süreci ve Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, *anket* yoluyla toplanmıştır. Ankette yer alan değişkenler ve kaç sorudan oluştukları ile ilgili bilgiler *araştırmanın problemi ve soruları* bölümünde yer almıştır.

Amaca uygun olarak tercih edilen 26 Kur'an kursunda eğitim görmekte olan 662 kişiye anket uygulanmıştır. Bunlardan 658 tanesi geçerli kabul edilmiştir. Zira bazı anket formlarında yeterli cevap bulunamamıştır. Soru metinleri, katılımcılara bizzat araştırmacı tarafından ve kursların ders saatleri içerisinde sunulmuştur. Anketin bitirilmesi, ortalama 30 dakika sürmüştür.

Anket uygulamasından önce katılımcılar, araştırmacının konusu ve amacı hakkında bilgilendirilmiştir. Onlara, elde edilen verilerin bilimsel maksatlar dışında kullanılmayacağı hususunda teminat verilmiştir. Okuma-yazma bilmeyenlere, anketleri uygulama esnasında araştırmacı yardımcı olmuştur. Soruları bizzat onlara okumuştur. Soruların, ihtiyaç duyanlara, okunması sürecinde Kur'an kursu öğretmenlerinde de yardım alınmıştır. Böylelikle anketlerin doldurulması sağlanmıştır.

Anketlerin yürütülmesi tamamlandıktan sonra veriler, bizzat araştırmacı tarafından Windows Excell'e girilmiştir. Bu işlemden sonra bilgilerin analiz sürecine geçilmiştir.

Verilerin analizlerinde SPSS for Windows 17 programından yararlanılmıştır. Buna göre veriler, gerek pilot çalışmada gerekse esas çalışmada güvenilirlik/geçerlik, madde ve faktör analizine tabi tutulmuştur (Bkz. Ek 3). Bu araştırmada üç ölçek kullanılmıştır. Burada ölçeklerin her bir boyutunun diğerleriyle irtibatını ve bunun yönünü vs. ölçmek için de ayrıca şu analiz tekniklerinden yararlanılmıştır: a) Korelasyon (doğrusal-linear), b) Bağımsız Örneklem Tek Yönlü Varyans Analizi. Tüm bu işlemler gerçekleştirilirken, sosyo-demografik nitelikler de dikkate alınmıştır. Ayrıca sosyo-demografik özelliklerden olan *medeni durum değişkeni* ile ilgili olarak uzmanların görüşleri bağlamında şu değişikliğe gidilmiştir: Medeni durum değişkeni, beş seçenekliydi. Bunlar, "bekar, evli, evli ama eşinden ayrı, boşanmış ve diğer" şeklinde tasarlanmıştır. Ancak *boşanmış, dul ya da evli ama eşinden ayrı olarak yaşayan katılımcıların* tüm katılımcılar arasındaki sayısı oldukça

azdı. Bu yüzden araştırmacı, uzmanların görüşleri bağlamında *evli ama eşinden ayrı, boşanmış ve diğer grupları (dul)* birleştirmiştir. Bu doğrultuda *medeni durum değişkeni*, üç seçenekli olarak değerlendirilmiştir: a) Evli, b) Bekar, c) Dul, Boşanmış ve Ayrı.

Konuyla ilgili elde edilen veriler, *araştırmanın bulguları* bölümünde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu çalışmada, “Sivas merkezdeki Kur’an kurslarına devam eden kadınların dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri” incelenmiştir. Buna göre hem ölçekler arasındaki ilişkiler hem de bunların sosyo-demografik unsurlarla ilişkisi *korelasyon testi ve varyans analizi* ile tespit edilmiştir. Genel olarak değişkenlerin ortalamalarının ve kullanılan ölçeklerin güvenirliklerinin de tespit edildiği bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

3.1. Değişkenlere Dair Betimsel İstatistik Verileri

Araştırmanın bu bölümünde değişkenlerin ortalamaları ve kullanılan ölçeklerin güvenirliklerine dair veriler yer almaktadır. Araştırmada yer alan değişkenler ve bunların psikometrik özellikleriyle ilgili bilgilerin yer aldığı tablo aşağıdadır:

Tablo 1: Değişkenlerin Ortalamaları ve Ölçeklerin Güvenirlikleri

Değişkenler	Alfa	N	En düşük	En yüksek	Ortalama	Standart sapma
Yaş		649	12.00	68.00	33.5424	13.40450
Eğitim Düzeyi		602	1.00	4.00	2.5498	.89089
İkâmet		638	1.00	4.00	3.4592	1.08105
Medeni Durum		642	1.00	3.00	1.7227	.55669
Gelir Düzeyi		626	1.00	5.00	3.1054	.77876
Dindarlık Düzeyi		631	1.00	5.00	3.5943	.69481
D. Başa çıkma (25)	.81	629	2.50	4.00	3.5774	.27922
İçgüdümlü (6)	.63	643	1.00	4.00	3.4286	.43122
Dışgüdümlü (4)	.49	629	1.00	4.00	1.7524	.55919
Kişisel Gelişim (9)	.38	629	1.89	5.00	3.4457	.49438
Olumlu İlişkiler(9)	.62	629	1.56	5.00	3.6583	.55300
Çevre Becerisi (9)	.58	637	1.67	5.00	3.5414	.52053
İyilik Hali Toplam(27)		454	2.07	4.70	3.5583	.39121
Geçerli N (listeye göre)		381				

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenirliğiyle ilgili farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bunlar, şu şekildedir:

a) *Dinî başa çıkma ölçeği*, esasen altı boyuta sahiptir (Pargament ve ark. 1992a: 508). Ancak bu çalışmada dinî başa çıkma ölçeğinin faktör analizi, orijinal faktörleri göstermediği gibi ortaya çıkan faktörleri oluşturan maddeler de heterojen bir yapı arz etmiştir. İçerik olarak homojen bir yapıya sahip değildir. Bundan dolayı bu ölçeğin faktörlere ayırmadan bir bütün olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Buna bağlı olarak tüm maddelerin güvenirlik madde analizi yapılarak en çok maddeyle en yüksek alfa değerine sahip olma kriteri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla da bu ölçek, tek bir ölçek olarak kullanılmıştır (Bkz. Ek 3).

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere esasen 31 maddelik olan dinî başa çıkma ölçeğinin 25 maddelik alfa katsayısı, .81 çıkmıştır. Dolayısıyla ölçeğin alfa katsayısı, yüksek düzeydedir. Diğer maddeler, faktör analizi ve madde içerik analizi sonucunda bulunduğu maddenin alfa katsayısına katkı sağlamadığı için ölçekten çıkarılmıştır.

b) *Dinî yönelim ölçeği*, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık şeklinde alt ölçeklere ayrılmaktadır (Kayıklık 2000; Ok, 2011; Rowatt ve Schmitt, 2003; Maltby ve ark. 1999). Araştırmamızda kullanılan bu ölçekte 10 madde yer almıştır. Güvenirlik analizleri sonucunda iç güdümlü dindarlık ölçeğinin alfa katsayısı, .63; dış güdümlü dindarlık ölçeğinki ise, .49 olarak tespit edilmiştir. Genel olarak dış güdümlü dindarlık ölçeğinin daha düşük bir alfaya sahip olması, bu boyuta ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirmektedir. Genelde dış güdümlü dindarlığın alfa katsayısı – araştırmamızdaki kadar olmasa da- düşük çıkmaktadır (Ryan ve ark. 1993). Bu noktada bu boyutun Kur'an kursu örnekleminde güvenilir olmadığı görülmektedir. Ama yine de konuyla ilgili bir ipucu vermesi, bir tespit ya da bir veri olması açısından bu çalışmada kullanılmıştır.

Ölçeklerin alfa katsayısının düşük çıkmasında örneklemin niteliğinin etkisi büyüktür. Sonuçta bu çalışma, ülkemizde yaygın eğitim kurumlarından olan Kur'an kurslarında eğitim gören ve sosyo-demografik özellik olarak da vasat ve bir o kadar da çeşitlilik arz eden katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Bu da, elbette ölçeklerin güvenirliğini etkilemektedir (Ok, 2011). Ama yine de söz konusu kitleyle ilgili yeni çalışmaları teşvik etmesi ve mevcut kitlenin dünyasının tanınması da bir ihtiyaçtır.

c) *Psikolojik iyilik halleri ölçeği* de, esasen altı boyutludur. Bu araştırmada ise; *kişisel gelişim, olumlu ilişkiler* ve *çevre becerisi* şeklindeki üç boyutlu olarak

değerlendirilen ve 27 maddeden oluşan ölçek versiyonu kullanılmıştır. Güvenirlik analizi sonucunda *kişisel gelişim* boyutunun alfa katsayısı, .38, *olumlu ilişkiler* boyutunun alfa katsayısı, .62, *çevre becerisinin* ki ise. 58'dir. Görüldüğü üzere psikolojik iyilik halleri ölçeğinin güvenirliliği, genel olarak düşük çıkmıştır. Genel olarak faktör analizi ve alfa katsayılarına bakıldığında psikolojik iyilik halleri ölçeğinin Kur'an kursu örnekleme için güvenilir bir ölçek olmadığı görülmektedir. Ancak bu durum, söz konusu ölçeğin edindiği verileri göz ardı etmeyi gerektirmez (Ok, 2009: 101-152). Diğer taraftan ölçeğin güvenirliliğinin düşük çıkmasında, - yukarıda da ifade edildiği gibi- farklı örnekleme uygulanmasının etkisi büyüktür. Diğer taraftan ölçekteki madde sayılarının azaltılması da güvenirliliğin düşük çıkmasında etkili olabilir (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002: 1011).

3.2. Örneklemenin Sosyo-Demografik Yapısına Dair Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine dair edinilen veriler yer almaktadır. Konuyla ilgili tespitler şu şekildedir:

3.2.1. Örneklemenin Yaş değişkenine Göre Dağılımı

Katılımcılara, yaşlarını öğrenmek için “doğum tarihiniz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: Örneklemenin Yaş Durumuna Göre Dağılımı

	n	%	Geçerli%
12-19 yaş arası	149	22,6	23,0
20-39 yaş arası	257	39,1	39,6
40-68 yaş arası	243	36,9	37,4
Toplam	649	98,6	100,0
Kayıp Veri	9	1,4	
Toplam	658	100,0	

Tabloda 2’de görüldüğü üzere kadınların %23’ü 12-19 yaş arasında yer alan ergenlerdir. Katılımcıların %40’ı 20-39 yaş arasındaki genç yetişkinler; % 37’si ise, 40-68 yaş arasındaki orta ve ileri yetişkinlerdir. Buna göre Kur'an kurslarına devam edenlerin çoğunluğu genç yetişkinlerden oluşmaktadır.

3.2.2. Örneklemin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Katılımcılara eğitim düzeylerini tespit etmek için “eğitim düzeyiniz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3: Örneklemin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	n	%	Geçerli%
Okuryazar	57	8.7	9.5
İlkokul	264	40.1	43.9
Ortaokul	174	26.4	28.9
Lise	107	16.3	17.8
Toplam	602	91.5	100.0
Kayıp veri	56	8.5	
Toplam	658	100.0	

Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcıların %10’u okuryazarlardan oluşmaktadır. Bunların %44’ü ilkokul mezunu, %29’u ortaokul mezunudur. Katılımcıların %18’i ise, lise mezunudur. Buna göre Kur’an kurslarına devam edenlerin çoğunluğu, *ilkokul mezunlarından* oluşmaktadır.

Diğer taraftan Tablo 1’de görüldüğü üzere *eğitim düzeyinin ortalaması* (2.6) şöyledir: Eğitim düzeyi değişkeni açısından bu araştırmada okuryazar olma 1, ilkokul 2, ortaokul 3, lise 4 şeklinde kodlanmıştır. Bu çerçevede Kur’an kurslarına devam eden kadınların çoğunun ortalama olarak *ilkokul mezunu* olduğu görülmüştür. Örneklemin eğitim ranjı, 1-4 aralığındadır.

3.2.3. Örneklemin Medeni Durumuna Göre Dağılımı

Katılımcıların medeni durumları hakkında bilgi edinmek için “Medeni durumunuz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4: Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı

	n	%	Geçerli%
Bekar	213	32.4	33.2
Evli	394	59.9	61.4
Dul, Boşanmış Ayrı	35	5.3	5.5
Total	642	97.6	100.0
Kayıp	16	2.4	
Toplam	658	100.0	

Tabloda 4’te görüldüğü üzere katılımcıların %61’i evlidir. Bunların %33’ü bekar; % 6’sı ise, dul, boşanmış ya da ayrı yaşamaktadır. Buna göre Kur’an kurslarına devam edenlerin çoğunluğu *evlilerden* oluşmaktadır.

3.2.4. Örneklemin İkâmet Yerine Göre Dağılımı

Katılımcıların yaşamlarını çoğunlukla nerede geçirdiklerini tespit etmek için “Yaşamınızın hepsini ya da çoğunu hangi yerleşim biriminde geçirdiniz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 5’te sunulmuştur:

Tablo 5: Örneklemin İkâmet Yerine Göre Dağılımı

	n	%	Geçerli%
Köy	95	14.4	14.9
Kasaba	8	1.2	1.3
İlçe	44	6.7	6.9
İl	491	74.6	77.0
Toplam	638	97.0	100.0
Kayıp	20	3.0	
Toplam	658	100.0	

Tabloda 5’te görüldüğü üzere, katılımcıların %77’si yaşamının çoğunu ilde geçirmiştir. Bununla birlikte grubun %15’i köyde; %1’i kasabada, %7’si ilçede hayatının çoğunu geçirmiştir. Buna göre Kur’an kurslarına gidenlerin çoğunun yaşamı, *illerde* geçmiştir.

3.2.5. Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

Katılımcıların gelir düzeyini tespit etmek için “Sosyo-ekonomik düzey olarak kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 6’da sunulmuştur:

Tablo 6: Örneklemin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	n	%	Geçerli %
Düşük	28	4.3	4.5
Ortanın Altı	42	6.4	6.7
Orta	426	64.7	68.1
Ortanın Üstü	96	14.6	15.3
Üst	34	5.2	5.4
Toplam	626	95.1	100.0
Kayıp	32	4.9	
Toplam	658	100.0	

Tabloda 6’da görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu %68 ile orta; azınlığı ise %5 ile düşük ve üst seviyede gelir düzeyine sahiptir. Bunların; %7’si ortanın altında; %15’i ortanın üstünde bir gelir düzeyine sahiptir. Buna göre Kur’an kurslarına devam edenlerin çoğu, *orta düzeyde bir gelir seviyesine* sahiptir.

Diğer taraftan Tablo 1’de görüldüğü üzere *gelir düzeyinin ortalaması* (3.1) şöyledir: Gelir düzeyi değişkeni açısından bu çalışmada seçenekler, düşük 1, ortanın altı 2, orta 3, ortanın üstü 4, üst 5 olarak kodlanmıştır. Buna göre kadınların çoğu, ortalama olarak *orta düzeyde bir gelir seviyesine* sahiptir. Örneklemin gelir düzeyi ranjı, 1-5 aralığındadır.

3.2.6. Örneklemin Dinî İnanç Düzeyine Göre Dağılımı

Katılımcıların ne düzeyde dindar olduklarını tespit etmek için “dinî inanç bakımından sizi aşağıdaki kelimelerden hangisi en iyi niteler?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtların frekans dağılımı ve yüzdeleri Tablo 7’de sunulmuştur:

Tablo 7: Örneklemin Dinî İnanç Düzeyine Göre Dağılımı

	n	%	Geçerli%
Dindar değil	3	.5	.5
Az dindar	5	.8	.8
Orta düzeyde dindar	299	45.4	47.4
Oldukça dindar	262	39.8	41.5
Çok fazla dindar	62	9.4	9.8
Toplam	631	95.9	100.0
Kayıp	27	4.1	
Toplam	658	100.0	

Tablo 7’den anlaşıldığı üzere katılımcıların %47’si orta düzeyde dindardır. Bunların % 1’i dindar olmayanlar ve az dindarlardan oluşmaktadır. Grubun %42’si oldukça dindar; %10’u ise çok fazla dindardır. Buna göre Kur’an kursuna devam edenlerin çoğu, *orta düzeyde dindardır*.

Diğer taraftan Tablo 1’de görüldüğü üzere *dindarlık düzeyinin ortalaması* (3.6) şöyledir: Dindarlık düzeyi değişkeni açısından bu çalışmada seçenekler, dindar değil 1, az dindar 2, orta düzeyde dindar 3, oldukça dindar 4, çok fazla dindar 5 olarak kodlanmıştır. Buna göre kadınların çoğu, ortalama olarak *orta düzeyde dindardır*. Örneklemin dindarlık düzeyi ranjı, 1-5 aralığındadır.

3.3. Sosyo-Demografik Özellikler, Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular.

Araştırmanın bu bölümünde örneklemin sosyo-demografik özellikleri, dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişki hakkında bilgi verilecektir. Konuyla ilgili edilen veriler (çalışmanın ana bulguları) tablo 8’de topluca verilmiştir. Buna göre aşağıda yer alacak olan alt başlıklardaki bulgu sonuçları, bu tabloya (tablo 8) atıfta bulunularak sunulacaktır.

Tablo 8: Sosyo-Demografik Değişkenler İle Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Hallerine Dair Korelasyon Verileri

	Yaş	Eğitim	İkâmet	Gelir	Dinî İnanç Düzeyi	Dinî Başa Çıkma	İçgüdümlü	Dışgüdümlü	Kişisel Gelişim	Olumlu İlişkiler	Çevre Becerisi
Yaş											
Eğitim	-.53**										
İkâmet	.10*	.12**									
Gelir	-.09*	.19**	.09*								
Dinî İnanç Düzeyi	-.01	.05	-.07	.14**							
Dinî Başa Çıkma	.38**	-.32**	-.05	.01	.19**						
İçgüdümlü	.17**	-.07	-.01	-.03	.08	.16**					
Dışgüdümlü	.02	-.07	-.03	-.01	-.08	-.08*	-.17**				
Kişisel Gelişim	-.16**	.21**	.10*	.13**	.16**	.06	.08*	-.18**			
Olumlu İlişkiler	.02	.05	.09*	.18**	.16**	.14**	.09*	-.07	.35**		
Çevre Becerisi	.22**	-.08*	.05	.19**	.14**	.26**	.21**	-.03	.31**	.52**	
İyilik Hali Toplam	.07	.04	.10*	.17**	.16**	.23**	.13**	-.05	.68**	.82**	.79**

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

3.3.1. Dindarlık Biçimlerinin Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle İlişkileri

Tablo 8’de katılımcıların dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki korelasyona dair veriler sunulmuştur. Bunlar, şu şekildedir:

3.3.1.1.Dindarlık Biçimleriyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler

İç güdümlü dindarlık ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki vardır ($r=.16$ $p <.01$). Buna karşılık dış güdümlü dindarlık ve dinî başa çıkma faaliyetleri arasında düşük ama anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.08$ $p <.05$). Buna göre dinî başa çıkma faaliyetleri, iç güdümlü dindarlar arasında daha fazla; dış güdümlü dindarlar arasında ise daha az kullanılmaktadır.

3.3.1.2.Dindarlık Biçimleriyle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler

İç güdümlü dindarlık ile kişisel gelişim ve olumlu ilişkiler arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır ($r=.08$; $.09$ $p <.05$). Söz konusu değişken ile çevre becerisi arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki söz konusudur ($r=.21$ $p <.01$).

Diğer taraftan dış güdümlü dindarlık ile kişisel gelişim arasında düşük ama anlamlı negatif bir ilişki vardır ($r=-.18$ $p <.01$). Dış güdümlü dindarlık ile olumlu ilişkiler ve çevre becerisi arasında ise anlamlı bir korelasyon yoktur ($r=-.07$; $-.03$). Buna göre iç güdümlü dindarların diğerlerine göre psikolojik iyilik halleri puanları yüksektir. Buna karşılık dış güdümlü dindarların kişisel gelişim puanları düşüktür.

3.3.1.3. Psikolojik İyilik Halleriyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler

Dinî başa çıkma faaliyetleri ile kişisel gelişim arasında anlamlı bir korelasyon yoktur ($r=.06$).

Diğer taraftan dinî başa çıkma faaliyetleri ile olumlu ilişkiler ve çevre becerisi arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki mevcuttur ($r=.14$; $.26$ $p <.01$). Buna göre dinî başa çıkma faaliyetini kullananlar, daha fazla olumlu ilişkiler kurabilmekte (olumlu ilişkiler) ve çevreyi organize (çevre becerisi) edebilmektedir.

Diğer bir deyişle dini başa çıkma faaliyetlerini kullananların olumlu ilişkiler ve çevre becerisi puanları, diğerlerine göre yüksektir.

3.3.2. Yaş Değişkeninin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri İle İlişkileri

Tablo 8’de, katılımcıların yaş değişkenine göre dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki korelasyona dair veriler sunulmuştur. Bunlar, şu şekildedir:

✓ Yaş Değişkeniyle Dindarlık Biçimleri Arasındaki İlişkiler

Yaş değişkeni ile iç güdümlü dindarlık arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki mevcuttur ($r=.17$ $p < .01$). Ancak yaş değişkeni ile dış güdümlü dindarlık arasında anlamlı bir korelasyon yoktur ($r=.02$). Sonuç itibariyle yaş ilerledikçe iç güdümlü dindarlık eğilimi de artmaktadır.

✓ Yaş Değişkeniyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler

Yaş değişkeni ile dinî başa çıkma arasında orta düzeyde ama anlamlı pozitif bir ilişki mevcuttur ($r=.38$ $p < .01$). Buna göre yaş ilerledikçe insanların dinî başa çıkma faaliyetlerini kullanma oranı da artmaktadır.

✓ Yaş Değişkeniyle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler

Yaş değişkeni ile kişisel gelişim arasında düşük ama anlamlı negatif bir ilişki vardır ($r=-.16$ $p < .01$). Diğer taraftan söz konusu değişken ile çevre becerisi arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki vardır ($r=.22$ $p < .01$). Olumlu ilişkiler ve yaş değişkeni arasında anlamlı bir korelasyon söz konusu değildir ($r= .02$). Buna göre yaş ilerledikçe daha fazla çevre becerisi kazanılmaktadır; buna karşın daha az kişisel gelişim gösterilmektedir. Diğer bir ifadeyle ileri yaştakilerin diğerlerine göre çevre becerisi puanları yüksektir; kişisel gelişim puanları ise düşüktür.

3.3.3. Eğitim Düzeyinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle İlişkileri

Tablo 8’de katılımcıların eğitim düzeyi değişkenine göre dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki korelasyona dair veriler sunulmuştur. Bunlar, şu şekildedir:

✓ *Eğitim Düzeyiyle Dindarlık Biçimleri Arasındaki İlişkiler*

Eğitim düzeyi değişkeni ile iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır ($r=-.07$).

✓ *Eğitim Düzeyiyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler*

Eğitim düzeyi değişkeni ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında orta düzeyde ama anlamlı negatif bir ilişki vardır ($r=-.32$ $p < .01$). Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma oranı azalmaktadır.

✓ *Eğitim Düzeyiyle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler*

Eğitim düzeyi ile kişisel gelişim arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki söz konusudur ($r=.21$ $p < .01$). Söz konusu değişken ile çevre becerisi arasında düşük ama anlamlı negatif bir ilişki mevcuttur ($r=-.08$ $p < .05$). Ancak eğitim düzeyi ile olumlu ilişkiler arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır ($r=.05$). Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe daha fazla kişisel gelişim gösterilmektedir; buna karşın daha az çevre becerisi kazanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle eğitim düzeyi yüksek olanlarda diğerlerine göre kişisel gelişim puanları yüksektir; ancak çevre becerisi puanları düşüktür.

3.3.4. Gelir Düzeyinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Haliyle İlişkileri

Tablo 8’de katılımcıların gelir düzeyine göre dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki korelasyona dair veriler sunulmuştur. Bunlar, şu şekildedir:

✓ *Gelir Düzeyiyle Dindarlık Biçimleri Arasındaki İlişkiler*

Gelir düzeyi ile iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır ($r=-.03$; $-.01$).

✓ *Gelir Düzeyiyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler*

Gelir düzeyi ve dinî başa çıkma faaliyetleri arasında anlamlı bir korelasyona rastlanmamıştır ($r=-.01$).

✓ *Gelir Düzeyiyle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler*

Gelir düzeyi ile psikolojik iyilik halleri ölçeğinin tüm boyutları arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki söz konusudur ($r=.13; .18; .19$ $p<.01$). Buna göre gelir düzeyi yüksek olanların psikolojik iyilik halleri puanları diğerlerine göre yüksektir.

3.3.5. Dinî İnanç Düzeyinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Haliyle İlişkileri

Tablo 8’de katılımcıların dinî inanç düzeyi değişkenine göre dindarlık biçimleri, dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki korelasyona dair veriler sunulmuştur. Bunlar, şunlardır:

✓ *Dinî İnanç Düzeyiyle Dindarlık Biçimleri Arasındaki İlişkiler*

Dinî inanç düzeyi değişkeni ile iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır ($r=.08; -.08$).

✓ *Dinî İnanç Düzeyiyle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler*

Dinî inanç düzeyi değişkeni ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki mevcuttur ($r=.19$ $p <.01$). Buna göre dinî inanç düzeyi yüksek olanlar, dinî başa çıkma faaliyetlerini daha fazla kullanmaktadır.

✓ *Dinî İnanç Düzeyiyle Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiler*

Dinî inanç düzeyi değişkeni ile psikolojik iyilik halleri ölçeğinin boyutları arasında ise; düşük ama anlamlı pozitif bir ilişki vardır ($r=.16; .16; .14$ $p<.01$). Buna göre dinî inanç düzeyi yüksek olanların psikolojik iyilik halleri puanları diğerlerine göre yüksektir.

3.3.6. Medeni Durumun Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle İlişkileri

Medeni durum değişkeninin (üç medeni durum bakımından) *iç güdümlü dindarlık*, *dış güdümlü dindarlık* ve *dinî başa çıkma faaliyetleri* üzerindeki etkisini tespit etmek için *tek yönlü varyans analizi* (anova) yürütülmüştür. Sonuçlar, Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Medeni Durum İle Dindarlık Biçimleri ve Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları

		Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
İçgüdümlü	Gruplar Arasında	3.433	2	1.716	9.919	.000
	Gruplar İçinde	108.664	628	.173		
	Toplam	112.097	630			
Dışgüdümlü	Gruplar Arasında	.505	2	.253	.847	.429
	Gruplar İçinde	182.520	612	.298		
	Toplam	183.026	614			
Dini Başa Çıkma	Gruplar Arasında	7.751	2	3.876	58.910	.000
	Gruplar İçinde	40.132	610	.066		
	Toplam	47.883	612			

✓ Medeni Durum İle Dindarlık Biçimleri Arasındaki ilişkiler

Tablo 9'da görüldüğü üzere katılımcıların *medenî durumunun iç güdümlü dindarlık* ($F_{(2,628)}=9.92$, $p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca *söz konusu değişkenin dış güdümlü dindarlık* ($F_{(2,612)}=.85$, $p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi vardır.

Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmaları, şu sonuçları göstermiştir: *İç güdümlü dindarlık* açısından evlilerin ortalama skoru ($M=3.47$, $SD=.423$), *bekarlarınkinden* ($M=3.32$, $SD=.396$) anlamlı şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). Bununla birlikte *dul, boşanmış ya da ayrı olanların ortalama skoru* ($M=3.50$, $SD=.453$), *diğerlerine* göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Bu

doğrultuda evliler, bekarlara ve dul, boşanmış ya da ayrı olanlara göre daha fazla dindar gözükmektedir.

Buna karşılık *dış güdümlü dindarlık* açısından üç medeni hal arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

✓ *Medeni Durum İle Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Arasındaki ilişkiler*

Tablo 9’da görüldüğü üzere katılımcıların *medeni durumunun dinî başa çıkma faaliyetleri* ($F_{(2,610)}= 58.9$, $p <.01$) üzerinde $p <.01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır.

Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmaları, şu sonuçları göstermiştir: *Dinî başa çıkma faaliyetleri* açısından evlilerin ortalama skoru ($M=3.65$, $SD=.219$), bekarlarinkinden ($M=3.41$, $SD=.316$) anlamlı şekilde farklı bulunmuştur ($p <.01$). Aynı şekilde *dul, boşanmış ve ayrı olanların ortalama skoru* ($M=3.65$, $SD=.224$) bekarlarinkinden ($M=3.41$, $SD=.316$) anlamlı şekilde farklılık göstermiştir ($p <.01$). Ancak *dul, boşanmış ya da ayrı olanların ortalama skoru* ($M=3.65$, $SD=.224$) evlilerinkinden anlamlı farklılık göstermemiştir. *Bu sonuçlara göre evlilerin ve dul, boşanmış ya da ayrı olanların diğerlerine göre daha fazla dinî başa çıkma yöntemlerini kullandıkları anlaşılmaktadır.*

✓ *Medeni Durum İle Psikolojik İyilik Halleri arasındaki ilişkiler*

Medeni durum değişkeninin (üç medeni hal bakımından) psikolojik iyilik halleri üzerindeki etkisini tespit etmek için *tek yönlü varyans analizi* (anova) yürütülmüştür. Sonuçlar, Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10: Medeni Durum Değişkeni ve Psikolojik İyilik Halleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları

		Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Kişisel gelişim	Gruplar Arasında	1.631	2	.815	3.421	.033
	Gruplar İçinde	145.393	610	.238		
	Toplam	147.024	612			
Olumlu ilişkiler	Gruplar Arasında	1.236	2	.618	2.042	.131
	Gruplar İçinde	184.623	610	.303		
	Toplam	185.860	612			
Çevre becerisi	Gruplar Arasında	6.785	2	3.392	12.901	.000
	Gruplar İçinde	162.767	619	.263		
	Toplam	169.552	621			

Tablo 10’da görüldüğü üzere katılımcıların *medeni durumunun kişisel gelişim* ($F_{(2,610)} = 3.42$, $p < .01$) ve *çevre becerisi* ($F_{(2,619)} = 12.9$, $p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca *söz konusu değişkenin olumlu ilişkiler* ($F_{(2,610)} = 2.04$, $p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi vardır.

Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmaları, şu sonuçları göstermiştir: *Kişisel gelişim* açısından *bekarların ortalama skoru* ($M=3.49$, $SD=.48$) *dul, boşanmış ve ayrı olanlarınkinden* ($M=3.25$, $SD=.44$) anlamlı bir şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). Bununla birlikte *evlilerin ortalama skoru* ($M=3.44$, $SD=.50$), *diğerlerinden* anlamlı bir farklılık göstermemiştir. *Bu sonuçlar çerçevesinde bekarların kişisel gelişim açısından diğerlerine göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları gözükmemektedir.*

Buna karşılık *olumlu ilişkiler* açısından *üç medeni hal* arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Ancak *çevre becerisi* açısından *evlilerin ortalama skoru* ($M=3.62$ $SD=.50$) *bekarlarınkinden* ($M=3.40$ $SD=.53$) anlamlı bir şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). Ancak *dul, boşanmış ve ayrı olanların ortalama skoru* ($M=3.50$ $SD=.51$) *diğerlerinden* anlamlı bir farklılık göstermemiştir. *Bu verilere göre evlilerin diğerlerine göre daha fazla koşulları düzenlenme ve değiştirme (çevre becerisi) kabiliyetine sahip oldukları görülmektedir.*

3.3.7. İkâmet Yerinin Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleriyle ilişkileri

İkâmet yerinin (dört yerleşim birimi bakımından) iç güdümlü dindarlık, dış güdümlü dindarlık ve dinî başa çıkma faaliyetleri üzerindeki etkisini karşılaştırmak için *tek yönlü varyans analizi* (anova) yürütülmüştür. Sonuçlar, Tablo 11’de yer almaktadır:

Tablo 11: İkâmet Yeri İle Dindarlık Biçimleri ve Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları

		Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
İçgüdümlü	Gruplar Arasında	.439	3	.146	.824	.481
	Gruplar İçinde	110.305	622	.177		
	Toplam	110.743	625			
Dış güdümlü	Gruplar Arasında	1.696	3	.565	1.870	.133
	Gruplar İçinde	183.816	608	.302		
	Toplam	185.512	611			
Dinî başa çıkma	Gruplar Arasında	.375	3	.125	1.602	.188
	Gruplar İçinde	47.293	606	.078		
	Toplam	47.668	609			

Tablo 11’de görüldüğü üzere katılımcıların *ikâmet yerinin iç güdümlü dindarlık* ($F_{(3,622)}=.82$, $p < .05$), *dış güdümlü dindarlık* ($F_{(3, 608)}=1.90$, $p < .05$) ve *dinî başa çıkma faaliyetleri* ($F_{(3, 606)}=1.60$, $p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmalarında dört yerleşim yeri arasında *iç güdümlü dindarlık*, *dış güdümlü*

dindarlık ve dinî başa çıkma faaliyetleri konusunda anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

✓ *İkâmet Yeri İle Psikolojik İyi Hali Arasındaki İlişkiler*

İkâmet yerinin (dört yerleşim birimi bakımından) psikolojik iyilik halleri üzerindeki etkisini” karşılaştırmak için *tek yönlü varyans analizi* (anova) yürütülmüştür. Sonuçlar, Tablo 12’te yer almaktadır:

Tablo 12: İkâmet Yeri İle Psikolojik İyi Hali Puanları İçin Varyans Analizi Sonuçları

		Karelerin Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılı k
Kişisel gelişim	Gruplar Arasında	1.886	3	.629	2.606	.051
	Gruplar İçinde	146.200	606	.241		
	Toplam	148.086	609			
Olumlu ilişkiler	Gruplar Arasında	2.692	3	.897	2.984	.031
	Gruplar İçinde	182.198	606	.301		
	Toplam	184.890	609			
Çevre becerisi	Gruplar Arasında	.586	3	.195	.717	.542
	Gruplar İçinde	167.540	615	.272		
	Toplam	168.126	618			

Tablo 12’de görüldüğü üzere katılımcıların *ikâmet yerinin kişisel gelişim* ($F_{(3,606)} = 2.61$, $p < .01$) ve *olumlu ilişkiler* ($F_{(3,606)} = 2.98$, $p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Buna karşılık *söz konusu değişkenin çevre becerisi* ($F_{(3,615)} = .72$, $p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi vardır.

Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmaları, şu sonuçları göstermiştir: *Kişisel gelişim* açısından ilde yaşayanların ortalama skoru ($M=3.46$, $SD=.49$) köyde yaşayanlarınkinden ($M=3.31$, $SD=.51$) anlamlı bir şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). Buna karşılık *kasabada yaşayanları* ile ($M=3.60$, $SD=.45$) ilçede yaşayanların ortalama skoru ($M=3.47$, $SD=.48$) diğerlerine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Diğer taraftan *olumlu ilişkiler ve çevre becerisi* açısından dört yerleşim yeri arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. *Bu sonuçlar bağlamında ilde yaşayan katılımcılar, köyde yaşayanlara göre daha fazla kişisel gelişim göstermektedir.*

SONUÇ

Bu araştırma, Sivas merkezdeki Kur'an kurslarında 2008-2009 yılları arasında eğitim ve öğretim gören kadınların dini yaşayış tarzlarını, dinî başa çıkma faaliyetlerini, psikolojik iyilik hallerini tespit etmiştir. Bunların sosyo-demografik unsurlarla ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Burada üç ölçek kullanılmıştır:

- a) Allport ve Ross'un geliştirdiği *dini yönelim ölçeği*,
- b) Pargament'in geliştirdiği *dinî başa çıkma faaliyetleri ölçeği*,
- c) Ryff'in geliştirdiği *psikolojik iyilik halleri ölçeği*.

Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini ve örneklemini, Sivas merkezdeki Kur'an kurslarında eğitim gören 658 kadın oluşturmuştur. Amaca uygun olarak seçilen 26 Kur'an kursunda anket çalışması yürütülmüştür. Çalışmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

A. Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ilk hipotez şuydu: “Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *iç güdümlü dindarlıkla dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır. Ancak *dış güdümlü dindarlıkla dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *İç güdümlü dindarlık ile dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında anlamlı pozitif bir ilişki söz konusudur. Buna karşılık *dış güdümlü dindarlık ile dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında anlamlı negatif bir ilişki söz konusudur. Çalışmamızda elde edilen bu bulgular, ilgili hipotezimizi desteklemiştir.

Araştırmamızda elde edilen verilere göre insanların içselleştirdiği dini değerleri, sorunlarıyla mücadele etme ve sonrasında onları çözmesine yardımcı olmaktadır. Diğer bir deyişle iç güdümlü dindarlık arttıkça dinî başa çıkma yöntemlerine daha fazla rağbet gösterilmektedir. Ancak dış güdümlü dindarlık oranı arttıkça dinî başa çıkma faaliyetlerine yönelim azalmaktadır. Bunun nedenleri, şunlar

olabilir: İç güdümlü dindarlığa sahip olanların hayatlarını din yönlendirmektedir ve bu konuda onlar, taviz vermemektedir. Dolayısıyla iç güdümlü dindarlar, her şeyde olduğu gibi sorunlarıyla mücadele ederken de dine ve onun sunduğu mekanizmalara öncelik tanırırlar.

Konuyla ilgili olarak literatür gözden geçirildiğinde şu verilere ulaşılmıştır: Topuz (2003) tarafından yapılan bir araştırmada *inançsızlık, taklit, tahkik ve zevk* şeklinde ilerleme gösteren dinî gelişim seviyesi ile sorunları çözme mücadelesi arasında ilişki tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmasında Topuz (2003) şu sonuçlara ulaşmıştır: *İnançsızlık* ve *aldatıcı dindarlık* boyutunda olanlar, sorunları çözerken sorunu görmezlikten gelerek aşmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede *yadsıma, alkol/ilaç kullanma, davranışsal olarak ilişkiyi kesme* şeklindeki başa çıkma yöntemleri kullanılmaktadır. *Taklidi* ve *tahkiki dindarlık* şeklinde gelişme gösterenlerin ise, diğer aktiviteleri bırakarak *sorun üzerine odaklanma, duygulara odaklanma* ve *duyguları ortaya koyma* ve *olumlu tarzda yeniden yorumlama* tarzındaki başa çıkma tutumlarını kullandıkları söylenebilir. *Zevk* boyutuna erişmiş dindarlıkta ise, *sosyal destek arama* (enstrümental ve duygusal), *kabullenme, olumlu tarzda yeniden yorumlama, duygulara odaklanma* ve *duyguları ortaya koyma* biçimindeki başa çıkma tutumları kullanılmaktadır. Bu doğrultuda dini gelişim açısından olumlu ilerleme gerçekleştikçe insanların sorunlarını çözmek için mücadeleye giriştikleri, gerektiğinde çevreden yardım aldıkları görülmüştür. Hatta onların duygularını ifade etmekten kaçınmadıkları ve sorunu daha olumlu çerçevede yorumlayarak yeni bir yön çizmeye çalıştıkları görülmektedir (ss. 116-117).

Lewis ve ark. (2005) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise; iç güdümlü dindarlık ile olumlu dinî başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki vardır (s. 1199). Şentepe (2009) de, dindarlık ile olumlu dinî başa çıkma arasında anlamlı ve pozitif korelasyon tespit etmiştir (s. 56). Buna göre iç güdümlü dindarlık oranı arttıkça olumlu dinî başa çıkma yöntemlerine de rağbet artmaktadır. Kavas (2013) göre ise, dini tutum ile stresle başa çıkma arasında zayıf da olsa bir pozitif bir korelasyon vardır. Buna göre dini tutumun stresle başa çıkmada sınırlı etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır (s. 236). Bazı çalışmalarda ise dindarlık çeşitleri ile başa çıkmayı gerektiren kaygı ve öz saygı arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır (Yapıcı ve

Kayıklık, 2005: 191). Sonuç olarak araştırmamızda elde edilen veriler, genel olarak literatürle paralellik arz etmektedir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ikinci hipotez ise şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) psikolojik iyilik halleri (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler ve çevre becerisi)* arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda ise şu sonuca ulaşılmıştır: *İç güdümlü dindarlık ile psikolojik iyilik hallerinin tüm boyutları* arasında anlamlı pozitif korelasyon söz konusudur. Buna göre *iç güdümlü dindarlık eğilimi arttıkça psikolojik iyilik halleri puanları da artmaktadır*. Çalışmamızın bu verileri, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Diğer taraftan *dış güdümlü dindarlık ile psikolojik iyilik hallerinin sadece kişisel gelişim boyutu* arasında anlamlı negatif ilişki söz konusudur. Ayrıca *dış güdümlü dindarlık ile olumlu ilişkiler ve çevre becerisi* arasında herhangi bir korelasyona rastlanmamıştır. Çalışmamızın bu verileri, ilgili hipotezimizi kısmen desteklemiştir.

Konuyla ilgili Yıldız (2006b) tarafından bir araştırma yapılmıştır. Buna göre iç güdümlü dindarlık eğilimi arttıkça kişinin olumlu benlik tasarımı puanı da artmaktadır (s. 507). Dolayısıyla iç güdümlü dindarlık, insanın kişiliğine, dolayısıyla iyiliğine olumlu katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda Ryan ve ark. (1993) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada da bu sonuçlara paralel olarak şu verilere ulaşılmıştır: İç güdümlü dindarlık, benlik saygısı ve kendini gerçekleştirme ile pozitif bir ilişkiye sahiptir. Bunun, kaygı, depresyon ve somatizasyonla negatif bir ilişkisi vardır (s. 592). Bu çerçevede iç güdümlü dindarlık eğilimi arttıkça insanlar kendilerini daha olumlu algılamaktadır, kişisel anlamda gelişmelere açık olmaktadır ve psikolojik rahatsızlık yaşama oranı azalmaktadır.

Salsman ve Carlson (2004) tarafından yapılan bir çalışmada ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: İmanda olgunluk ve iç güdümlü dindarlık ile psikojenik rahatsızlık ölçeğini iki boyutu olan paranoid düşünce ve düşmanlık arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Yine imanda olgunluk ölçeğinin dikey boyutuyla psikolojik rahatsızlığın tüm boyutları arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Buna göre olgun imana sahip olan genç yetişkinler, diğerlerine göre inançlarıyla daha fazla bütünleşmekte, psikolojik rahatsızlıkları daha az yaşamaktadır. Dış güdümlü

dindarlık ile psikolojik rahatsızlıklar arasında ise pozitif ilişki tespit edilmiştir (s. 127 ve 128). Dolayısıyla da dış güdümlü dindarlık eğilimi artıkça psikolojik rahatsızlık yaşama oranı daha da artmaktadır.

Kıraç (2007) ise; çalışmasında iç güdümlü dindarlığa sahip olanların daha az var oluşsal kaygılara sahip olduğunu tespit etmiştir. Onların anlam duygusu, daha yüksektir. Ölüm kaygısı ve günahkarlık duygusu yaşama oranı ise, düşüktür (ss. 96-103). Tüm bu veriler göstermektedir ki, iç güdümlü dindarlık insanların iyilik hallerini olumlu etkilemektedir. Lewis ve ark (2005) tarafından yapılan bir araştırmaya göre de dindarlık, mutluluk ve psikolojik iyilik arasında anlamlı bir ilişki vardır (s. 1193). Buna göre de içselleştirilmiş dindarlık hem mutluluğa hem de insanın psikolojik iyilik haline önemli katkı sağlamaktadır.

Cirhinlioğlu (2006) ise çalışmasında iç güdümlü dindarlığın olumsuz benlik algısı ve olumlu ilişkiler ile anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca bu çalışmaya göre iç güdümlü dindarlık, psikolojik iyilik hallerinin boyutları olan çevre becerisi, özerklik ve kişisel gelişim ile negatif anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Buna karşılık dış güdümlü dindarlık ise, kaygı ve olumsuz benlik algısıyla pozitif bir ilişkiye sahiptir. Kişisel gelişim, çevre becerisi ve özerklik ile de negatif bir ilişkiye sahiptir (ss. 99-101). Buna göre hem iç güdümlü dindarlık hem de dış güdümlü dindarlık eğilimine sahip olma oranı arttıkça kişisel gelişim, çevre becerisi ve özerklik boyutundan alınan puanlar düşmektedir.

Literatürdeki genel kanaate göre dini değerler, insanların ruh sağlığına ve dolayısıyla da psikolojik iyilik haline katkı sağlamaktadır. Çalışmamızdaki veriler de, bu sonucu destekler mahiyettedir. Buna göre iç güdümlü dindarların psikolojik olarak iyi oldukları söylenebilir. Bundan maksat şudur: Zira onlar, kişisel gelişim itibarıyla yeni deneyimlere açıktır. Kendi potansiyellerinin farkına varabilir. Bu insanlar, kendini tutum ve davranış olarak geliştirebilir. Bunların güven, samimiyet, sevgi ve empati içerikli ilişkileri söz konusudur. Koşulları kendi lehlerinde değiştirme ve düzenleme kabiliyetleri vardır (Ellison ve ark. 2001: 230; Trankle, 2006: 29). Bu tür bir sonucun elde edilmesiyle ilgili şu tespitler yapılabilir: İçgüdümlü dindarlarda herhangi bir çıkar gözetme, bir makam ya da statü elde etme kaygısı yoktur. Dolayısıyla onları sınırlandıracak ya da kapasitelerini zorlayacak maddi bir baskı söz konusu değildir. Bu da, onları bir nevi özgür kılmaktadır.

Yaşama dair geliştirdikleri hoşgörü, onları kişisel anlamda geliştirebilir. Ayrıca onlar, değerlerini yaşama noktasında her türlü koşulu oluşturma gayretindedir. Bu ise, onlara organize etme kabiliyeti kazandırabilir. İlişkilerinde ise, manevi değerler ön plandadır. Bu bu doğrultuda insani ihtiraslar, içgüdümlü dindarların hayatında söz konusu değildir. Böylelikle daha pozitif ilişkiler kurabilmekte ve geliştirebilmektedir. Böyle bir ruh hali ya da yaşam, onların psikolojik olarak iyiliklerine, kişisel gelişimlerine katkı sağlayabilir.

Diğer taraftan din ya da dini değerler, insanların hayatlarına belirli kurallar getirmektedir. Bir anlamda burada maddi ve manevi kısıtlamalar söz konusu olabilir. Bu da, onları her tür yeniliği ve farklılığı kabullenme hususunda temkinli olmaya itebilir, hatta onları kabullenmemeye götürebilir. Bu doğrultuda çalışmamızda içgüdümlü dindarların kişisel gelişim açısından yüksek puan almaları dikkat çekici bir sonuçtur. Bu, muhtemelen örneklemin niteliğiyle ilgilidir. Zira bir çalışmada bunun aksi bir sonuç çıkmıştır (Cirinlioğlu, 2006).

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili üçüncü hipotez şuydu: “Kur’an Kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle psikolojik iyilik halleri (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler ve çevre becerisi)* arasında *negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.*”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Dinî başa çıkma faaliyetleri* ile psikolojik iyilik hallerinin boyutlarından olan *kişisel gelişim* arasında anlamlı bir korelasyona rastlanmamıştır. Diğer taraftan *olumlu ilişkiler ile çevre becerisi boyutları* ile *dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında anlamlı pozitif bir korelasyon söz konusudur. *Bu doğrultuda dinî başa çıkma faaliyetlerine eğilim arttıkça olumlu ilişkiler kurma ve çevre becerisi puanları da artmaktadır.* Çalışmamızın bu verileri, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Bu çalışmada dinî başa çıkma yöntemlerine başvuranların, genel olarak, psikolojik anlamda iyi oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunda şu gerekçeler etkili olabilir: Her şeyden önce dinî olsun ya da olmasın başa çıkma yöntemleri, insanın sorunlarını çözme çabasının ürünüdür. Kişinin sorunlarını çözmek için mücadele etmesi, konuyla ilgili mekanizmalar üretmesi, onun psikolojisine katkıda bulunur. Bu da, son derece doğal bir neticedir. Dinî başa çıkma yöntemleri de bu bağlamda düşünülebilir. Örneğin Kula (2005) tarafından yapılan bir araştırmadaki şu tespit, son

derece önemlidir: Ailesinde bedensel bir engellinin olduğu kişiler, dinî başa çıkma yöntemlerini daha fazla tercih etmektedir (s. 238). Bu durum, bedensel engelliler için de geçerlidir. Sonuçta bedensel engelli olma ya da böyle bir kişiyle yaşama durumu, her açıdan insanın kapasitesini zorlamaktadır. Bu durum, deprem gibi felaketleri yaşayan insanlar için de geçerlidir. Hatta sorunların niteliğine ve niceliğine paralel olarak dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma sıklığı da artmaktadır (Vigil ve Geary, 2008; Okumuş, 2002).

Ekşi (2001) ise, başa çıkma faaliyetleri ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi teferruatlı bir şekilde irdelemiştir. Buna göre olumlu dinî başa çıkma tarzlarıyla psikolojik rahatsızlık belirtileri arasında hiçbir ilişki yoktur. Olumsuz dinî başa çıkma faaliyetleri ise, psikolojik rahatsızlık belirtileriyle anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahiptir. *Savunmacı ve kaçınmacı başa çıkma tarzları*, insanın ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir. Diğer bir deyişle sorunlarıyla yüzleşmeyen insanların iç dünyaları huzura erişememektedir. Çünkü problem ya da problem oluşturan nedenler görmezlikten gelinmektedir (ss. 220-222).

Trankle (2006) tarafından yapılan bir çalışmada da şu sonuca ulaşılmıştır: *İşbirlikçi dinî başa çıkma* faaliyeti psikolojik iyilik halleriyle pozitif bir ilişkiye sahiptir (s. 31). Zira burada bireyin de çözüm sürecine aktif olarak katılması söz konusudur. Bir nevi sorunla yüzleşme mevcuttur burada. Bu da, kişinin psikolojisini olumlu etkilemektedir.

Ayten ve ark. (2012a) tarafından yapılan bir çalışmaya göre yaşam memnuniyeti ile olumlu dinî başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Söz konusu değişken ile olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma sıklığı arasında ise, pozitif bir ilişki vardır (s. 74).

Vigil ve Geary (2008) de, gerçekleştirdikleri çalışmalarıyla alana farklı bir bakış açısı sunmuştur. Bu çerçevede başa çıkma yöntemlerine sıklıkla başvurmak, psikolojik rahatsızlıkları ve depresyonu tetiklemektedir (s.178). Sonuçta başa çıkma yöntemleri, nihai olarak insanların sorunlarını ortadan kaldıramayabilir. Meselelerle ilgili köklü çözümler türetmek yerine geçici yöntemlere sıklıkla başvurulması, bireyin psikolojisini kötü etkileyebilir. Onun iyilik haline zarar verebilir.

Şentepe (2009) ise, olumlu dinî başa çıkma ile öznel sağlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Buna karşılık olumsuz dinî başa çıkmayla orta düzeyde

öznel sağlığa sahip olma arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ancak olumsuz dinî başa çıkmayı, iyi düzeyde öznel sağlığa sahip olanlar kullanmaz (s. 52). Başka bir çalışmada ise, dinî başa çıkma ile ruh sağlığı arasında bir ilişki tespit edilememiştir (Hebert ve ark. 2009: 539).

İnsanlar, bilhassa dindarlar -gerek çalışmamızdan gerekse de literatürden anlaşıldığına göre- kaygılarını azaltmak için dinî başa çıkma yöntemlerine başvurabilmektedir. Dini inançlar da, kaygının oluşturduğu duyguları azaltmada son derece önemli bir yöntemdir. Bu da, insanların psikolojik iyilik haline katkı sağlamaktadır (Mahmoudi, 2007: 365). Diğer taraftan kullanılan başa çıkma yönteminin niteliğinin, içeriğinin ve bunların kullanılma sıklığının da insanların psikolojik iyilik halleri üzerinde etkili olduğu unutulmamalıdır. Konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

- ❖ Araştırmamızda cevabı aranan soru ise şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınların *yaş, eğitim, medeni durum, ikâmet, gelir düzeyi ve dini inanç düzeyi* şeklindeki demografik özellikleri nelerdir?”

Bu doğrultuda araştırmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Yaş değişkeniyle ilgili veriler: Kur’an kurslarına en fazla 20-39 yaş arası *genç yetişkinler* gitmektedir (%40). Buralara en az ise; 12-19 yaş arası *ergenler* rağbet etmektedir(%23).

Tüm bu verilere bağlı olarak Kur’an kurslarının çoğunluğunu *genç yetişkinler* oluşturmaktadır. Genç yetişkinler, başta aile kurumunu devam ettirme, çocuk yetiştirme olmak üzere belirli sorumlulukları üstlenebilmektedir. Onlarda üzerine düşeni en iyi şekilde yapma ve bunu yaparken de bilhassa aile üyelerine iyi bir model olma çabası söz konusudur. İşte Kur’an kursları, ahlaki, toplumsal ve bilhassa dini değerler hususunda onlara katkı sağlayabilir (Hökelekli, 1996). Yine onlar, yaşamın devamlılığı açısından yeni prensipler inşa etmenin zorunluluğu hissetmektedir. Zira ergenlik dönemindeki sorgulama süreci büyük oranda sona ermiştir. Sıra karar vermeye gelmiştir. Bu doğrultuda yaşamının temel ve nihai maksadı olan din ve bunun anlatıldığı Kur’an kursları, söz konusu grup için cazip gelmiş olabilir.

Kur’an kurslarına *orta yaş ve ileri yaş grubu insanlar* da gitmektedir. Zira onlar, hayatlarında evlilik, çocuk yetiştirme vs. gibi birçok görevi tamamlamıştır

(Peker, 2003). Dolayısıyla onlar için Kur'an kursları hayatlarındaki boşluğu giderme açısından alternatif bir görev üstelenebilir. Bunun dışında yaş ilerledikçe dinin argümanlarından olan ölüm ve ahiret olgusunu önemsemektedir. Bunun için hazırlık yapma gereği hissetmektedir. Bu noktada da söz konusu kurslar, verdiği dini bilgilerle onlara katkı sağlayabilir.

Ergenler için de Kur'an kursları alternatif kurumlardandır. Zira eğitim hayatlarını devam ettiremeyenler, ilköğretimden sonra genelde Kur'an kurslarına gitmektedir. Böylelikle kendilerini eğitmek, hayata yeni alternatifler üretmek mümkün olabilir. Konuyla ilgili olarak yapılan bir araştırmada ergenlerin kurslara geliş maksadı içerisinde "dini bilgileri ve Kur'anı Kerim'i öğrenme arzusu", ilk sırada gelmektedir. Yine ailenin isteğini yerine getirmek, toplumda saygınlık kazanmak ya da imam hatip liselerine hazırlık yapma arzusu da diğer gerekçeler içerisinde yer almaktadır (Öztürk F.Z: 43; Aköz, 2011: 188; Uzuner, 2009: 98; Karabulut, 2010: 37). Bu çerçevede kurslar, insanın hem bireysel hem sosyal hem de dinsel anlamda yetişmesiyle ilgili talepleri karşılamaktadır.

Eğitim düzeyiyle ilgili veriler: Kur'an kurslarında en fazla *ilkokul mezunları* eğitim görmektedir (%44). Bu kurslara en az rağbet edenler ise; *okuryazarlardır* (%10). Betimsel analiz sonuçlarına göre ise; Kur'an kurslarına ortalama olarak *ilkokul mezunu kadınlar* gelmektedir.

Diğer taraftan Kur'an kurslarına en az talep gösteren grup, *okuryazarlardır*. Bu, çoğunlukla söz konusu kurumların öğrenci kabul etme prosedüründen kaynaklanmaktadır. Zira Kur'an kurslarına öğrenci olabilmek için mutlaka bir diploma sahibi olunmalıdır.⁸ Kadınların bir kısmı okuryazar belgesi alma noktasında halk eğitim merkezlerinden vs. yararlanmaktadır. Ama çoğunluğu, çeşitli nedenlerden dolayı bu tür bir girişimde bulunmamaktadır.

Kur'an kurslarına bilhassa *ilkokul mezunları* büyük ilgi göstermektedir. Betimsel analiz sonuçları da, bu sonucu desteklemektedir. Literatürde de buna paralel sonuçlar mevcuttur. Örneğin Uzuner (2009) tarafından yapılan bir araştırmaya göre Kur'an kurslarının çoğunluğunu ilköğretim mezunları oluşturmaktadır. Okuryazarların ve üniversite mezunlarının oranı ise, oldukça azdır (s. 92). Karabulut (2010) da, Kur'an kursları üzerinde yürüttüğü çalışmasında

⁸ 2012 yılında yenilenen DİB çalışma mevzuatı bağlamında "diplomaya sahip olma" koşulu, yürürlükten kaldırılmıştır.

örneklemin çoğunluğunun (%85) ilköğretim mezunlarından oluştuğunu tespit etmiştir. Bunu, %16 ile lise mezunları takip etmektedir (s. 29). Aköz (2011) ve Öztürk Ö. (2007) tarafından yapılan çalışmalarda da buna benzer veriler söz konusudur.

Kur'an kurslarına ilkokul mezunu olan kadınların daha fazla ilgi göstermesinin gerekçeleriyle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Kur'an kursları her türden eğitim düzeyine sahip insana hitap etmektedir. Kuruluş misyonu, bu yöndedir. Ancak ilkokul ya da ilköğretim mezunlarının buralara daha fazla rağbet etmesinde, onlara sunulan imkanlar dikkate alınmalıdır. Erken evlilik, gelenekler vb. gibi gerekçelerden dolayı eğitim hayatını sürdürememiş insanların hem kişisel hem de sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, onlara yol gösterebilecek bu kursları ihtiyaç haline getirmiş olabilir. Başta aile olmak üzere toplumsal ya da dini sorumlulukları yerine getirme gereksinimi de bunlar içerisinde sayılabilir.

Medeni durumla ilgili veriler: Kur'an kurslarına devam eden kadınların çoğu, evlidir (%61). Çok azı ise; *boşanmış, dul ve eşinden ayrıdır* (%6).

Boşanmış, dul vs. gibi medeni sıfatlara sahip olanlar, muhtemelen özel nedenlerden dolayı Kur'an kurslarına daha az rağbet etmektedir. Bir anlamda burada büyük olasılıkla medeni durumun getirdiği ağır sorumluluklar, hayatı tek başına yüklenme söz konusudur.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde genelde Kur'an kursu öğrencilerinin medeni durumuyla ilgili verilere çok fazla rastlanmaz. Araştırmalarda daha ziyade kurs öğrencilerinin ebeveynlerinin medeni durumu incelenmektedir. Bunda daha çok bekârlardan oluşan yatılı kız Kur'an kursu üzerinde yapılan çalışmaların yoğunlukta olması etkilidir. Örneğin Uzuner (2009) tarafından yatılı kız Kur'an kursunda gerçekleştirilen bir çalışmada öğrencilerin anne ve babalarının genelde sağ ve evli oldukları tespit edilmiştir (s. 94).

Bazı çalışmalar ise; Kur'an kursu öğreticileri ve onların sosyo-demografik özellikleri üzerinde durmuştur. Örneğin Aköz (2011)'ün çalışması bunlardan birisidir. Bu bağlamda öğreticilerin %69'u evlidir. Bunu, %29 ile bekarlar takip etmektedir (s. 169).

Sonuç itibarıyla çalışmamızdaki verilere göre Kur'an kursları çeşitli medeni duruma sahip insanlara hizmet etmektedir. Bu kurslara daha çok evlilerin gitmesi ise,

üstlenilen sorumluluklarla ilgili olabilir. Sonuçta insanlar, artık sadece kendilerinden sorumlu değildir. Artık örnek olmak zorunda oldukları çocukları ve bir sosyal çevreleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda onlara yol gösterebilecek olan din ve bunun öğretildiği kurslar, önem kazanmış olabilir.

İkamet yeriyle ilgili veriler: Kur'an kursuna devam eden kadınların çoğu, yaşamının büyük bir bölümünü *ilde* geçirmiştir(%77). Çok azı ise kasabada geçirmiştir (%1).

Çalışmamızın verilerine göre yaşamının çoğunu illerde geçiren kadınlar, Kur'an kurslarına daha fazla ilgi göstermektedir. Bunda illerdeki kurs sayısının diğer yerlere göre daha fazla olması ve şehir hayatının insanlar için boş zaman üretmesi etkili olabilir.

Literatürde konuyla ilgili çeşitli veriler söz konusudur. Örneğin Uzuner (2009) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kurs öğrencilerinin çoğu, kırsal kesimden gelmektedir (s. 91). Karabulut (2010) da, yürüttüğü çalışmasında kurs öğrencilerinin çoğunun köy ve kasabadan geldiğini tespit etmiştir. Araştırmamızın aksine burada şehirde yaşayanların sayısı oldukça azdır (s. 28). Ancak bazı çalışmalarda öğrencilerin ailelerinin ya da kendilerinin hayatlarının büyük bir kısmını ilde geçirdikleri tespit edilmiştir (Öztürk F.Z, 2007 ve Aköz 2011). Bu sonuç da, çalışmamızdaki verileri kısmen desteklemektedir.

Konuyla ilgili farklı verilerin tespit edilmesinde şu gerekçe etkilidir: Kur'an kurslarıyla ilgili yapılan çalışmalar, büyük oranda yatılı kız Kur'an kurslarında yürütülmektedir. Genelde bu kurslar, sadece şehir merkezinden değil, farklı il, ilçe ve kasaba gibi yerleşim yerlerinden de öğrenci kabul etmektedir. Bu da, elbette onlarla ilgili yapılan araştırmaların sonucunu etkilemektedir.

Sosyo-ekonomik düzeyle ilgili veriler: Kur'an kurslarına devam eden kadınların çoğunluğu; orta düzeyde (%68); azınlığı ise, düşük ve üst düzeyde sosyo-ekonomik yapıya sahiptir (%5). Buna göre Kur'an kurslarına *orta düzeyde sosyo-ekonomik yapıya sahip olanlar* rağbet etmektedir.

Kurslara en az ilgi gösterenler ise, *düşük ve üst düzeydeki sosyo-ekonomik seviyeye sahip olanlardır*. Bu, aslında kendi içerisinde bir dengeyi de içermektedir. Buna göre orta düzeydekiler, ekonomik olarak ne sıkıntı yaşamaktadır ne de standart üstü bir hayatı sürdürmektedir. Buna karşılık düşük seviyede olanlar, temel

ihtiyaçlarını karşılama mücadelesi vermektedir. st düzeydekilerin ise böyle bir sorunu yoktur. Bilakis onlar, kendilerine yaşam koşullarının da tesiriyle daha farklı aktivite alanları üretebilirler. Zira bunların hepsi, Kur'an kurslarına gitme oranlarında etkili olabilir.

Konuyla ilgili olarak literatürde farklı veriler söz konusudur. Örneğin Uzuner (2009) ve ztrk F.Z (2007), ğrencilerin ailelerinin düşük gelire sahip olduğu tespit etmiştir. Karabulut (2010) ise öğrencilerin iyi; ztrk  (2007) ise, orta ve düşük düzeyde bir gelir dzeyeye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür farklı verilerin ortaya çıkmasında, farklı örneklemlerin konu edilmesinin etkisi büyüktür.

Diğer taraftan katılımcılar; 'orta, düşük, düşük altı' gibi sunulan seçenekleri, kendi algılamalarına göre tercih etmiştir. Yani burada somut rakamlar kullanılmamıştır. Bunun muhtemel nedeni, araştırmanın psikolojik nitelik taşıması ve insanların kendilerini nasıl algıladıklarına önem verilmesidir. Dolayısıyla burada bir nevi subjektiflik söz konusudur. Sonraki çalışmalarda rakamlarla sunulacak seçenekler, ülkenin ekonomik durumu da dikkate alınarak daha objektif sonuçlar verebilir.

Dinî inanç düzeyiyle ilgili veriler: Kur'an kurslarına devam eden kadınların çoğu, kendilerini *orta düzey dindar* olarak değerlendirmiştir (%47). Çok azı ise, dindar olmayan ve az dindar olan olarak kendilerini tanımlamıştır (%1).

Literatürde konuyla ilgili olarak Karabulut (2010) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kadınların %76'sı kendisini *dindar* olarak tanımlamıştır (s. 32).

Öztürk  (2007) tarafından yapılan bir araştırmada ise; Kur'an kursunda verilen eğitimin dindarlık üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Katılımcıların oğunluğu (%81) Kur'an kursu eğitiminin dindarlıklarına çok önemli katkısının çok olduğunu belirtmiştir. Onların %15'i ise kurs eğitiminin biraz katkısı olduğunu ifade etmiştir (s. 70).

Bazı çalışmalarda ise Kur'an kursu ğrencilerinin dindarlıktan ne anladıkları üzerinde durulmuştur. Bunlardan birisi de, Uzuner (2009)'e aittir. Buna göre kurs öğrencileri genelde dindarlığı 'dini pratikleri yerine getirme' olarak algılamıştır (s. 52).

Genel olarak Kur'an kursu öğrencileri, dindardır. Örnekleme göre bunun derecesi değişebilmektedir. Örneğin bu araştırmada Kur'an kurslarına "orta düzeyde

dindarlar” daha fazla gitmektedir. Çok azı ise, kendilerini “dindar olmayan” veya “az dindar” olarak değerlendirmiştir. Bunda muhtemelen kişinin dindarlık tipolojisinin ve değerlerine ne kadar riayet ettiğine dair yaptığı değerlendirmenin katkısı vardır. Böylelikle katılımcılarımız, dinin gereklerine orta düzeyde riayet ettiklerini düşünmektedir. Bunu yapmayanlar ise, kendilerini ya “az dindar” olarak görmüş ya da “dindar değil” olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan çalışmamızın bu maddesinde, bireylerin dini inanç düzeyi açısından kendilerini nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Dolayısıyla burada da bir subjektiflik söz konusudur. Sonuçta dindarlığın genel geçer bir tanımı yoktur. Bu doğrultuda dini önemsemeyen ya da onun buyruklarına göre yaşamaya çalışmayan insanların dini eğitim kurumlarına ilgi göstermesi beklenemez. Buna göre dindarların bu kurslara ilgi göstermesi, son derece doğaldır.

B. Dindarlık Biçimleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Dair Hipotezler

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ilk hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) yaş değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Yaş ile iç güdümlü dindarlık arasında anlamlı pozitif bir korelasyon söz konusudur. Ancak söz konusu değişken ile dış güdümlü dindarlık arasında anlamlı bir korelasyona rastlanmamıştır. *Buna göre yaş ilerledikçe sadece iç güdümlü dindarlık eğilimi artmaktadır.* Çalışmamızın ilgili verisi, hipotezimizi kısmen desteklemiştir.

Araştırmamızın verilerine göre yaş değişkeni, sadece iç güdümlü dindarlık üzerinde etkilidir. Dolayısıyla yaş ilerledikçe insanların dini değerleri içselleştirmesi, bu değerler yönünde hayatını yönlendirmesi daha da artmaktadır. Topuz (2003) tarafından yapılan bir çalışmadaki veriler, araştırmamızın sonuçlarını destekler mahiyettedir. Buna göre yaşın ilerlemesiyle *inançsızlık* boyutunda azalma yaşanmaktadır. Hatta dini inanç ve davranışlardan zevk almanın ve inancın derinliklerine inmenin adı olan *zevk alınan dindarlık* oranlarında artma söz konusu

Genel olarak yaş değişkeninin dindarlık ya da dindarlık çeşitleri üzerindeki etkisi araştırmacılarca irdelenmiştir. Yaşın dindarlık üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar vardır (Ryan ve ark. 1993; Çelik, 2002; Mehmedoğlu, 2004; Acar ve ark. 1996; Yıldız, 2006a). Ancak yaşla dinsel eğilim arasında ilişki olmadığını ifade edenler de olmuştur (Kayıklık, 2000). Bu, muhtemelen örneklemin farklılığıyla ilgilidir.

✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ikinci hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) eğitim düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Araştırmamızdaki bu tespiti destekleyen bir çalışma da Şentepe (2009), tarafından gerçekleştirilmiştir. O da, eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir korelasyona ulaşamamıştır. Ancak burada dindarlığın inanç boyutunda ilkokul mezunları, diğerlerine göre daha yüksek puan almıştır (s. 47).

167

dindarlık düzeyi düşmektedir. Bunda muhtemelen eğitim seviyesinin yükselmesiyle beraber bakış açısının zenginleşmesi etkilidir. Zira kişi, eğitimle birlikte zihni, fiziki, sosyal tecrübelerini artırmaktadır ve çeşitlendirmektedir. Bu da, büyük oranda insanın değerlere ve değerleri yaşayış tarzına yansıyacaktır.

Yine Koç (2010) tarafından yapılan bir araştırmaya göre iç güdümlü dindarlık ile eğitim arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak katılımcıların aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde ilkökul ve ortaokul mezunlarının iç güdümlü dindarlık puanları yüksektir. Buna karşın üniversite mezunu olanların (ön lisans ve lisans) iç güdümlü dindarlık puanları düşük çıkmıştır (s. 230). Güven (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da eğitim ve dindarlık arasında negatif korelasyon sonucu tespit edilmiştir (s. 106). Bu çerçevede eğitim düzeyi yükseldikçe dinî eğilim azalmaktadır.

Bazı çalışmalar, eğitim düzeyinin insanın dini gelişim düzeyi üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Topuz (2003) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmaya göre eğitimle birlikte insanların dini gelişim seviyelerinde farklılaşma oluşmaktadır. Buna göre ilköğretimde *taklidi, inançsızlık ve aldatıcı dindarlık* hakimdir. Üniversitede ise bu, *tahkiki ve inançsızlık* şeklinde tezahür etmektedir (s. 103). Buna göre eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte insanların dini hayatlarından tamamen çıkarmaları ya da hayatlarını tamamen değerlerine adanmaları da mümkündür.

Genel olarak literatürde eğitim düzeyi ile dindarlık biçimleri arasında negatif bir korelasyon vardır. Ancak bu çalışmada araştırmanın örnekleminin de etkisiyle eğitim düzeyi ve dindarlık biçimleri arasında anlamlı bir korelasyona rastlanmamıştır.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili üçüncü hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleri (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) medeni durum değişkenine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Kur’an kurslarında devam eden kadınlarda *medenî durumun iç güdümlü dindarlık* ($F_{(2,628)}=9.92$, $p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca *söz konusu değişkenin dış güdümlü dindarlık* ($F_{(2,612)}=.85$, $p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi vardır. *İç güdümlü dindarlık*

açısından *evlilerin ortalama skoru* ($M=3.47$, $SD=.423$), *bekarlarınkinden* ($M=3.32$, $SD=.396$) anlamlı şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). *Bu doğrultuda evliler, bekarlara göre daha fazla dindar gözükmektedir.* Çalışmamızın bu verileri, ilgili hipotezimizi büyük oranda desteklemiştir.

Bu sonucu destekleyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin Yıldız (2006a) tarafından yapılan bir araştırmada bilhassa evlilerin, en yüksek dindarlık puanına sahip olduğu tespit edilmiştir (ss. 175-176). Aydemir (2008) ve Koç (2010) tarafından yapılan araştırmalarda da buna benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Acar ve ark. (1996) ise çalışmalarında evlilerin bilhassa evli erkeklerin bekarlara göre *çok dindar ya da dindar* olduğunu tespit etmiştir. Bekarların ise, evlilere göre dine ilgileri daha azdır. Hatta *dinle hiç ilgisi olmayanların* bekarlar ve boşanmışlar içinden çıktığı görülmüştür (ss. 48-49). Turan (2009) tarafından yapılan bir doktora çalışmasına göre evliler, bekarlara göre daha dindardır. Bilhassa onlar, dindarlığın *sosyal etki boyunda* öne çıkmaktadır. Dolayısıyla evliler, cami ve cami etrafında yapılan etkinliklere daha fazla ilgi gösterir (ss. 166-167). Güven (2008) ise; çoğunluğunu kadınların oluşturduğu çalışmasında evlilerin dindarlık puanlarının bekarlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, bilhassa dinin *duygu, tecrübe ve ibadet boyutlarında* görülmektedir (s. 104).

Şentepe (2009) tarafından yaşlılar üzerinde yapılan bir çalışmaya göre evlilerin dindarlık puanları, dullardan daha yüksektir. Ancak bu anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır (ss. 45-46).

Sonuç olarak araştırmamızın medeni durum ve dindarlık biçimleri arasındaki ilişkiye dair verileri, literatürle paralellik arz etmektedir. Buna göre evliler, diğerlerine göre daha fazla dindardır. Bunun nedenleri ile ilgili şunlar söylenebilir: İnsanlar, evlilikle birlikte çocuklarını iyi yetiştirme ve onlara güzel örnek olma sorumluluğu adına dini değerlere daha fazla düşkünlük göstermektedir. Çünkü din, insanlara çocukların da dahil olduğu sosyal çevreye dair kuralları ve sorumluları sunmaktadır ve öğretmektedir. Bir anlamda o, ebeveynlere yol göstericidir (Yüksel, 2012: 123).

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili dördüncü hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleri (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) ikâmet yeri değişkenine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Kur'an kurslarına devam eden kadınların *ikâmet yerinin iç güdümlü dindarlık* ($F_{(3,622)}=.82, p <.05$) ve *dış güdümlü dindarlık* ($F_{(3, 608)}=1.90, p <.05$) üzerinde $p <.05$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmalarında dört yerleşim yeri arasında *iç güdümlü dindarlık* ve *dış güdümlü dindarlık* konusunda anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Çalışmamızın verileri, ilgili hipotezimizi desteklememektedir.

Genel olarak literatürde, çalışmamıza konu olan dindarlık biçimlerinin ikâmet yerlerine göre değişip değişmediği konusunda çok durulmamıştır. Bazı çalışmalar, konuya dinî inanç düzeyi bağlamında yaklaşmıştır. Örneğin Aydemir (2008), çalışmasında köy ve kasabada yaşayanların diğerlerine göre daha dindar olduğunu tespit etmiştir. Ancak burada dindarlığın çeşidi hususuna değinilmemiştir (s. 65). Bu şekilde yapılan bir araştırma da Şengül (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. O da, çalışmasında ikâmet yeri değişkeni ile dindarlık düzeyi arasındaki ilişkiyi irdelemek istemiştir. Ancak dindarlığın türü üzerinde durmamıştır. Onun çalışmasına göre ikâmet yeri değişkeni, dindarlık düzeyi üzerinde etkili değildir (s. 132).

Bazı çalışmalar ise, daha çok sosyolojik bazda gerçekleştirilmiştir. Şahin İ. (2006) tarafından yapılan araştırma, bunlardan birisidir. O, Boğazlayan kasabasındaki kadınların dindarlık tipolojileri üzerinde durmuştur. Genel olarak onların *geleneksel halk dindarlığına* sahip olduğunu tespit etmiştir. Bunun dışında *seçkin dindarlık*, *bireysel dindarlık* şeklinde tipolojilerin varlığına dikkat çekmiştir. Çalışmada, dindarlık biçimlerinin derecesi hususunda da bilgi verilmektedir (ss. 342-343). Apaydın (2001) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise, yaşamının çoğunluğunu köyde geçirenlerin diğerlerine göre dini tutumları daha olumludur (s. 127).

Görüldüğü gibi ikâmet yeri ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair farklı veriler söz konusudur. Ama yine de literatürde köylerde yaşayanların daha dindar olduğu tespiti öne çıkmaktadır. Bunda köylerin sosyo-kültürel olarak değişimlerden ve gelişmelerden daha geç etkilenmesi ve değerlerini koruması etkili olabilir. Bu doktora çalışmasında ise ikâmet yerinin, iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık üzerinde etkili bir unsur olduğu görülmüştür. Ancak farklılığın hangi yönde

olduğu konusunda bir veriye rastlanmamıştır. Araştırmalarda farklı sonuçların ortaya çıkmasında farklı evren ve örneklem ile farklı ölçüklerin kullanılması etkili olabilir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili beşinci hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) gelir düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşıldı: *Gelir düzeyi* ile *dindarlık biçimleri* arasında anlamlı bir korelasyon yoktur. Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklememektedir.

Literatür içerisindeki bazı çalışmalarda –araştırmamızdaki verilerin aksine- gelir düzeyi ve dindarlık arasında bir ilişkinin olduğuna dair veriler mevcuttur. Örneğin Topuz (2003) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmaya göre yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olanlarda *inançsızlık ya da aldatıcı dindarlık* söz konusudur. Gelir düzeyi düşük olanlarda ise, *tahkiki* yani inançlarını bilgi ile temellendiren dindarlık söz konusudur. (ss. 101-103). Bu çerçevede gelir düzeyi yükseldikçe içselleştirilmiş, bilgi ile temellendirilmiş dindarlık azalmaktadır. Bunun muhtemel gerekçesi ise, maddiyatın manevi değerlerin önüne geçmesidir. Zira dini değerlere rağbet, bunlara duyulan ihtiyaçla paralellik arz eder. İslam’ın da içinde olduğu birçok dinin çeşitli ihtiyaca sahip insanlarca daha fazla kabullenilmesi, bunun en bariz örneğidir. Diğer taraftan kanser gibi çaresiz kalınan durumlarda da din önem kazanmaktadır (Yaparel, 1994; Çifçi, 2007; Kula, 2005). Maddiyat ise, insanın en azından yaşam standartlarını yükseltmektedir ve birçok meseleyi çözebilmektedir. Bu da, kişinin dine olan ihtiyaç oranını azaltabilir ya da erteleyebilir. Gerçi bu tür bir tespit, *Maslow ihtiyaç teorisiyle* de çelişmektedir. Bu teoriye göre yeme, içme, aidiyet vs. tarzındaki ihtiyaçlar giderildikçe insanın din, siyaset vs. tarzındaki hususlara ilgi artar. (Maslow, 2001). Ama yine de ekonomik anlamda güçlü olmanın, kişiyi daha da özgüvenli kıldığı ve onun önceliklerini değiştirebileceği de bir gerçektir.

Konuyla ilgili olarak Koç (2010) da, *düşük gelir düzeyine* sahip olanların diğerlerine göre iç güdümlü dindarlık puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca *orta düzeyde bir gelire* sahip olanların, en düşük dış güdümlü dindarlık puanına sahip olduğu; *alt seviyedekilerin* ise en yüksek dış güdümlü

dindarlık ortalamasına sahip olduğu da bulunan sonuçlar arasındadır (s. 230). Buna göre düşük gelire sahip olan katılımcıların hem iç güdümlü hem de dış güdümlü dindarlık puanları oldukça yüksektir.

Kıraç (2007) tarafından yapılan bir çalışmada ise; sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe dinî eğilimin de azalacağı tespit edilmiştir (s. 112). Buna karşılık Aydemir ise (2008), iyi düzeyde gelir seviyesine sahip olanların dindarlık puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (s.51). Şengül (2007) ise; araştırmasında gelir düzeyi ve dindarlık arasında herhangi bir farkı tespit edememiştir (s. 140). Apaydın (2001) da çalışmasında bu paralelde bir sonuca ulaşmıştır. Bununla birlikte Yıldız (2006a) ise; çalışmasında dindarlık ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Ancak onun araştırmasına göre dindarlığın bilgi boyutunun, gelir düzeyi ile anlamlı bir ilişkisi vardır (s. 106). Dindarlık ve sosyo-ekonomik düzey arasındaki ilişkiye dair farklı verilerin elde edilmesinde örneklemin farklılığı etkilidir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili altıncı hipotez şudur: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dindarlık biçimleriyle (iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık) dinî inanç düzeyi* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Dini inanç düzeyi* ile *dindarlık biçimleri* arasında anlamlı bir korelasyon tespit edilememiştir. Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Literatür incelendiğinde ise; dindarlık düzeyi ile dindarlık biçimleri arasındaki ilişkiye dair şu veriler söz konusu olmuştur. Örneğin Donohue (1985) göre insanların dine ya da dini değerlere bağlanma derecesi yükseldikçe ondan bir menfaat elde etme düşüncesi azalmaktadır. Bir anlamda değerlerin bizzat kendileri ön plana çıkmaktadır (s. 408). Kavas (2013) ise insanların dini tutumlarının dindarlık düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını tespit etmiştir. Buna göre kendisini çok dindar görenlerin dini tutum puanı çok yüksektir. (s. 115).

Genel olarak dindarlık düzeyi, değerlere bağlanmanın, güvenmeni derecesini göstermektedir. Dindarlık düzeyinin yükselmesi, insanların değerlerine göre yaşama olasılığını artırmaktadır. Literatür de bu kanaati güçlendirmektedir. Buna karşın bu

araştırmada örneklemin özelliklerinin de etkisiyle dindarlık düzeyi ve dini yaşayış tarzı arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

C. Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ilk hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle yaş değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Yaş değişkeni* ile *dinî başa çıkma* arasında da anlamlı pozitif bir korelasyon söz konusudur. *Bu noktada yaş ilerledikçe dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma oranı da artmaktadır.* Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklemiştir.

Araştırmamızın sonuçlarına göre insanlar, meselelerinin çözümünde dine ve onun çözüm olarak sunduğu argümanlarına tam anlamıyla güvenmektedir. Bu durum, yaşla birlikte daha da artmaktadır (Yaparel,1987). Topuz (2003) tarafından yapılan bir araştırmada da, olumlu dinî başa çıkma faaliyetlerine eğilimin bilhassa ileriki yaşlarda (61 yaş ve üstü) görüldüğü tespit edilmiştir (s. 108).

Sonuç olarak insanlar, dini başa başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır. Bu yöntemlerin neler olduğu ya da bunlara başvurma sıklığı, yaşa göre değişmektedir. Bu netice, kısmen çalışmamızda da mevcuttur. Bu tespiti destekleyen bir çalışma da, Kula (2005) tarafından yapılmıştır. Buna göre gençlik dönemindeki bedensel engellilerin daha çok *manevi temelli dinî başa çıkma* , *salih amel* ve *dini destek* tarzı dinî başa çıkma faaliyetlerini kullandıkları görülmüştür (ss. 221-222). Yine Kavas (2013) tarafından yapılan bir araştırmada da yaş ve sorunları çözmede dine yönelme arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir (s. 131). Ayten ve ark. (2012a) tarafından gerçekleştirilen makale çalışmasına göre yaş ilerledikçe olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerine başvurma sıklığı da artmaktadır (s. 68). Bu durum muhtemelen kişinin artan dinî eğiliminden kaynaklanmaktadır. Çünkü kişi, dini değerleri yaştan ilerlemesiyle daha da önemsemektedir. Bu da, onların her meseleyi din çerçevesinde algılamasına ve çözmesine neden olabilir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ikinci hipotez şudur: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle eğitim düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Eğitim düzeyi* ile *dinî başa çıkma* arasında anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Araştırmamızın sonuçlarına göre kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe dinî başa çıkma faaliyetlerini kullanma oranı azalmaktadır. Başka bir deyişle eğitim seviyesinin yükselmesine paralel olarak insanların sorunlarını çözme sürecinde dini yöntemlere başvurma oranı düşmektedir. Bunda muhtemelen dinî yaşayış tarzının etkisi vardır. Yine eğitim seviyesinin yüksekliği, insana problemlerin giderilmesi hususunda farklı alternatif üretmesine de katkı sağlayabilir. Bu da dini, problemle başa çıkma ve onu çözme hususunda yegane mekanizma olmaktan çıkarmaktadır.

Konuyla ilgili olarak literatürde farklı veriler söz konusudur. Örneğin Ekşi (2001), araştırmasında babanın eğitim düzeyinin başa çıkma tarzını etkilemediğini tespit etmiştir. Ancak babanın ve annenin eğitim düzeyi düştükçe dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma oranı artmaktadır. Bu netice, çalışmamızın sonucunu kısmen de olsa desteklemektedir (s. 225). Buna paralel sonuçlar, Kavas (2013)’ın çalışmasında da mevcuttur. Buna göre insanların dine yönelme durumu, düşük eğitim seviyesindeki katılımcılarda daha yüksektir (s. 140).

Güner (2006) ise, eğitim düzeyi yüksek olan babaların çocuklarının olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini daha fazla kullandıklarını ortaya koymuştur (s. 75). Buna karşılık Topuz da (2003), eğitim seviyesi yüksek olanların diğerlerine nazaran olumsuz dinî başa çıkma yöntemlerini daha çok tercih ettiğini tespit etmiştir. Ona göre olumlu dinî başa çıkma tutumunu bütün eğitim seviyelerindeki insanlar kullanmaktadır. Ancak olumsuz dinî başa çıkma tutumunu daha çok üniversite mezunları tercih etmektedir (s. 110). Buna karşılık Şentepe (2009), olumlu dinî başa çıkma ile eğitim arasında anlamlı bir korelasyona rastlanmamıştır. Ancak olumlu dinî başa çıkma her eğitim kademesine sahip insanlar tarafından kullanılmaktadır. Olumsuz dinî başa çıkma yöntemini ise, ilkokul mezunları kullanmaktadır (s. 48).

Yine Kula (2005) bedensel engellilerin eğitim düzeyine paralel olarak hangi dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurduklarını araştırmıştır. Buna göre orta öğretim düzeyindekiler, lise ve üniversitedekilere nazaran şu başa çıkma yöntemlerini tercih etmiştir: *Salih amel, niyaz, dini kaçınma*. Eğitim düzeyi yükseldikçe dinî başa çıkma faaliyetlerine daha az rağbet edilmektedir (s. 234). Bu da, araştırmamızda edinilen veriyle paralellik arz etmektedir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili üçüncü hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleri medeni durum değişkenine göre* anlamlı bir farklılık göstermektedir.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Kur’an kurslarına devam eden kadınlarda *medeni durum* değişkeninin *dinî başa çıkma faaliyetleri* ($F_{(2,610)} = 58.9, p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. *Dinî başa çıkma faaliyetleri* açısından *evlilerin ortalama skoru* ($M=3.65, SD=.219$), *bekarlarinkinden* ($M=3.41, SD=.316$) anlamlı şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). Aynı şekilde *dul, boşanmış ve ayrı olanların ortalama skoru* ($M=3.65, SD=.224$) *bekarlarinkinden* ($M=3.41, SD=.316$) anlamlı şekilde farklılık göstermiştir ($p < .01$). *Bu sonuçlara göre evlilerin ve dul, boşanmış ya da ayrı olanların diğerlerine göre daha fazla dinî başa çıkma yöntemlerini kullandıkları anlaşılmaktadır*. Bu veriler, ilgili hipotezimizi desteklemiştir.

Konuyla ilgili olarak Şentepe (2009) tarafından yaşlılar üzerinde yapılan bir çalışmaya göre evlilerin dindarlık puanları, dullardan daha yüksektir. Medeni durum değişkeni itibariyle dinî başa çıkma ile medeni durum arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (s. 46).

Yine Çifçi (2007)’nin çalışmasında kanser hastalığına yakalanan çoğu evli kadınların dinî başa çıkma yöntemlerini daha fazla kullandıkları görülmüştür. Onlar, özellikle *Tanrıyla olumlu ilişkiler, ilahi yardım talep etme ve bazı ritüelleri* içeren pozitif dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir (s. 75). Başka bir çalışmada çoğunluğunu evli kadınların oluşturduğu katılımcıların daha çok olumsuz dinî başa çıkma yöntemini tercih ettikleri görülmüştür. Hasta olanlarda ise *sorunları iyiye yorma* şeklinde bir tutum da söz konusudur (Ayten ve ark. 2012a: 75).

Literatürde genel olarak medeni durum ve dinî başa çıkma faaliyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Araştırmamızın verileri, bu çerçevede literatürle

paralellik arz etmektedir. Bilhassa evlilerin ve dul, boşanmış ya da ayrı olanların dinî başa çıkma faaliyetlerine daha fazla talep göstermelerinin gerekçeleri ise; şunlar olabilir: Evli olanlar, üstlendikleri çocuk yetiştirme sorumluluğu bağlamında dinî hassasiyetlerini artırmaktadır. Buna paralel olarak da problemlerini dinî yöntemlerle çözebilmektedir.

Diğer taraftan kadınlar, dul, boşanmış ya da ayrı yaşama şeklindeki medeni durumları itibariyle toplumda içerisindeki yalnızlığa itilmektedir. Maddi ve manevi sosyal statü kaybına ya da sosyal baskıya maruz bırakılmaktadır. Bu da, onları karşılaştıkları problemler hususunda dini değerlere yöneltmiş olabilir (Sarpkaya, 2013).

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili dördüncü hipotez şudur: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleri ikâmet yeri değişkenine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Kur’an kurslarına devam eden kadınların *ikâmet yerinin dinî başa çıkma faaliyetleri* ($F_{(3, 606)}=1.60$, $p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Tukey HSD Testi kullanılarak yapılan Post Hoc karşılaştırmalarında dört yerleşim yeri arasında *dinî başa çıkma faaliyetleri* konusunda anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Bu veriler çerçevesinde hangi ikamet biriminin daha fazla dini başa çıkma faaliyetlerinde bulunduğuna dair bir tespit yapılamamıştır. Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Genel olarak literatürde araştırmalar ya alan araştırması şeklinde ya da iller arası tarzında yürütülmüştür. Örneğin bedensel engelliler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında Kula (2005), şu sonuçlara ulaşmıştır: İstanbul’da yaşayan bedensel engelliler, *salih amel, dini destek, niyaz ve dini kaçınma* tarzındaki dinî başa çıkma yöntemlerine başvurmuştur. Çorum’da yaşayanlar ise, daha ziyade *manevi temelli dinî başa çıkma* yöntemini tercih etmiştir (ss. 229-230).

Sonuç olarak araştırmamız, yerleşim yeri ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Ancak bu ilişkinin hangi ikâmet biriminde farklılaştığı konusunda bir veriye ulaşılamamıştır. Bu tür bir sonucun tespitinde evren ve örneklemin büyük etkisi vardır. Diğer taraftan literatürdeki çalışmalar ise alan araştırması ya da iller arası olarak gerçekleştirildiği için konuya dair net bir

tespit yapma imkanı bulunamamıştır. Ancak çalışmamızın verileri, literatüre katkı sağlamıştır.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili beşinci hipotez şudur: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle gelir düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Sosyo-ekonomik düzey ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında anlamlı bir korelasyon yoktur*. Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Genel olarak sosyo-ekonomik düzeyin yüksekliği, insanların din ve Tanrıyla irtibatını zayıflatabilir. Bunda maddiyatın insana sunduğu imkanlar etkili olabilir. Zira birçok mesele bir şekilde onunla çözülmektedir. Dolayısıyla da din, sorunların halledilmesinde fonksiyonel bir rol oynayamaz. Bu sonucu destekleyen bir çalışma da, Ekşi (2001) tarafından yapılmıştır. Buna göre gelir düzeyi yükseldikçe kişinin dinî başa çıkma faaliyetlerine başvurma oranı daha da azalmaktadır (s. 225). Çünkü maddi durumun güçlenmesiyle kişinin sorunların oluşturabileceği psikolojik sıkıntı ya da depresyon yaşama oranı da azalmaktadır (Güven, 2008: 114).

Kula (2005)’ya göre ise sosyo-ekonomik seviyeye göre bedensel *engellilerin dini destek, dua ve dini kaçınma* ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bir anlamda gelir düzeyi yüksek olanların *dinî kaçınma* ve *dinî memnuniyetsizlik* türü dinî başa çıkma faaliyetleri ortalamalarının, orta ve yüksek derecede gelir düzeyine sahip olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür (ss. 175-176).

Topuz (2003) da yürüttüğü doktora çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır: Düşük, ortanın altı ve orta sosyo-ekonomik seviyedeki insanlar, daha çok olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmiştir. Ortanın üstü ve yüksek sosyo-ekonomik seviyedeki insanlar ise; daha çok olumsuz dinî başa çıkma tutumunu kullanmıştır (s. 109). Şentepe (2009) tarafından yapılan bir araştırmaya göreyse olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini tüm gelir seviyesindeki herkes kullanmaktadır. Ancak olumsuz dinî başa çıkma faaliyetlerine daha çok düşük gelir düzeyine sahip olanlar başvurmaktadır (s. 50).

Gelir düzeyi ile dinî başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki tespit edemeyen çalışmalar da vardır. Örneğin Kavas (2013) yürüttüğü çalışmasında gelir düzeyi ile

dinî başa çıkma arasında anlamlı bir farklılığa rastlamamıştır (s. 224). Bu tür bir sonuç, Güner (2008)'in çalışmasında da mevcuttur (s. 91). Gelir düzeyi ve dinî başa çıkma faaliyetleri arasındaki ilişkiye dair anlamlı bir korelasyon tespit edemeyen istisnai sonuçlar, muhtemelen örneklem ve evren farklılığından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak gelir düzeyinin insanların problemleriyle başa çıkma ve onları çözme yöntemlerini şu ya da bu şekilde etkilediği bir gerçektir. Literatürdeki veriler de, bunu desteklemektedir. Bu araştırmada ise, örneklemenin ve evrenin etkisiyle somut bir veriye ulaşamamıştır.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili altıncı hipotez şudur: Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *dinî başa çıkma faaliyetleriyle dinî inanç düzeyi* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Dini inanç düzeyi ile dinî başa çıkma faaliyetleri* arasında anlamlı pozitif korelasyon söz konusudur. *Bu çerçevede dini inanç düzeyi arttıkça dinî başa çıkma çıkma faaliyetlerine yönelme oranı da artmaktadır.* Bu veri, ilgili hipotezimizi desteklemiştir.

Edinilen araştırma verilerine göre dindarlık düzeyi arttıkça dinin çözüm yöntemlerine başvurma oranı da artmaktadır. Bunda dini algılama ve yaşama tarzının katkısı büyüktür. Zira insanların dini önemsemesi ve hayatının temeli haline getirmesi, aynı zamanda onu meseleleri çözme hususunda başvurulması gereken ilk kaynak haline getirmektedir. Konuyla ilgili literatür, bu düşünceyi desteklemektedir: Örneğin Kavas (2013) tarafından yapılan bir araştırmaya göre dindarlık düzeyi ile sorunları çözme yöntemi olan dine yönelme arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre kendilerini çok dindar görenlerin dine yönelme ortalama puanı, diğerlerine daha yüksektir (ss. 165-166).

Acar ve ark. (1996) tarafından yapılan bir araştırma göre sorunları çözerken din adamlarından ve büyüklerden yardım alanların %88'i çok dindar ve dindar olanlardır. Dinle hiç ilgisi olmayanların ise yardım kaynakları, psikologlar, psikiyatrlar vs. dir (s 52). Bu çerçevede dindarlık düzeyi yüksek olanlar, din ya da dini alanda ihtisas yapan insanları önemsemekte ve onlardan katkı almaktadır.

Kula (2005) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise dindarlık düzeyi, dinî başa çıkma faaliyetleri üzerinde etkili bir unsurdur. Yani dindarlık düzeyi ile dinî başa çıkma faaliyetleri arasında anlamlı bir farklılık söz konusudur. Buna göre

dindarlık düzeyi düşük olan bedensel engellilerin *manevi temelli dinî başa çıkma, salih amel, dini destek, dini kaçınma ve dini memnuniyetsizlik* puanları, dindarlık düzeyi yüksek ve orta olanlardan yüksektir. Orta düzeyde dindar olan bedensel engellilerin *dua* boyutundan aldıkları puanlar, diğerlerinden daha yüksektir (ss. 186-188).

Pargament (2001) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise, din adamları, pozitif dinî başa çıkma yöntemlerini tercih etmektedir (s. 497). Bu çerçevede dindar insanlar, dinî başa çıkma yöntemlerini önemsemekte ve kullanmaktadır.

D. Psikolojik İyilik Halleri ve Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Hipotezler

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ilk hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi)* yaş değişkeni arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu verilere ulaşılmıştır: *Yaş değişkeni kişisel gelişimle* anlamlı negatif bir ilişkiye sahipken; *çevre becerisiyle* anlamlı pozitif bir ilişkiye sahiptir. *Söz konusu değişken ile olumlu ilişkiler* arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. *Bu doğrultuda yaş ilerledikçe kişisel gelişim puanı azalırken; çevre becerisi puanı artmaktadır.* Araştırmanın bu verileri, ilgili hipotezimizi kısmen desteklemiştir.

Bilindiği üzere psikolojik iyilik halleri ölçeğinin üç boyutu burada tercih edilmiştir. Bunlar, *kişisel gelişim, çevre becerisi ve olumlu ilişkiler*’dir. Bu doğrultuda araştırmamızın verilerine göre yaşın ilerlemesiyle Kur’an kursunda eğitim gören kadınların yaşadıkları çevrenin koşullarını istedikleri şekilde oluşturma, değiştirme, düzenleme bir anlamda organize etme kabiliyeti artmaktadır. Bunun muhtemel nedeni, kişinin yaşam içerisinde kazandığı tecrübelerdir. Öyle ki kazanılan tecrübeler, insanı olumlu ya da olumsuz içerikleriyle olgunlaştırabilir ve yetiştirebilir. Böylelikle kişi, deneyimleri sayesinde yaşamak istediği şartları oluşturabilme ve organize etme yeteneğini zamanla daha da geliştirebilir.

Diğer yandan yıllar geçtikçe bireylerin yeni tecrübelere açıklığı, kendi yeteneklerinin farkına varmaları ve bunları geliştirmeleri hayli azalmaktadır. Bu,

büyük oranda yılların getirdiği alışkanlıkların neticesidir. Zira süregelen tutum ve davranışlar, bir müddet sonra otomatikleşmektedir. Dolayısıyla bunun dışındakiler ötelenmektedir (Peker, 2003).

Genel olarak literatüre göre yaş değişkeni, psikolojik iyilik halleri üzerinde etkilidir. Zira Krause ve ark. (1999) ile Ryff (1989) tarafından yapılan çalışmalarla bu sonuç teyid edilmiştir. Bilhassa Ryff (1991)'ın yürüttüğü bir araştırmaya göre *çevresel hakimiyet*, genç yetişkinlikten yaşlılığa doğru artmaktadır. Kişisel gelişim ise, orta yaştan itibaren azalmaktadır (ss. 228-292). Bu doğrultuda araştırmamızın verileri, literatürle büyük oranda paralellik arz etmektedir.

Buna karşılık yaş ve psikolojik iyilik halleri arasında bir ilişki tespit edemeyen çalışmalar da vardır. Bunlardan birisi de, Arnold ve ark. (2007)'na aittir. Onlar, *dönüşümlü liderlik, çalışanların işlerinden edindiği anlam duygusu ve psikolojik iyilik halleri* arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ve şu tespitleri yapmıştır: *Yaş değişkeni ile psikolojik iyilik halleri ve anlamlı çalışma* arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Ancak idareci düzeyinde çalışanların yaşları ile psikolojik iyilik halleri arasında pozitif bir ilişki vardır (s. 200). Yine Ayten ve ark. (2012a) tarafından yapılan bir araştırmada kısmen psikolojik iyiliği ifade eden hayat memnuniyeti ve şükür ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (s. 69). Bu tür farklı sonuçların edinilmesinde örneklemenin niteliklerinin etkisi büyüktür.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili ikinci hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi) eğitim düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Eğitim düzeyi ile kişisel gelişim* arasında anlamlı pozitif bir ilişki söz konusudur. Ancak *çevre becerisiyle söz konusu değişken* arasında anlamlı negatif bir ilişki mevcuttur. Ancak *olumlu ilişkiler ile eğitim düzeyi* arasında herhangi bir anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. *Buna göre eğitim düzeyi arttıkça kişisel gelişim puanı artmakta; ama çevre becerisi puanları azalmaktadır.* Araştırmanın bu verileri, ilgili hipotezimizi kısmen desteklemiştir.

Bu sonuçlar bağlamında eğitim düzeyi yükseldikçe insanların kendilerini kişisel anlamda geliştirme çabaları ve duyguları da artmaktadır. Buna karşın katılımcıların koşulları istenilen düzeyde oluşturma ya da değiştirme kabiliyeti

azalmaktadır. Bunda büyük olasılıkla eğitim getirdiği zengin bakış açısı etkilidir. Bir anlamda kişi, olayları akışına bırakmaktadır. Her hangi bir müdahale etme gereği hissetmemektedir. Buna karşın Kur'an kursuna devam eden kadınlarda eğitim düzeyinin yükselmesiyle kendini geliştirme, gerçekleştirme, yeni ve farklı şeylere olumlu yaklaşım geliştirme duyguları devam etmektedir.

Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada insanların eğitim düzeylerindeki farklılığın psikolojik iyilik halini olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda eğitim düzeyinin yükselmesiyle rolleri artan katılımcılar, daha nitelikli ilişkiler kurmaktadır. Onlar, yaşadıkları koşulları kontrol altına almakta, istedikleri şekilde organize etmektedir ve hayata dair daha büyük amaçlar geliştirmektedir (Ahrens ve Ryff, 2006: 812). Psikolojik iyilik halleri ile eğitim arasında herhangi bir ilişki tespit edemeyen çalışmalar da mevcuttur (Baruch ve Barnett, 1986, Springer ve Hauser, 2006). Keyes ve ark. (2002) tarafından yapılan bir araştırmada ise; eğitim düzeyi yükseldikçe psikolojik iyilik puanının da yükseleceği görülmüştür (s. 1014). Buna göre psikolojik iyilik halleri ve eğitim düzeyi değişkeni arasındaki olumlu ilişkiler, kısmen bizim çalışmamızdaki verilerle paralellik arz etmektedir. Farklı sonuçların çıkmasında ise, örneklemin farklılığı etkilidir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili üçüncü hipotez şuydu: “Kur'an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleri(kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi)* medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Kur'an kurslarına devam eden kadınların *medeni durumunun kişisel gelişim* ($F_{(2,610)} = 3.42, p < .01$) ve *çevre becerisi* ($F_{(2,619)} = 12.9, p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca *söz konusu değişkenin olumlu ilişkiler* ($F_{(2,610)} = 2.04, p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi vardır. *Kişisel gelişim* açısından *bekarların ortalama skoru* ($M=3.49, SD=.48$) *dul, boşanmış ve ayrı olanlarınkinden* ($M=3.25, SD=.44$) anlamlı bir şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). *Bu sonuçlar çerçevesinde bekarlar, diğerlerine göre daha yüksek kişisel gelişim puanına sahiptir.*

Buna karşılık *olumlu ilişkiler* açısından *üç medeni hal* arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Ancak *çevre becerisi* açısından *evlilerin ortalama skoru* ($M=3.62, SD=.50$) *bekarlarınkinden* ($M=3.40, SD=.53$) anlamlı bir şekilde farklı

bulunmuştur ($p < .01$). *Bu verilere göre evlilerin diğerlerine göre koşulları düzenlenme ve değiştirme (çevre becerisi) kabiliyetine daha fazla sahip oldukları görülmektedir.* Bu veriler, ilgili hipotezimizi büyük oranda desteklemiştir.

Medeni durumun psikolojik iyilik haline katkısını araştıran çalışmalar mevcuttur. Örneğin Kling ve ark. (1997) tarafından yapılan bir araştırmada genel olarak medeni durum, başa çıkma ve iyilik hali üzerinde etkili değildir. Ama zihinsel engelli çocukların bakımını yeni üstlenen kadınların kişisel gelişim ve çevre becerisi puanları yüksek çıkmıştır. Depresyon yaşama oranları ise düşüktür (ss. 292 ve 295).

Aydemir (2008) tarafından yapılan bir çalışmaya göre evliler, bekarlara göre daha fazla mutludur (s. 56). Bu doğrultuda evlilerin psikolojik olarak iyi oldukları söylenebilir.

Yine Şengül (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre kadınlar, erkeklere göre daha fazla ruhsal rahatsızlık yaşamaktadır. Medeni durum açısından ise bekarlar, evlilere göre daha depresiftir (ss. 125 ve 128). Bu bağlamda bekarların psikolojik olarak iyi oldukları pek söylenemez. Ayten ve ark. (2012a) ise; hayattan memnuniyet hususunda kadın ve erkek arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir (s. 76).

Sonuç olarak literatürde medeni durum ve iyilik hali hususunda farklı veriler söz konusudur. Bu sonuçların ortaya çıkmasında farklı evren ve örneklem ile kullanılan ölçeklerin etkisi büyüktür. Bu doktora çalışmasında ise medeni durumun psikolojik iyilik halleri üzerinde etkili bir değişken olduğu görülmüştür. Bilhassa bekarlar, kişisel gelişim olarak daha yüksek puana sahiptir. Bir anlamda onlar, diğerlerine göre daha fazla yeniliklere ve gelişmelere açıktır. Kendi kapasitelerinin farkındadır. Diğer taraftan evliler ise, diğerlerine göre daha fazla koşulları istedikleri şekilde organize edebilmektedir (Çevre Becerisi). Bunun gerekçeleri ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Bekarlar, evliliğin getirdiği sorumluluklara sahip değildir. Bir anlamda onları belli şeyleri yapmaya itecek ya da faaliyetlerini sınırlandıracak sosyal bir güç yoktur. Bu da, onları özgür kılacak, dolayısıyla da kişisel anlamda gelişmelerine katkı sağlayacaktır.

Diğer taraftan evliler, diğerlerine göre tecrübelerin de etkisiyle organizatör olma kabiliyetlerini geliştirmiştir. Ailelerine karşı üstlendikleri sorumlulukları yerine

getirme arzusu, sosyal çevreyi daima denetlemeyi, gerektiğinde düzenlemeyi veya değiştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu da, çevre becerisi yeteneğini geliştirmiştir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili dördüncü hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleri (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi)* ikâmet yeri değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: Kur’an kurslarına devam eden kadınların *ikâmet yerinin kişisel gelişim* ($F_{(3,606)} = 2.61, p < .01$) ve *olumlu ilişkiler* ($F_{(3,606)} = 2.98, p < .01$) üzerinde $p < .01$ düzeyinde etkisi bulunmaktadır. Buna karşılık *söz konusu değişkenin çevre becerisi* ($F_{(3,615)} = .72, p < .05$) üzerinde $p < .05$ düzeyinde etkisi vardır. *Kişisel gelişim* açısından ilde yaşayanların ortalama skoru ($M=3.46, SD=.49$) köyde yaşayanlarıkinden ($M=3.31, SD=.51$) anlamlı bir şekilde farklı bulunmuştur ($p < .01$). Bu sonuçlar bağlamında ilde yaşayan katılımcılar, köyde yaşayanlara göre daha fazla kişisel gelişim göstermektedir. Bu veriler, ilgili hipotezimizi kısmen doğrulamıştır.

Genel olarak literatürde, ikâmet edilen yerin insanların psikolojik iyilik hallerine katkısının olup olmadığı konusunda özel çalışmalara ulaşılamamıştır. Bunda muhtemelen çalışmaların *alan araştırması* şeklinde yapılması etkilidir. Bazı çalışmalarda ise ikâmet yeri ile mutluluk arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bunlarda birisi de Aydemir (2008) tarafından gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaya göre ikâmet yeri ile mutluluk arasında bir ilişki yoktur (s. 65).

Yine Lewis ve ark. (2005), İngiltere’nin kuzeyindeki işyerlerinde çalışan kişiler üzerinde bir çalışma yürütmüştür. Kadınların daha fazla mutlu olduğu tespit edilmiştir. Mutluluk ile iç güdümlü dindarlık ve olumlu dinî başa çıkma arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmıştır (s. 1199).

Karahan ve ark. (2007) da, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde eğitim gören öğrenciler üzerinde çalışma yürütmüştür. Mutsuzluk yaşayanların; sorunların çözümünde daha çaresiz yaklaşımlar benimsediğini, sosyal becerilerinin de daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Buna göre mutsuzluk yaşayanların problem odaklı başa çıkma yöntemlerini kullanmadıkları, kendilerini ifade edemedikleri ve bu konuda da başkalarına katkı sağlayamadıkları görülmüştür (ss. 53-57).

Sonuç olarak çalışmamızda *yerleşim biriminin psikolojik iyilik halleri* üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bilhassa ilde yaşayanların kişisel gelişim açısından diğerlerine göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu gözlenmiştir. Bunda muhtemelen illerin insana sunduğu imkanların etkisi büyüktür. Buna göre ilin bireye sunduğu farklı alternatifler ve bunun getirdiği esnek yaklaşımlar, insanların bakış açılarında olumlu katkılar sağlayabilir. Kişisel anlamda kendisini geliştirmesine yardımcı olabilir. Ulaşılabilen literatür incelendiğinde ise genelde çalışmaların alan araştırması şeklinde yürütüldüğü ve ikâmet yeri değişkeninin psikolojik iyilik halleri üzerindeki katkısına dair verilerin sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak her şeye rağmen bu doktora çalışmasının verileri, literatürü zengileştirmektedir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili beşinci hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi) gelir düzeyi değişkeni* arasında pozitif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda şu sonuca ulaşılmıştır: *Gelir düzeyi ile psikolojik iyilik hallerinin tüm boyutları* arasında anlamlı pozitif bir korelasyon söz konusudur. *Bu doğrultuda insanların sosyo-ekonomik düzeyleri yükseldikçe psikolojik iyilik halleri puanları da artmaktadır.* Araştırmanın bu verisi, ilgili hipotezimizi desteklemiştir.

Buna göre insanlarda yaşam koşullarının iyileşmesi, onların maddi ve manevi birçok sorununu da halledebilmektedir. Öyle ki insan, maddiyatla büyük oranda kendini geliştirme, koşulları lehine çevirme ve insanlarla olumlu ilişkiler kurabilme noktasında sağlam bir güç ve olumlu bir konum elde edebilir. Çünkü maddiyat, birçok engeli aşma ve geleceğe güvenle bakma noktasına insana teminat sunmaktadır. Bu da, iyilik haline katkıda bulunabilir. Özetle ekonomik durumun iyileşmesiyle Kur’an kursuna devam eden kadınlar, -araştırmamızın verilerine göre- gelişim ve değişimlere açıklık gösterebilmektedir. başkalarıyla sıcak, samimi ve güvene dayalı ilişkiler kurabilmekte ve koşulları istedikleri şekilde oluşturabilmekte ve değiştirebilmektedir.

Yıldız (2006b) tarafından yapılan bir çalışma, araştırmamızdaki sonucu destekler mahiyettedir. Buna göre yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olanların olumlu benlik tasarımı diğerlerine göre daha yüksektir (s. 507). Yine Cenksezen (2004), üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği doktora çalışmasında şu

sonuca ulaşmıştır: Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların öznel ve psikolojik iyilik halleri puanları yüksektir (s. 156).

Şengül (2007) ise, düşük gelir düzeyine sahip olmanın ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediğini, umutsuzluk duygusuna ve yaşam sevincinin azalmasına neden olduğunu tespit etmiştir (s. 141). Aydemir (2008) tarafından yapılan araştırmaya göre ise, gelir düzeyi yüksek olanların mutluluk oranları, diğerlerine göre daha yüksektir (s. 58). Tsenkova ve ark. (2007) da, şeker hastaları üzerinde yaptığı çalışmasında psikolojik iyilik hali ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmiştir (s. 177).

Sonuç itibarıyla gelir düzeyi, psikolojik iyilik halleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Araştırmamızdaki bu veri, literatür ile paralellik arz etmektedir.

- ✓ Araştırmamızda konuyla ilgili altıncı hipotez şuydu: “Kur’an kurslarına devam eden kadınlar arasında *psikolojik iyilik halleriyle (kişisel gelişim, olumlu ilişkiler, çevre becerisi) dinî inanç düzeyi* arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon vardır.”

Çalışmamızda ulaşılan sonuçlar şunlardır: *Dini inanç düzeyi ile psikolojik iyilik hallerinin tüm boyutları* arasında anlamlı pozitif bir korelasyon söz konusudur. *Buna göre dini inanç düzeyi arttıkça kişisel gelişim, olumlu ilişkiler kurma ve çevre becerisi puanları da artmaktadır.* Araştırmanın bu verisi, ilgili hipotezimizi desteklememiştir.

Elde edilen bu sonuçlara göre dinî inanç düzeyi arttıkça psikolojik iyilik halleri puanları da artmaktadır. Buna göre dindarlık düzeylerinin artışına paralel olarak insanlar, kapasitelerinin farkına varmaktadır. Kendilerini geliştirmeye gayret etmektedir. Olumlu, samimi ve empati temelli ilişkiler kurabilmektedir. Ayrıca onların istediği koşulları oluşturma, geliştirme ve değiştirme becerisi de artmaktadır. Bunun muhtemel nedeni şu olabilir: Yaygın din eğitimi kurumu olarak Kur’an kurslarında din, her alanda etkin bir mekanizma olarak sunulmaktadır. Onun sunduğu hedeflere erişme noktasında insanlar, özellikle de kadınlar bu kurslarda motive edilmektedir. Yine muhatap kitlenin iç ve dış huzuru, mutluluğu ve iyiliği sağlayacağına dair dine duyduğu güven de böyle bir sonucun elde edilmesinde etkili olabilir.

Konuyla ilgili bir makale çalışmasına göre dindarlar, psikolojik iyilik hali açısından daha iyimserdir ve daha mutludur. Bunlarda kaygı, depresyon ve intihar oranları daha azdır (Köylü, 2010). Güven (2008) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise, insanların dindarlık düzeyleri ile depresyon arasında negatif bir ilişki vardır. Buna göre dindarlık düzeyi arttıkça depresyon puanları düşmektedir (s. 118). Bu da, onların iyilik haline katkı sağlamaktadır.

Yine Mutluer (2006) tarafından yapılan bir araştırmaya göre inanç, insanların sorunları karşısında metanetini, özgüvenini artırmaktadır. İbadet ve dua gibi dini argümanlar insanları rahatlatmaktadır ve gerginlikleri gidermektedir. İnançlı insanlar, sıkıntılı anlarda ümitsizliğe düşmemektedir (ss. 149-155). Çifçi de, kanser gibi zor bir rahatsızlığı yaşayanların dinle psikolojik anlamda huzura kavuştuklarını tespit etmiştir (s. 78).

Aydemir (2008) de, dindarlık ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Buna göre dindarlık arttıkça mutluluk da artmaktadır (s. 63). Ancak bunun tersini savunanlar da bulunmaktadır. Örneğin Yapıcı ve Kayıklık (2005) tarafından yapılan bir araştırmaya göre dindarlık düzeyi düştükçe insanın öz saygısı daha da artmaktadır. Bu çerçevede iyilik hali ile dindarlık düzeyi arasında negatif bir ilişki vardır (s. 193). Sonuç olarak dindarlık ile psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiye dair örneklem farklılığından kaynaklanan farklı sonuçlar mevcuttur. Ancak genel kanaat, dinin insanın ruh sağlığına ve psikolojik iyilik haline katkı sağladığı yönündedir.

Araştırmamız, Sivas ilindeki 26 Kur'an kursunda eğitim ve öğretim gören 658 kadınla 2008-2009 Kur'an kursu eğitim döneminde yürütülmüştür. Bu doktora tezinde *dinî yönelim, psikolojik iyilik halleri ve dinî başa çıkma faaliyetleri ölçekleri* kullanılmıştır. Böylelikle mevcut ölçeklerin kapsamı ve uygulanabilirliği hem genişletilmiş hem de test edilmiştir. Bilhassa Yahudilik ve Hristiyanlık gibi farklı kültürlerin izlerini taşıyan bu ölçeklerin kapsamı, Müslüman kadınların da katılmasıyla daha zenginleştirilmiştir. Literatüre katkıda bulunulmuştur.

Gerçekleştirdiğimiz bu çalışma, hem kadınları, hem Sivas'ı hem de çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin küçük bir protipi olması itibariyle önemli veriler sunmaktadır. Bu araştırma, başta psikoloji, sosyoloji, din eğitimi, din psikolojisi ve din sosyoloji gibi birçok alana katkı sağlayabilir.

Bu araştırmaayla sosyo-demografik özellikler bağlamında kadınların dindarlık tarzlarına ve dinî başa çıkma yöntemlerine  şık tutulmuştur. Kadınların dini yaşam tarzlarının ve dinî başa çıkma faaliyetlerinin ruhsal neticesinin ne olduğu incelenmiştir. Böylelikle Kur'an kurslarının farklı açılardan portresi de çıkarılmaktadır.

Günümüzde kadın temelli çalışmalara hız kazandıran *Diyanet İşleri Başkanlığı*, Kur'an kursları hususunda da yeni projeler geliştirmektedir. Bir projelerin başarısı, hitap edilen kitleyi tanımaktan geçmektedir. İşte bu doktora tezi, hitap edilen kitlenin anlaşılmasında önemli veriler sunabilir. Yeni yöntemlerin geliştirilmesinde faydalı olabilir.

Son dönemlerde *kadın* konusu oldukça revaçta olup, onun dünyasıyla yakından ilgilenilmektedir. Bu  alışma; kadının değer dünyasını ve onun değerlerinin psikolojik uzantılarını anlama noktasında katkı sağlayabilir.

Diğer taraftan söz konusu araştırma, değerlerin nasıl algılandığı, insanların hayatındaki fonksiyonel değerinin ne olduğu sorularına cevap verebilir. Yine bunların insanın ruhuna etkisinin ne olduğu hususuna açıklık getirilebilir. Böylece dinin insanın hayatındaki yeri ve önemine dair daha isabetli yaklaşımlar geliştirilebilir.

Bununla birlikte daha geniş ve ileri düzeyde değerlendirmeler yapmak, araştırmanın güvenirliğini ve geçerliğini tespit etmek ya da artırmak için şunlar yapılabilir:

- a) Farklı evren ve örneklerde yeni araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- b) Her bir teorinin başlı başına çalışılabileceği müstakil çalışmalarla daha detaylı veriler elde edilebilir.
- c) Bu çalışmada kullanılan teori ve ölçekler, farklı kültürlere paralel olarak hazırlanmıştır. Buna göre mevcut ölçekler, uygulandığı kültürel zeminler bağlamında yeniden biçimlendirilebilir. İhtiyaç halinde yeni ölçekler geliştirilebilir. Böylelikle daha sağlıklı ve isabetli sonuçlar elde edilebilir.
- d) Yine mevcut ölçekler, genelde anketler halinde dizayn edilmiştir. Daha derinlemesine veriler elde etmek adına mülakat tarzında yeni teknikler geliştirilebilir. Özellikle hitap edilen kesimin eğitim düzeyinin düşük olduğu

düşünüldüğünde yeni tekniklerin geliştirilmesi hususu daha da önem kazanmaktadır.

- e) Yapılan araştırmada bazı sorular, insanların algılama tarzları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Buna göre sosyo-ekonomik düzeyleri, ‘düşük, ortanın altı, orta’ şeklinde oluşturulmuştu. Ancak hitap edilen kesimin bu tarz soruları zaman zaman anlamakta zorlandığı görülmüştür. Bu vesileyle daha somut verilerin (mesela rakamlar) kullanıldığı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Abbeduto, L. , Seltzer, M. M., Shatturck, P., Krasus, S. M. W. ve Orsmond, G. (2004). Psychological Well-Being and Coping In Mothers of Youth With Autism, Down Syndrome Or Fragile X Syndrome. *American Journal On Mental Retardation*. 109(3): 237-254.

Abrahamson, M. (1990). *İşlevselcilik*. Çev. Nilgün Çelebi. Konya: Sebat Ofset.

Acar, H. (2006). *Çocukların İnanç Gelişimi: Psiko-Teolojik Yaklaşım*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Acar, N. V., Yıldırım, İ. ve Ergene, T. (1996). Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12: 45-56.

Ağargün, M. Y., Beşiroğlu, L., Kıran, Ü. K., Özer, A. K. ve Kara, H. (2005). Cope (Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği): Psikometrik Özelliklere İlişkin Bir Ön Çalışma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 6: 221-226.

Ahrens, C. J. C. ve Ryff, C. D. (2006). Multiple Roles and Well-Being: Socio-Demographic and Psychological Moderators. *Sex Roles*. 55: 801-815.

Akgül, M. (2000). Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Kamusal Alan ve Kadın. *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10: 155-181.

Akın, A. ve Demirel, S. (2003). Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri. *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*. 25(4): 73-82.

Aköz, F. (2011). *Kur'an Kursu Öğrencilerinin Gözüyle Öğreticilerin İletişim Davranışlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. (Diyanet İşleri Başkanlığı Konya İl Merkezindeki Yatılı Kız Kur'an Kursları Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akuchekian M. D., Ebrahimi M. S. ve Alvandian, M. D. (2004). Effect of The Holy Month of Ramadan On Coping Strategies. *Journal of Research In Medical Science*. 2: 64-68.

Aldwin, C. M. (2004). Culture, Coping and Resilience To Stress. Gross National Happiness and Development Proceedings of The First International Seminar On Operationalization off Gross. *National Happiness* (pp.563-573). Editors K. Ura and K. Galay. Thimpu, Bhuton: Centre For Bhutan Studies.

Allport, G. W. ve Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 5: 432-443.

Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini*. Çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları.

Apaydın, H. (2001). *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Archer, J. ve Lloyd, B. (2002). *Sex and Gender*. UK: Cambridge University Pres.

Ardoğan, R. (1998). *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*. Ankara: Matsa Basım Evi.

Argyle, M. (2006). İbadet ve Dua. Çev. Mustafa Koç. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (21): 317-338.

Arıcı, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algılar ve Psikolojik İyi Oluş*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arnold, K. A., Turner, N., Barling, J., Kelloway, E.K. ve Mckee, M. C. (2007). Transformaitonal Leadership and Psychological Well-Being: The Mediating Role of Meaningful Work. *Journal of Occupational Health Psychology*. 12(3): 193-203.

Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı: Çorum Örneği*. İstanbul: Dem Yayınları.

Avcı, G. (2007). *Kıyamet Kadınları: İslamcı ve Modern Kadının Yozlaşması*. İstanbul: Metropol Yayınları.

Avery, R., Bezmez, S., Edmonds, A. G. ve Yaylalı, M. (2000). *Redhouse El Sözlüğü*. İstanbul: Sev Mataacılık ve Yayıncılık Anonim Şirketi.

Aydemir, R. F. (2008). *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M. Ş. (2008). *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu*. Ankara: DİB Yayınları.

Aydın, M. Ş. (2007a). İsteğe Bağlı Din Eğitimi Taleplerini Kur'an Kursunun Karşılama Durumu. *Diyanet Aylık Dergi*. 194: 26-30.

Aydın, M. Ş. (2007b). Kur'an Kursu ve Kur Sistemi. *Diyanet Aylık Dergi*. 195: 20-24.

Aydın, M. Ş. (2007e). Kur'an Kursu Öğreticisinin Yeterlilikleri. *Diyanet Aylık Dergi*. 204: 26-30.

Aydın, M. Ş. (2007g). Kur'an Kursundaki Din Eğitimin Hayatiliği. *Diyanet Aylık Dergi*. 200: 32-36.

Aydın, M. Ş. (2007f). Kur'an Kursu Öğreticisinin Üstlendiği Sorumluluk. *Diyanet Aylık Dergi*. 203: 28-31.

Ayten, A. (2012b). *Tanrıya Sığınmak: Dinî başa çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K. ve Öztürk, E. E. (2012a). Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 12(2): 45-79.

Ayvaişik, H. B., Er, N. M., Kışlak, Ş. T. ve Erkuş, A. (2000). *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Psikologları Derneği Yayınları.

Bahadır, A. (2002). Ergen Kişiliği Bağlamında Din Kişilik İlişkisi. *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14: 111-123.

Balaban, J. (2000). Temel Eğitimde Öğretmenlerin Stres Kaynakları ve Başa Çıkma Teknikleri. *IV. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu* (ss.1-8), Düzenleyen Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi. Denizli. 15- 16 Ekim 1998.

Bandura A. (1989). Social Cognitive Theory. *Annals of Child Development* (pp. 1-60). Editor R. Vatsa. *Greenwich Ct:Jai Press*.

Bandura A. (1999). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Asian Journal of Social Psychology*. 2: 21-41.

Baruch, G. K. ve Barnett, R. (1986). Role Quality, Multiple Role Involvement, and Psychological Well-Being In Midlife Women. *Journal of Personality and Social Psychology*. 51(3):578-585.

Baş, T. (2008). *Anket: Anket Nasıl Hazırlanır, Uygulanır, Değerlendirilir?* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Batson, C. D., Schoenrade, P. ve Ventis, W. L. (1993). *Religion and The Individual: A Social Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.

Bayraklı, B. (2007). *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*. İstanbul: Bayraklı Yayınları.

Belcher, P. M. (1995). *Authoritarianizm and Religious Orientation Defined As Means, End Andquest*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Eugene: The Faculty of The Graduate School of The University of Oregan.

Bridges, R. A. ve Spilka, B. (1992). Religion and The Mental Health of Women. *Religion and mental health* (pp. 43–53). Editor John Schumaker. New York: Oxford.

Bulut, Z. (2009). *18-50 Yaş Arası Bayanların Kur'an Kurslarına Devam Motivasyonları: (Ankara Keçiören Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bussey, K. ve Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation. *Psychological Review*, 106: 676-713.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yöntemi*. 32: 40-48.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.

Cenkseven, F. (2004). *Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Certel, H. (2000). *Kur'an 'da İnsan*. Isparta: Tuğra Matbaası.

Chodorow, N. (1974). *Family Structure and Feminine Personality: The Reproduction of Mothering*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Usa: Brandeis University.

Chodorow, N. J. (2007). *Duyguların Gücü: Psikanalizde, Cinsiyette ve Kültürde Kişisel Anlam*. İstanbul: Metis Yayınları.

Christophler, J. C. (1999). Situating Psychological Well-Being: Cultural Roots of Its Theory and Research. *Journal of Counseling and Development* . 77: 141-52.

Cilacı, O. (1994). *Dua*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (529-531). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cirhinlioğlu, F. (2006). *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişkiler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cirhinlioğlu, F. ve Ok, Ü. (2011). Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar? *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*. 3(1): 121-141.

Clark, W. H. (1998). *Çocuklukta Din*. Çev. Adil Çifçi ve Murat Yıldız. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10: 183–205.

Crompton, R. ve Haris, F. (1997). Gender Relations and The Impact of Occupation. *Employment Society*. 12(2): 297-315.

Crostley, J. T. (2005). *Neuroticism and Religious Coping Styles As Mediators of Depressive Affect and Perceived Stress*. (Unpublished Master Dissertation). Usa: University of North Texas.

Cüceloğlu, D. (2000). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (2006). *Bir Kadın ve Bir Ses Türkiye’de Bir Kadının Var Olma Savaşı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çelebi, S. (2008). Kulluk Bilincinin Oluşmasında Bir Adım Olarak Kur’an Kursları. *Diyanet Aylık Dergi*. 211: 47.

Çelik, A. (2004). *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve Din*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Çelik, C. (2006). Kentsel Dindarlık. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss.81-111). Adana: Karahan Kitabevi.

Çınar, A. (2008). Kadının Kendi Olması ve Kendini Bulması. *Diyanet Aylık Dergi*. 207: 14-18.

Çifçi, A. (2007). *Hastalıklarla Başa Çıkma Dinin Rolü: Kansere Hastaları Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çimen, D. (2007). *Rüyalar, Duygudurum ve Sorunlarla Baş Etme Stratejileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Damarlı, Ö. (2006). *Ergenlerde Toplumsal Cinsiyet Roller, Bağlanma Stilleri ve Benlik –Kavramı Arasındaki İlişkiler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dayton, B. I., Saengtienchai, C., Kspichayawattana, J. ve Aunguroch. (2001). Psychological Well-Being Asian Style: The Perspective of Thai Elders. *Population Studies Center At The Institute For Social Research University of Michigan*, 1-19.

Demir, R. (2010). *Yaz Kur'an Kurslarında Kur'an Öğretimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deutsch, M. ve Krauss, R. M. (1986). Psikoseksüel Gelişim Evreleri. Çev. Bekir Onur. *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*. 19(1): 225-297.

Dib (2004). *Kur'an Kursları Öğretim Programı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dierendonck, D. V., Diaz, D., Carvajal, R. R., Blanco, A. ve Jimeinez, B. M. (2007). Ryff's Six-Factor Model of Psychological Well-Being: A Spanish Exploration. *Springer Science/Business Media B.V.* 1-7.

Dinçkol, B. (2005). Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(2): 101-117.

Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları.

Doğan, T. (2006). Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*. 30: 120-129.

Donohue, M. J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Metaxanalysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. I: 52-87.

Dökmen, Z. Y. (1999). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri Kadınsılık ve Erkeksilik Ölçekleri Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri. *Kriz Dergisi*, 8(1): 27-40.

Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal Cinsiyet*. (Sosyal Psikolojik Açıklamalar). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir, Bu İlişki Nasıl Çalıştırılabilir? *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*. 25(4): 83-88.

Eken, H. (2005). *Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol İle Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Kadın Subaylar*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekşi, H. (2001). *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekşioğlu, H. (2011). *İnanç ve Dünya Görüşüne Sahip Olma Tarzıyla Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ellison, C.G., Boardman, J.D., Williams D.R. ve Jackson, J.S. (2001). Religious Involvement, Stress, and Mental Health: Findings From The 1995 Detroit Area Study. *Sosyal Forces*. 80(1): 215-249.

Ember, R. ve Ember, M. (2004). *Encyclopedia of Sex and Gender- Men and Woman In The World's Culture*. New York: Kluwer Academic Plenum Publishers.

Erbil, P. (2007). *Kibeleden Pandoraya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara: Arkadaş Yayınları.

Erdoğan, T. (2008). Toplumsal Sistemin Düzen Sağlayıcı Unsuru Olarak Cinsiyet Rolü Farklılaşması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar*. 12(3): 123-143.

Ertürk, Y. (1996). Alternatif Kalkınma Stratejileri, Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 23(3): 341-356.

Feliciano, L. E. M. (2005). *Coping, Social Support, Biculturalism and Religious Coping As Moderators of The Relationship Between Occupational Stress and Depressive Affect Among Hispanic Psychologists*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Baltimore : University of Maryland.

Fidan, F. (2006). *Kur'an 'da Kadın İmgesi*. Ankara: Vadi Yayınları.

Fowler, J. ve Keen, S. (1978). Life Faith Structures Trust and Loyalty. *Life Map: Conversations on The Journey of Faith* (pp. 14–101). Editor Jack Berryman. Texass: World Book.

Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and Quest for Meaning*. San Francisco: Harper and Row.

Fowler, J. W. (1991). The Vocation of Faith Development Theory. Çev. Üzeyir Ok *Stages of Faith and Religious Development: Implications For Church, Education and Society* (pp. 19-36) Editors James Fowler, Karl Ernst Nipkow ve Friedrich Schweitzer. New York: Crossroad.

Frankl, V. (1995). *İnsanın Anlam Arayışı* Çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları.

Fromm, E. (2006). *Psikanaliz ve Din*. Çev. Elif Erten. İstanbul: Say Yayınları.

German, L. (2006). *Cinsiyet, Sınıf ve Sosyalizm*. Çev. Yıldız Önen. İstanbul: Babil Yayınları.

Gohm, C. L. ve Clore, G. L. (2002). Four Latent Traits of Emotional Experience and Their Involvement In Well-Being, Coping and Attributional Style. *Cognition and Emotion*. 16(4): 495-518.

Görmez, H. K. (2008). Hz. Aişe'den İslam Aynasına Yansıyan Dindarlık. *Diyanet Aylık Dergi*. 207: 28-32.

Güllü, İ. (2006). Gençlik Dindarlığı: Almanya'daki III. Kuşak Türk Gençleri Örneği. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss. 347-374). Adana: Karahan Kitabevi.

Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Günay, Ü. (2006). Dindarlığın Sosyolojisi. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss. 1-59). Adana: Karahan Kitabevi.

Gündüz, Ş. (1998): *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları.

Güner, A. (2006). *Lise Öğrencilerinde Stres, Başa Çıkma, Dinî başa çıkma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güven, H. (2008). *Depresyon ve Dindarlık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hallahmi, B. B. Argyle, M. (2001). Dindarlığın Etkileri (II). Çev. Adem Şahin. S.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11: 177-190.

Hamurcu, H. (2011). *Ergenlerin Yetkinlik İnançları ve Psikolojik İyiye Oluşlarını Yordamada Psikolojik İhtiyaçlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hauser, R. M., Springer, K.W. ve Pudrovska, T. (2005). Temporal Structures of Psychological Well-Being: Continuity Or Change? *Center For Demography of Health and Aging*. 14: 1-30.

Hayta, A. (2000). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(9): 137–179.

Hebert, R., Zdaniuk, B., Schulz, R. ve Scheier, M. (2009). Positive and Negative Religious Coping and Well-Being In Women With Breast Cancer. *Journal of Palliative Medicine*. 12 (6): 637-545.

Helson, R. ve Srivastava, S. (2001). Three Paths of Adult Development: Conservers, Seekers and Achievers. *Journal of Personality and Social Psychology*. 80(6): 995-1010.

Horney, K. (1981). Kadın Psikolojisi. Çev. Bekir Onur. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 14(1): 141-154.

Hossain, S. (2005). Poverty, Household Strategies and Coping With Urban Life: Examining Livelihood Framework . *Journal of Sociology*. 2: 1-8.

Hökelekli, H. (1996). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

[Http://www.Diyanet.Gov.Tr/Turkish/Dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8222.aspx](http://www.Diyanet.Gov.Tr/Turkish/Dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8222.aspx) (11.10.2011).

İlgar, Ö. (2001). *Örgütsel Stresin Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Stresle Başa Çıkma Yolları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İşgör, İ. Y. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Muhafazakar Yaşam Tarzları İle Psikolojik İyi Oluşlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jacobson Jr., C.J., Luckhaupt, S., Delaney, S. ve Tsevat, J. (2006). Religio-Biography, Coping and Meaning-Making Among Persons With Hiv/Aids. *Journal For The Scientific Study of Religion*.45(1): 39-56.

Jahoda, M. (1960). *Race Relations and Mental Health*. Belgium: Unesco.

Kantar, M. (2000). *Adana İl Merkezinde ve Kırsal Alanında Yaşayarak Tarımsal Faaliyetlerine Devam Eden Ailelerde Toplumsal Yapı ve Toplumsal Cinsiyet*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karabulut, F. M. (2010). *Gençlik ve Din Kur'an Kursu Öğrencilerinin Kişilik Gelişmesi Üzerine Bir Din Psikolojisi Araştırması*. (Kayseri/Develi Örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karacoşkun, M. D. (1998). *Psiko-Sosyal Açıdan İman-Amel(Dini Davranış) İlişkisi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karacoşkun, M. D. (2005). Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar. *Ders Notları*. 1-15.

Karacoşkun, M. D. (2006). *Ateist Bir Mistik Eric Fromm*. Samsun: Etüt Yayınları.

Karagöz, İ. (2008). Kur'an 'ın Kadına Mesajı. *Diyanet Aylık Dergi*. 207.

Karahan, T. F., Dicle, A. N. ve Eplikoç, H. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Sosyal Beceri Düzeylerine ve Mutluluk Algılarına Göre İncelenmesi. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 40(2): 41-61.

Karakaya, Ş. (2008). *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaman, F. (2009). Din Hizmetinin Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi. *Diyanet Aylık Dergi*. 219: 31-33.

Karlı, B. (2006). *Medyadaki Reality Show ve Kadın Programlarının Türk Aile Yapısına Etkisi: Erzurum Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karlı, İ. H. (2003). *Kur'an Yorumlarında Kadın: Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Kasapoğlu, M. A. (1994). Aile ve Kadın Araştırmaları İçin Yedi Temel Rol ve Statü. *A.Ü. Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Araştırma Dergisi*. 15: 217-233.

Kavas, E. (2013). *Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayıklık, H. (2000). *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikoloji Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayıklık, H. (2002). Gazali'de Dinsel Yaşayışın Evrimi. *Dini Araştırmalar*. 5(14): 117-130.

Kayıklık, H. (2003). Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım. *Dini Araştırmalar*. 5(15): 121-138.

Kayıklık, H. (2006). Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış İlişkisi. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 19(3): 491-499.

Keyes, C. L. M., Shmotkin, D. ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing Well-Being: The Empirical Encounter of Two Traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*. 82(6): 1007–1022.

Kılavuz, M. A (2007). *Yaşlılık Döneminde Kayıplar ve Ölüm Olgusuna Anlam Vermede Dini Değerlerin Rolü*. Değerler ve Eğitim Uluslar Arası Sempozyumu (ss. 241-259). İstanbul: Dem Yayınları.

Kıraç, F. (2007). *Dindarlık Eğilimi, Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kısa, C. (2005). *Carl Gustav Jung'da Din ve Bireyleşme Süreci*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Kimmel, M.S. I. (2004). *The Gendered Society (2nd. Edition)*. New York: Oxford University Press.

Kinnier, R. T.(1997). What Does It Mean To Be Psychologically Healthy? *Introduction To The Counseling Profession* (pp. 48-63). Editors David Capuzzi ve Dana Gross. Boston: Allyn and Bacon.

Kling, K.C., Seltzer, M. M. ve Ryff, C. D. (1997). Distinctive Late-Life Challenge: Implications For Coping and Well-Being. *American Psychology Association*. 12(2): 288-295.

Koç, A. (2005). *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Koç, M. (2003). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(1): 373-397.

Koç, M. (2010). Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *U.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 19(2): 217-248.

Köylü, M. (2010). Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi. *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28: 5-36.

Krause, N., Dayton., Ingersoll-Dayton., Ellison, C. G. ve Wulff, K. M. (1999). Aging, Religious Doubt and Psychological Well-Being. *The Gerontologist*. 39(5): 525-533.

Kula, N. (2000). Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi. *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(9): 361-376.

Kula, N. M. (2002). Deprem ve Dinî Başa Çıkma. *G.Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1: 234-255.

Kula, N. M. (2005). *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*. İstanbul: Dem Yayınları.

Kula, N. M. (2006). İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi. (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği). *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 6(2): 73-94.

Kuzgun, Y. ve Sevim, S. A. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 37(1):14-27.

Kwilecki, S. (2004). Religion and Coping: A Contribution From Religious Studies. *Journal For The Scientific Study of Religion*. 43(4): 477-489.

Lewis, C.A., Maltby, J. ve Day, L. (2005). Religious Orientation, Religious Coping and Happiness Among Uk Adults. *Personality and Invidiual Differences*. 38: 1193-1202.

Lindsey, L. L. (1990). *Genders Roles. A Social Perspective* New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Lough, J. E. (2005). *Religious Orientation, Social Conservativism, Traditional Values and Authoritarianism As Predictors of Prejudice*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Newberg Oregon: George Fox University.

Mahmoudi, G., Ebadi, A. G. ve Akbarzadeh, H.(2007). Religious Coping and Anxiety In Students of Islamic Azad University-Sari Branch 1999-2000. *World Applied Sciences Journal*. 2(4): 363-367.

Malkoç, H. (2009). *Kadın Statüsüyle İlgili Görüşlerin Din ve Sosyal Değişme Bağlamında Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığının Kadınla İlgili Fetvaları)*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Maltby, J., Lewis, C. A. ve Day, L. (1999). Religious Orientation and Psychological Well-Being: The Role of The Frequency of Personal Prayer. *British Journal of Health Psychology*. 4: 363–378.

Marks, N. F. ve Lambert, J. D. (1999). Transitions To Caregiving, Gender, and Psychological Well-Being: Prospective Evidence From The National Survey of Families and Households. *Nsfh Working Paper*. 1-34.

Martı, H. (2009). Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 9(3): 101-115.

Maslow, A. (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

Maynard, E. A., Gorsuch R. L. ve Bjorck, J. P. (2001). Religious Coping Style, Concept of God and Personal Religious Variables In Threat, Loss and Challenge Situations. *Journal For The Scientific Study of Religion*. 40(1): 65-73.

Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.

Mehmedoğlu, A. U. (2006a). Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 19(3): 466-478.

Mehmedoğlu, A. U. (2006b). Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss. 259-288). Adana: Karahan Kitabevi.

Mehmedoğlu, A. U. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık. *Değerler ve Eğitim Uluslar Arası Sempozyumu* (ss. 799-818). İstanbul: Dem Yayınları.

Memiş, H. (2003). *Dinsel Başa Çıkma Faaliyetleri Ölçeğinin Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mickley, J. R. (1990). *Spiritual Well-Being, Religiousness and Hope: Some Relationships In A Sample of Women With Breast Cancer*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Baltimore: University of Maryland.

Miquelon, P. ve Vallerant, R. J. (2006). Goal Motives, Well-Being, and Physical Health: Happiness and Self-Realization As Psychological Resources Under Challenge. *Motiv Emot.* 30: 259-272.

Morgan, C. T. (1991). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.

Mutluer, S. (2006). *Özgüven Oluşumunda Manevi Değerlerin Rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Muz, S. (2009). *Bilişsel Terapi ve Dinî Başa Çıkma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nooney, J. ve Woodrom. (2002). Religious Coping and Church-Based Social Suport As Predictors of Mental Health Outcomes: Testing A Conceptual Model. *Journal for The Scientific Study of Religion.* 41(2): 359-368.

Noyan, İ. (2006). *Elit Kadın Sporcular ve Kadın Akademisyenlerle Spor Yapmayan Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rol Özelliklerinin Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ok, Ü. (2004). Handling Doubt In Teaching Religion: A Turkish Case Study. *Teaching Theology and Religion.* 7(4): 201-212.

Ok, Ü. (2005). Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları. *Dini Araştırmalar.* 22(8): 11-40.

Ok, Ü. (2011). Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi.* 8(2): 528-529.

Ok, Ü.(2009). Dini Şemalar Ölçeğinden İnanç Veya Dünya Görüşü Şemaları Ölçeğine. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi.* 35(2): 149-155.

Okçay, H. A. (1991). *Kentleşme Sürecinde Evli Kadının Dinsel Tutum, Değer ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler: Karşıyaka Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Okumuş, E. (2002). Tabi Afetler, Din ve Toplum-Marmara Depremi Örneği.- *İslami Araştırmalar Dergisi*. 15(3): 339-374.

Okumuş, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık*. İstanbul: Özgü Yayıncılık.

Okuy, S. (2005). *Dini ve Sosyal Değişimde Kadının Yeri: Örtülü Pınar Mahallesi Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Onay, A. (1997). *Dini Yönelim Düzeyi İle Sınav Kaygısı İlişkisi ve Sınav Kaygısında Hipnoterapi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Onur, B. (1980). Psikanaliz Kuramında Kadın. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 13 (1): 63-80.

Onur, B. (2004). *Gelişim Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Oruk, G. S. (2007). *Toplumsal Cinsiyetin Oluşumunda Psiko-Sosyal ve Dinsel Faktörlerin Rolü ve Önemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Önder, M. (2009). *Yaz Kur'an Kurslarında Dini Öğretmek (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Özgüven, İ. E. (1992). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Baş Etme Yolları. *H. Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi*. 7: 5-13.

Öztürk, E. (2008). *Türkiye’de Aile İçi Şiddet, Kadınma Sığınma Evleri ve Din*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, F. Z. (2007). *Kur’an Kursu Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Kültürel Temelleri ve Sorunları (Konya Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, Ö. (2007). *Kur’an Kursu Öğrencilerinde Depresyon Düzeyi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paloutzian, R. Z. (1996). *Invitation To The Psychology of Religion*.(Second Edition). Usa.

Pargament, K. I. (2003). Tanrım Bana Yardım Et Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru. Çev. Ahmet Albayrak. *Tabula Rasa*: 3(9). 207-232.

Pargament, K. I. (2005). Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri Üzerine Bir Değerlendirme. Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Ç.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5(1): 279-313.

Pargament, K. I., Olsen, H., Reilly, B., Falgout, K., Ensing, D.S. ve Haitsma, K. V. (1992a). God Helpme (II): The Relationship of Religious Orientations To Religious Coping With Negative Life Events. *Journal for The Scientific Study of Religion*. 31(4): 504-513.

Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., Ellison, C.G. ve Wulff, K. M. (2001). Religious Coping Among The Religious: The Relationships Between Religious Coping and

Well-Being In A National Sample of Presbyterian Clergy, Elders Andmembers.
Journal for The Scientific Study of Religion. 40(3): 497-513.

Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guildford Press.

Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Haitsma, K.V. ve Warren, R. (1990). God Help Me (I): Religious Coping Efforts As Predictors of The Outcomes To Significant Negative Life Events. *American Journal of Community Psychology*. 18(6): 793-819.

Pargament, K. I., Malton, I. K. E. ve Hess, E. R. (1992b). *Religion and Prevention In Mental Health*. New York: The Haworth Press.

Parsons, T. ve Bales, R. F. (1955). *Family, Socialisation and Interaction Process*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.

Peker, H. (2003). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Perrin, J. S. (2008). *Marital Satisfaction and Psychological Well-Being In Clinical and Non-Clinical Samples*. (Unpublished Master Dissertation). Iowa: Iowa State University.

Pervin, L. A. (1993). *Personality: Theory and Research*. (Sixth Edition). New York. Punch, K. F. (2005). Ampirik Sosyal Bilimler Araştırmaları İçin Etkili Proje Önerisi Geliştirme. Çev. Üzeyir Ok. *Ders Notları*. 1–30.

Richter, R. J. (2002). Correlation of Psychological Well-Being and Christian Spiritual Well-Being At A Small Christian Liberal Arts College In The Urban Midwest. *Senior Psychology Major Wisconsin Lutheran College*. 39-46.

Rocheblave-Spenle, M. (1980). Kadın Rolü-Erkek Rolü. Çev. Bekir Onur. *AÜ. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 13(1): 49-62.

Rowatt, W. C. ve Schmitt, D. P. (2003). Associations Between Religious Orientation and Varieties of Sexual Experience. *Journal For The Scientific Study of Religion*. 42(39), 455–465.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-Determination Theory and The Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. *American Journal of Psychoology*. 55: 68-78.

Ryan, R. M., Huta, V. ve Deci, E. L. (2008). Living Well: A Self-Determination Theory Perspective On Eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*. 9(1): 1-32.

Ryan, R. M., Rigby, S. ve King, K. (1993). Two Types of Religious Internalization and Their Relations To Religious Orientations and Mental Health. *Journal of Personality and Social Psychology*. 65(3): 586-596.

Ryff, C. D. (1989b). Beyond Ponce De Leon and Life Satisfaction: New Directions In Quest of Successful Ageing. *International Journal of Behavioral Development*. 12(1): 35-55.

Ryff, C. D. (1991). Possible Selves In Adulthood and Old Age: A Tale of Shifting Horizons. *Psychology and Aging*. 6(2): 286-285.

Ryff, C. D. (1995). Psychological Well-Being In Adulthood. *Current Directions In Psychological Science*. 4(4): 99-103.

Ryff, C. D. ve Singer, B. (1996). Psychological Well-Being: Meaning, Measurement and Implications For Psychotherapy Research. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 65: 14-23.

Ryff, C. R. (1982). Successful Aging: A Development Approach. *The Gerontologist*. 22: 209-214.

Ryff, C. R. (1985). Adult Personality Development and The Motivation For Personal Growth. *Advances In Motivation and Achievement: Motivation and Adulthood Greenwich* (pp.55-92). Editors The Kleiber ve M. Maehr. Greenwich Ct: Jai Press.

Ryff, C. R. (1989a). Happiness Is Everything, Or Is It? Explorations On The Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*. 57 (6):1069-1081.

Sabuncuoğlu, A. (2006). *Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağlam, Z. (2005). *Acil Servis Hemşirelerinin Stres Kaynakları ve Başa Çıkma Yöntemlerinin Belirlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salsman J. M. ve Carlson, C. L. (2004). Dinî Yönelim, Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar: Negatif ve Pozitif İlişkiler. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26(1): 119-131.

Sambur, B. (2005). *Bireyleşme Yolu. Jung'un Psikoloji Teorisi*. Ankara: Elis Yayınları.

Sarpkaya, O. A. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6 (26): 1307-9581.

Schimmel, A. (2004). *Ruhum Bir Kadındır*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Scott, E. L. ve Agrestti, A. A. (1998). Factor Analysis of The Spiritual Well-Being Scale and It's Clinical Utility With Psychiatric Inpatients. *Journal For The Scientific Study of Religion*. 37(2): 314–322.

Seligman, M. E. P. ve Steen, T. A. (2005). Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions. *American Psychological Association*. 60(5): 410–42.

Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Sheldon, K. M. ve Bettencourt, B. A. (2002). Psychological Need-Satisfaction and Subjective Well-Being Within Social Grups. *British Journal of Social Psychology*.41: 25-38.

Springer, K. W. ve Hauser, R. M. (2006). An Assessment of The Construct Validity of Ryff's Scales of Psychological Well-Being: Method, Mode and A Measurement Effect. University of Wisconsin-Madison, Deparment of Sociology. *Social Science Research*. 35(4): 1080-1102.

Springer, K. W., Pudrovsk, T. ve Hauser, R. M. (2005). Does Psychological Well-Being Change With Age? Longitudinal Dual Tests of Age Variation and Further Exploration of The Multidimensionality of Ryff's Model of Psychological Well-Being. *Social Science Research*. 40(2011): 392-398.

Stone, D. (1998). *Social Cognitive Theory*. [Http://Hsc.Usf.Edu/~Kmbrown / Social Cognitive Theory_Overview. Htm](http://Hsc.Usf.Edu/~Kmbrown/SocialCognitiveTheory_Overview.Htm). 20.10.2013.

Subaşı, M. N. (2006). *Sosyo-Ekonomik Düzeyi Yüksek Olan Kadınların Dini Bilgileri ve Bilgi Kaynakları: Üsküdar Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, A. (2002). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13: 143-147.

Şahin, A. (2006). Din Kaynaklı Stres Üzerine Bir Araştırma. *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21: 147-1980.

Şahin, İ. (2006). Değişim Sürecinde Bir Anadolu Kasabasında Kadın Dindarlığı: Boğazlıyan Örneği. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss. 321-346). Adana: Karahan Kitabevi.

Şahin, N. H. ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri (Brief Symptom Inventory- Bsi): *Türk Gençleri İçin Uyarlanması. Türk Psikoloji Dergisi*. 9(31): 44-56.

Şengül, F. (2007). *Dindarlık ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şentepe, A. (2009). *Yaşlılık Döneminde Temel Problemler ve Dinî Başa Çıkma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşek, A. (2006). *Huzurevi Sakinlerinde Dini Yaşayış*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tarhan, N. (2006). *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Taş, K. (2006). Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss. 175-206). Adana: Karahan Kitabevi.

Tekin, B. (2009). *Kadın Dindarlığına Sosyolojik Bir Bakış (Hacılar Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tkach, C. ve Lyubomirsky, S. (2006). How Do People Pursue Happiness? Relating Personality, Happiness-Increasing Strategies, and Well-Being. *Journal of Happiness Studies*. 7: 183–225.

Topaloğlu, B. (2001). *İslam 'da Kadın*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Topkara, M. (2007). *Kadın Beyni Nasıl Çalışır*. İstanbul: Karma Kitapları.

Topuz, İ. (2003). *Dini Gelişim Seviyeleri İle Dini Başačkma Tutumları Arasındaki Lişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Trankle, T. M. (2006). Psychological Well-Being, Religious Coping and Religiosity In College Students. *A Journal of Lutheran Scholarship Thought and Opinion*. 5(3): 29-33.

Tsenkova, V. K., Love, G. D., Singer, B. H. ve Ryff, C. D. (2007). Socioeconomic Status and Psychological Well-Being Predict Cross-Time Change In Glycosylated Hemoglobin In Older Women Without Diabetes. *Psychosomatic Medicine*. 69: 777-784.

Turan, Y. (2009). *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Çalışması). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tümer, G. (1994). *Din*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (312-320). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tütüncü, M. (1987). Çocuk ve Din. *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4: 265–284.

Ural, A. ve Kılıç İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss İle Veri Analizi: Spss. 10.0-12.0 For Windows*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Uysal, V. (2006). *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Dem Yayınları.

Uysal, V. (2007). Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler, Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri. *Değerler ve Eğitim Uluslar Arası Sempozyum* (ss. 215-240) İstanbul: Dem Yayınları.

Uzuner, A.T. (2009). *Kız Kur’an Kursları Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım-Zeynel Abidin Kız Kur’an Kursu Örneği*-(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üresin, E. (2007). Kadına Karşı Şiddet. *Diyanet Aylık Dergi*. 193: 17-18.

Ventis, W. L. (1995). The Relationships Between Religion and Mental Health. *Journal of Social Issues*. 51(2): 33-48.

Vergote, A. (1999). *Din, İnanç ve İnançsızlık: Psikolojik İnceleme*. Çev. Veysel Uysal. İstanbul. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Vigil, J. M. ve Geary, D. C. (2008). A Preliminary Investigation of Family Coping Styles and Psychological Well-Being Among Adolescent Survivors of Hurricane Katrina. *Journal of Family Psychology*. 22(1): 176-180.

Wachholtz, A. B. (2006). *Does Spirituality Matter? Effect of Meditative Content and Orientation On Migraineurs*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Usa: Bowling Warren, H. (1998). *Oxford Türkiye Sözlüğü*. Oxford University Pres.

Woo, H. (2008). *Parantel Status and Psychological Well-Being Among Midlife Adult Women Using The Life Course Perspective*. (Published Doctoral Dissertation). Austin: University of Texas.

Yaparel, R. (1987). Dinin Tarifi Mümkün M? *D.E.. İlahiyat Fakültesi Dergisi*.4: 403-417.

Yaparel, R. (1987). *Yirmi-Krk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki zerine Bir Araştırma*.(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaparel, R. (1994). Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler. *D.E.. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8: 275-299.

Yapıcı, A. (2006). Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (ss.207-258).Adana: Karahan Kitabevi.

Yapıcı, A. ve Kayıklık, H. (2005). Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarların zsayęı ve Kayęıyla İlişkisi: Çukurova niversitesi rneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 3(9): 177-206.

Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi ğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları zerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi rneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1(4): 173-206.

Yaşan, A. ve Grgen, F. (2004). Yeni Açılan Bir Kadın Eğitim ve Psikolojik Danışmanlık Merkezine İlk ç Ayda Başvuran Kadınların Sosyo-Demografik zellikleri, Sorun Alanları ve İntihar Eğilimleri. *Dicle Tıp Dergisi*. 31(2): 16-19.

Yavuz, K. (1982). Din Psikolojisinin Araştırma Alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5: 87-105.

Yazır, M. H. (2004). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Sad. Ltf Müftüoğlu. İstanbul: Pusula Yayınları.

Yıldız, M. (2006a). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yıldız, M. (2006b). Üniversite Öğrencilerinin Benlik Tasarımlarının Dinsel Yönelim Biçimleri ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *İslami Araştırmalar*.19(3): 501-510.

Yılmaz, D. V., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L. ve Eroğlu, K. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri. *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*. 6(1): 775-792.

Yogev, Ş. P. (2006). *Ergenlerde Toplumsal Cinsiyetin Kazanılması: Aile, Okul ve Arkadaş Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüksel, Ş. (2012). Dini Gelişim. *Din Psikolojisi El Kitabı* (ss. 112-124). Editör: Mustafa Doğan Karacoşkun. Ankara: Grafiker Yayınları.

EKLER

Ek 1: İzin Belgesi

T.C.
SİVAS VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı :B.02.DİB.4.58.00-251.-437
Konu :Anket Uygulaması

01 NİS 2009

VALİLİK MAKAMINA

İlgi: 31.03.2009 tarihli Hatice ACAR'a ait dilekçe

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi Hatice ACAR, İlgi dilekçe ile Kur'an Kursları öğrencileri arasında "Dindarlık Biçimleri, Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyi Halleri" konulu anket çalışmasını uygulamak istemektedir.

Söz konusu anketin isimleri aşağıya çıkarılmış İlimiz Merkez Kur'an Kursları öğrencilerine uygulanmasını olurlarınıza;

Arz ederim.

Mustafa BALIK
İl Müftüsü

Kur'an Kursları İsimleri

Karainci, M.Halimözdön, Merve,Mukaddes,Selçukluyemiş,
Sofuyusuf, Şemsisivasi, Şeyhşamil, Tayyarağa, Moralıbaba,
Merkez, Kevser, Evciler, Bezirci, Altuntabak, Fırkan, Gülyurt,
İstiklal, Kayaş, Karahaliloğlu, Kandilli, Fatih, Huzur,
Hacıbekiraga, Bitlislierişenler, Fatihakşemsettin.

EK-1 Dilekçe ve Anket Soruları

OLUR
21/04/2009

İsmail KOŞUM
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek 2: Anket Soruları

DEĞERLERİ YAŞAYIŞ BİÇİMLERİ, SORUNLARI ÇÖZME TARZLARI VE PSİKOLOJİK İYİLİK HALLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Değerli katılımcı,

Bu anket, bireyin dini yaşayış biçimi, sorunlarının çözümünde kullandığı dinî başa çıkma faaliyetleri ve psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiyi incelemek için hazırlanmıştır. **VERECEĞİNİZ YANITLAR, SADECE BİLİMSEL BİR ÇALIŞMA İÇİN KULLANILACAKTIR.** Bütün bilgiler genel olarak değerlendirileceğinden **ANKET FORMUNDA İSMİNİZİ BELİRTMENİZE GEREK YOKTUR. CEVAPLARINIZDA İÇTEN VE SAMİMİ OLACAĞINIZA İNANIYOR** ve çalışmamıza göstermiş olduğunuz ilgi ve katkıdan dolayı sizlere şimdiden çok teşekkür ediyoruz.

Saygılarımla...

Mart-2009

Hatice Acar

D.E.Ü. Sos. Bil .Enst.Din Psikolojisi Doktora Öğrencisi

I.BÖLÜM: SİZ VE GEÇMİŞİNİZ

1. Doğum tarihiniz? (Lütfen aşağıya yazarak belirtiniz)

Doğum Tarihiniz	19.....
-----------------	---------

2. Eğitim düzeyiniz?(Lütfen tek seçenek işaretleyiniz)

☐	Okuryazar
☐	İlkokul
☐	Ortaokul
☐	Lise Diploması
☐	Diğer (<u>Lütfen yazarak belirtin</u>).....

3. Medeni durumunuz? (Lütfen tek seçenek işaretleyiniz)

☐	Bekar
☐	Evli
☐	Evli ama eşinden ayrı
☐	Boşanmış
☐	Diğer (<u>Lütfen yazarak belirtin</u>).....

Yaşamınızın hepsini veya çoğunu hangi yerleşim biriminde geçirdiniz? (Lütfen tek seçenek işaretleyiniz)

☐	Köy
☐	Kasaba
☐	İlçe
☐	İl
☐	Diğerleri (<u>Lütfen yazarak belirtin</u>).....

4. Sosyo-
olarak

ekonomik düzey
kendinizi nasıl

tanımlıyorsunuz? (Lütfen aşağıdaki kutucuklardan sadece birini yuvarlak içine alınız)

Düşük	Ortanın altı	Orta	Ortanın üstü	Üst
-------	--------------	------	--------------	-----

5. Dini inanç bakımından sizi aşağıdaki kelimelerden hangisi en iyi niteler? (Lütfen birini yuvarlak içine alınız)

Dindar Değil	Az dindar	Orta düzeyde dindar	Oldukça dindar	Çok fazla dindar
-----------------	--------------	------------------------	-------------------	---------------------

SORULARI DOLDURMA KONUSUNDA YARDIMCI BİLGİLER

Aşağıdaki bölümlerde sizlerin düşünceleri ile ilgili olabilecek ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelere katılıp katılmama konusundaki görüşünüzü belirten dört ya da beş seçenekli ölçeği kullanın. Ve her bir ifade için görüşünüze **en yakın** olan seçeneği **yuvarlak içine** alarak işaretleyin. Lütfen hiçbir ifadeyi **cevapsız bırakmayın** ve **cevabınızın doğru seçenekte yer aldığından emin olun**.

Örnek:

1	Her sabah düzenli olarak spor yaparım	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
---	---------------------------------------	---------------------	--------------	------------	-------------	------------------------

Verdiğiniz cevabı değiştirmek durumunda kalırsanız, yanlış olduğunu düşündüğünüz seçeneğe bir **X** işareti koyun ve yeni tercihinizi tekrar **yuvarlak içine** alarak belirtin. Örnek:

1	Her sabah düzenli olarak spor yaparım	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
---	---------------------------------------	---------------------	--------------	------------	-------------	------------------------

--

A. DEĞERLERİ YAŞAYIŞ BİÇİMLERİYLE İLGİLİ KONULARA YÖNELİK TUTUMLARINIZ

1	Dinimim gereklerini hayatımın her alanında uygulamaya çalışırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
2	Allah'ın varlığını her zaman güçlü bir şekilde hissederim.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
3	Hayata ilişkin bütün düşüncelerimi dini inanışlarım belirler.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
4	Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değildir.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
5	Dinimin gereklerini yerine getirmeme rağmen, dini düşüncelerimin günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
6	Herhangi bir engel olmadığı sürece ibadetlerin aksatılmaması gerektiğini düşünüyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
7	İnanan bir insan olmama rağmen hayatımda dinden daha önemli şeylerin olduğunu düşünürüm.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
8	Özellikle dinin benim için önemli olmasının nedeni, hayatın anlamına ilişkin pek çok soruya cevap vermesidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
9	Kişilerin diniyle ilgili çeşitli yayınları (televizyon, radyo, kitap vs.) takip etmesi çok önemlidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
10	Toplumsal ve ekonomik statümü koruyabilmek için yer yer dini uygulamalarımın taviz vermem gerektiğini düşünüyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum

B. SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK TUTUMLARINIZ

1	Yaşadığım olay sayesinde Allah'ın sevgi ve merhametini hissedirim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
2	Elimden geleni yaptıktan sonra Allah'a tevekkül ederim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
3	Tevbe ederim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
4	İmanımın ve inançlarımdan şüphe duyarım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
5	Allah'ın yardımını dilerim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
6	Cami/cemaat ile ilgili faaliyetlerde yer alırım ve katkıda bulunurum (cami kor.der., mukabele, vaaz, sohbet).	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
7	Allah'ın yardımıyla olağan üstü bir olayın gerçekleşmesini dilerim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
8	Allah'ın, içinde bulunduğum durumla nasıl baş edeceğimi bana gösterdiğini düşünürüm.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
9	Nasıl davranmam gerektiği konusunda Hz. Muhammed'in bir örnek teşkil ettiğini düşünürüm.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
10	Yaşadığım olayla ilgili sorunları zihnimden uzaklaştırmak için ibadet ederim. (dua, Kur'an okuma, namaz, tespih).	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
11	Diğer dindar kişilerden destek alırım	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
12	Allah'a öfkelenir, ondan yüz çeviririm.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
13	Başıma herhangi bir kötü olayın gelmesine Allah'ın izin vermeyeceğine gönülden inanırım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
14	İşlerin daha iyi olması için Allah'a yalvarırım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
15	Dini hizmetlere katılır ve ibadetlerde yer alırım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
16	Problemlerle baş etmeye çalışırken Allah tarafından yönlendirildiğimi düşünürüm.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
17	Daha az günah işlemeye gayret ederim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
18	Problemin çözümünü Allah'a bırakırım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
19	Din hizmeti veren kurum ve kişilerden yardım alırım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
20	Olup-bitenlerin bizim değil, Allah'ın kontrolünde olduğunu kabul ederim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
21	Daha sevgi dolu bir hayata yönelirim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
22	Yaşadığım olayla Allah'ın beni güçlendirmeye çalıştığını düşünürüm.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
23	Hayır kurumlarından yardım talep ederim. (giyecek, yiyecek, para gibi).	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
24	Olayın neden benim başıma geldiği hususunda niyazda bulunurum.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
25	İçinde bulunduğum durumla nasıl baş edeceğime karar vermede inancım yardımcı olur	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
26	Bu dünyanın problemlerinden ziyade ahiret düşüncesine yönelirim.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
27	İnsanlara yardımcı olurum.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
28	Yaşanan olayın Allah'ın bir hikmeti olduğunu düşünürüm.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
29	Diğer inananlara kızar, onlarla ilgilenmem.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
30	İşlerin yoluna girmesi için Allah'a yalvarırım.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla
31	Problemlerle baş edebilmem hususunda inancım bana farklı yöntemler sunar.	Her zaman	Oldukça	Biraz	Asla

C.YAŞAMA YÖNELİK TUTUMLARINIZ

1	Günlük yaşantımdaki sorumlulukları yerine getirmede gayet iyim.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
2	Ufkumu genişletecek etkinliklere ilgi duymuyorum.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
3	Pek çok insan beni sevecen ve şefkatli biri olarak görür.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
4	Her gün yapılması gereken işler beni sık sık mutsuz eder	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
5	İşlerimi halletmede yeni yöntemler denemek istemiyorum, yaşamım bu şekilde güzeldir.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
6	Yakın ilişkileri sürdürmek benim için güç ve sinir bozucu olmuştur.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
7	Çevremdeki insanlarla ve gruplarla çok iyi uyuşmuyorum.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
8	Kendimle ve dünyayla ilgili düşünme biçimimi değiştirmeye zorlayan, yeni deneyimlere (tecrübelere, yaşantılara) sahip olmam önemlidir.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
9	Genellikle yalnızlık hissediyorum, çünkü sorunlarımı paylaşacağım çok az yakın arkadaşım var.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
10	Kendimi genel olarak içinde yaşadığım ortamın sorumlusu hissedirim.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
11	Uzun zamandan beri, gerçekten de kendimi çok fazla geliştiremediğimi düşünüyorum.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
12	Aile üyeleriyle veya arkadaşlarla kişisel ve karşılıklı konuşmalardan hoşlanırım.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
13	Genellikle sorumluluklarımın beni bunalttığını hissedirim.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
14	Zaman geçtikçe kişisel olarak çok geliştiğimi hissediyorum.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
15	Konuşma ihtiyacı duyduğumda beni dinlemek isteyecek çok fazla insan yok.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
16	Genel olarak mali işlerimi ve ilişkilerimi yürütmekte iyiyim.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
17	Alışkanlıklarımı değiştirmemi gerektirecek yeni ortamlarda bulunmaktan hoşlanmam.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
18	Pek çok insan benden daha çok arkadaşına sahip gibi gözüküyor.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
19	Zamanımı, her şeyi yerli yerine oturtabilecek biçimde kullanmada iyiyimdir.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
20	Yaşam, benim için sürekli bir öğrenme, değişme ve yetişme süreci olmuştur.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
21	İnsanlar, beni zamanını başkaları ile paylaşmaya gönüllü, özverili bir olarak tanırlar.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
22	Yaşamımı, istediğim gibi düzenlemede zorluk yaşıyorum.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
23	Yaşamımda büyük düzeltmeler ya da değişiklikler yapma çabalarımı yıllar önce bıraktım.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
24	Şimdiye kadar başkaları ile çok fazla sıcak ve güvene dayalı ilişkiler yaşamadım.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
25	Kendim için neredeyse istediğim gibi düzen ve bir yaşam tarzı oluşturabildim.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
26	‘İnsanlara belli bir yaştan sonra yeni şeyler öğretemezsin’ sözünde bir gerçeklik payı vardır.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
27	Ben, arkadaşlarıma güvenebileceğimi biliyorum; onlar da, bana güveneceklerini biliyorlar.	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum

Ek 3: Faktör Analiz Sonuçları

Dinî Yönelim Ölçeği Faktör Analizi

Rotated Component Matrix(a)

	Component	
	1	2
ic2 Allah'ın varlığını her zaman güçlü bir şekilde hissederim.	,662	
ic3 Hayata ilişkin bütün düşüncelerimi dini inanışlarım belirler.	,650	
ic1 Dinimim gereklerini hayatımın her alanında uygulamaya çalışırım.	,635	
ic4 Herhangi bir engel olmadığı sürece ibadetlerin aksatılmaması gerektiğini düşünüyorum.	,591	
ic6 Kisilerin diniyle ilgili çeşitli yayınları (televizyon, radyo, kitap vs.) takip etmesi çok önemlidir.	,551	
ic5 Özellikle dinin benim için önemli olmasının nedeni, hayatın anlamına ilişkin pek çok soruya cevap vermesidir.	,497	
dis1 Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değildir.		,664
dis3 inanan bir insan olmama rağmen hayatımda dinden daha önemli şeylerin olduğunu düşünürüm.		,639
dis2 Dinimin gereklerini yerine getirmeme rağmen, dini düşüncelerimin günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.		,616
dis4 Toplumsal ve ekonomik statümü koruyabilmek için yer yer dini uygulamalarımдан taviz vermem gerektiğini düşünüyorum		,611
	%24	%15

Toplam açıklanan varyans %39

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri Ölçeği Faktör Analizi

Rotated Component Matrix(a)

	Component		
	1	2	3
dsakinma18 Problemin çözümünü Allah'a bırakırım.	,575		
manevi20 Olup-bitenlerin bizim değil, Allah'ın kontrolünde olduğunu kabul ederim.	,562		
manevi16 Problemlerle baş etmeye çalışırken tanrı tarafından yönlendirildiğimi düşünürüm.	,548		
manevi1 Yasadığım olay sayesinde Allah'ın sevgi ve merhametini hissedirim.	,536		
manevi8 Allah'ın, içinde bulunduğum durumla nasıl baş edeceğimi bana gösterdiğini düşünürüm.	,512		
manevi22 Yasadığım olayla Allah'ın beni güçlendirmeye çalıştığını düşünürüm.	,510		
niyaz7 Allah'ın yardımıyla olağanüstü bir olayın gerçekleşmesini dilerim	-		
	,500		
manevi13 Başıma herhangi bir kötü olayın gelmesine Allah'ın izin vermeyeceğine gönülden inanırım.	,495		
salihamel3 Tevbe ederim.	,463		
manevi25 içinde bulunduğum durumla nasıl baş edeceğime karar vermede inancım yardımcı olur	,462	,402	
dsakinma26 Bu dünyanın problemlerinden ziyade ahiret düşüncesine yönelirim.	,428	,347	
dinisaikinmal10 Yasadığım olayla ilgili sorunları zihnimden uzaklaştırmak için ibadet ederim. (dua, Kur'an okuma, namaz, tespih).	,425	,360	
niyaz14 işlerin daha iyi olması için Allah'a yalvarırım.	,393		
manevi28 Yaşanan olayın Allah'ın bir hikmeti olduğunu düşünürüm.	,391		
manevi9 Nasıl davranmam gerektiği konusunda Hz. Muhammed'in bir örnek teşkil ettiğini düşünürüm.	,339		
salihamel15 Dini hizmetlere katılır ve ibadetlerde yer alırım.		,692	
salihamel6 Cami/cemaat ile ilgili faaliyetlerde yer alırım ve katkıda bulunurum (cami kor.der., mukabele, vaaz, sohbet).		,632	
dinidestek19 Din hizmeti veren kurum ve kişilerden yardım alırım.		,586	
salihamel27 insanlara yardımcı olurum.		,554	
dinidestek11 Diğer dindar kişilerden destek alırım		,483	
salihamel17 Daha az günah işlemeye gayret ederim.		,343	
niyaz30 işlerin yoluna girmesi için Allah'a yalvarırım.		,322	
salihamel21 Daha sevgi dolu bir hayata yönelirim.	,308	,312	
dinidestek23 hayır kurumlarından yardım talep ederim(giyecek, yiyecek para gibi)			-
			,495
manevi2 Elimden geleni yaptıktan sonra Allah'a tevekkül ederim.	,428		,457
memnuniyetsizlik4 imanım ve inançlarımdan şüphe duyarım.			,454
niyaz24 Olayın neden benim başıma geldiği hususunda niyazda bulunurum.			-
			,440
memnuniyetsizlik29 Diğer inananlara kızar, onlarla ilgilenmem.			,420
memnuniyetsizlik12 Allah'a ofkelenir, ondan yüz çeviririm.			,394
niyaz5 Allah'ın yardımını dilerim.			,378
manevi31 Problemlerle baş edebilmem hususunda inancım bana farklı yöntemler sunar.			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 8 iterations.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Psikolojik İyilik Halleri Ölçeği Faktör Analizi

Rotated Component Matrix(a)

	Component		
	1	2	3
olumluilis9 Genellikle yalnızlık hissediyorum, çünkü sorunlarımı paylasacağım çok az yakın arkadaşım var.	,649		
olumluilis15 Konuşma ihtiyacı duyduğumda beni dinlemek isteyecek çok fazla insan yok.	,610		
cevre13 Genellikle sorumluluklarımın beni bunalttığını hissedirim.	,594		
kisgel11 Uzun zamandan beri, gerçekten de kendimi çok fazla geliştiremediğimi düşünüyorum.	,571		
cevre22 Yasantımı, istediğim gibi düzenlemede zorluk yaşıyorum.	,568		
olumluilis18 Pek çok insan benden daha çok arkadaşına sahip gibi gözüküyor.	,547		
kisgel23 Yasantımda büyük düzeltmeler ya da değişimler yapma çabalarımı yıllar önce bıraktım.	,434		
cevre4 Her gün yapılması gereken işler beni sık sık mutsuz eder	,391		
kisgel14 Zaman geçtikçe kişisel olarak çok geliştiğimi hissediyorum.	,312	,312	
olumluilis24 Şimdiye kadar baskaları ile çok fazla sıcak ve güvene dayalı ilişkiler yaşamadım.	,310		
olumluilis21 Yınsanlar, beni zamanını baskaları ile paylaşmaya gönüllü, özveriyle bir olarak tanımlar.		,622	
cevre19 Zamanımı, her şeyi yerli yerine oturtabilecek biçimde kullanmada iyiyimdir.		,565	
kisgel20 Yaşam, benim için sürekli bir öğrenme, değişim ve yetişme süreci olmuştur.		,563	
cevre1 Günlük yasantımdaki sorumlulukları yerine getirmede gayet iyiyim.		,557	
olumluilis12 Aile üyeleriyle veya arkadaşlarla kişisel ve karşılıklı konuşmalardan hoşlanırım.		,541	
olumluilis3 Pek çok insan beni sevecen ve sefkathli biri olarak görür.		,531	
cevre16 Genel olarak mali işlerimi ve ilişkilerimi yürütmede iyiyim.		,490	
olumluilis27 Ben, arkadaşlarıma güvenebileceğimi biliyorum; onlar da, bana güveneceklerini biliyorlar.	,308	,367	
cevre10 Kendimi genel olarak içinde yaşadığım ortamın sorumlusu hissedirim.	-,305	,366	
kisgel5 İşlerimi halletmede yeni yöntemler denemek istemiyorum, yaşamım bu şekilde güzeldir.			,532
cevre7 Çevremdeki insanlarla ve gruplarla çok iyi uyumuyorum.			,515
kisgel2 Ufkumu genişletecek etkinliklere ilgi duymuyorum.			,504
kisgel17 Alışkanlıklarımı değiştirmemi gerektirecek yeni ortamlarda bulunmaktan hoşlanmam.			,477
olumluilis6 Yakın ilişkileri sürdürmek benim için güç ve sınır bozucu olmuştur.	,313		,464
cevre25 Kendim için neredeyse istediğim gibi düzen ve bir yaşam tarzı oluşturabildim.	,336	,392	-,405
kisgel26 İnsanlara belli bir yastan sonra yeni şeyler öğretemezsin' sözünde bir gerçeklik payı vardır.			
kisgel8 Kendimle ve dünyayla ilgili düşünme biçimimi değiştirmeye zorlayan, yeni deneyimlere (tecrübelere, yaşantılara) sahip olmam önemlidir.			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 5 iterations

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.